

EUROPA
SET FRA DEN
DANSK-TYSKE
GRÆNSE

1971

UDGIVET AF STUDIEAFDELINGEN FLENSBORG

EUROPA SET FRA DEN
DANSK-TYSKE GRÆNSE

MADAM SCHMIDT: — — og gardinerne tager sig
såmænd også godt ud fra gaden.
Men kom dog, Amalie!
Vil du ikke også se vores egne vinduer.

C. HOSTRUP: GJENBOERNE

HARTWIG SCHLEGELBERGER

EUROPA SET FRA
DEN DANSK-TYSKE
GRÆNSE

OPGØRET MED
FORTIDEN

1971

FORLAGET SKANDIA . FLENSBORG
N. A. SØRENSEN

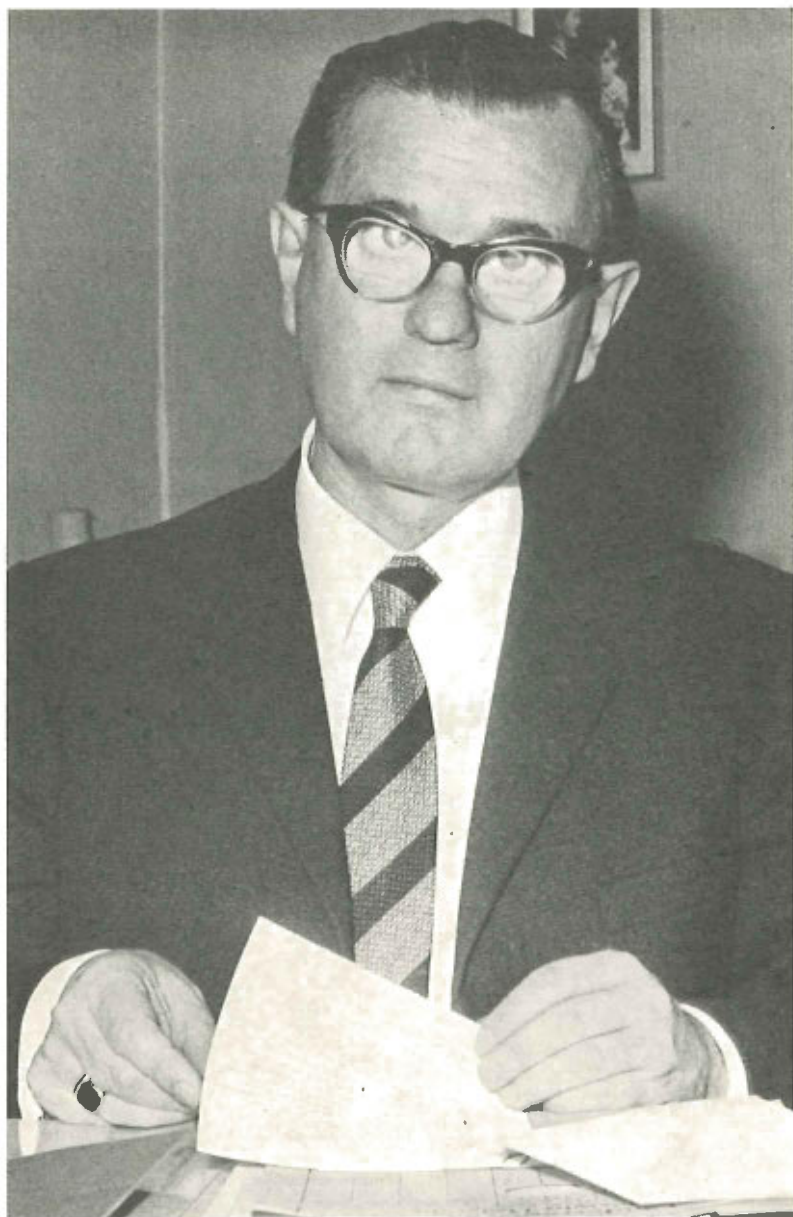
Udgivet af Poul Kürstein for
© Studiefdelingen
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Flensborg

Oversat af Herluf Hansen

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri
Tønder

INDHOLD

<i>Forord</i>	7
<i>Et menneske i grænselandet</i>	9
<i>Europa set fra den dansk-tyske grænse</i>	19
1. Indledning	19
2. Tyskeren som nabo	22
3. Danmark og Slesvig-Holsten, som det ser ud, og som det er	36
4. Ligevægten i grænselandet	56
5. Den politiske opgave	72
6. Slutning	93
<i>Opgøret med fortiden</i>	95
1. Joachim Steffen: Åbent brev til minister Schlegelberger	97
2. Svar på Joachim Steffens åbne brev	100
3. Opgøret med fortiden. Rundbordssamtale i fjernsynet	108
<i>Noter</i>	116
<i>Nævnerregister</i>	119

Hartwig Schlegelberger

FORORD

I 1967 udgav studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg, bogen »Vores egne vindver. Udvalgte artikler fra tidsskriftet Grenzfriedenshefte«. Hensigten var at give den danske læseverden et billede af den kreds af mænd, som samles i det slesvig-holstenske Grenzfriedensbund og om dets tidsskrift Grenzfriedenshefte. Det er nemlig vigtigt, at man i den danske offentlighed har kendskab til de tyske kræfter i grænselandet, som man kan være på talefod med, og som man kan samarbejde med om spørgsmål, der er lige vigtige for danske og tyske.

Studieafdelingen fortsætter dette stræb med nærværende bog. Dens mål er at forestille en vigtig politisk personlighed for danske interesserede læsere. Dr. Hartwig Schlegelberger er minister for indre anliggender i landet Slesvig-Holsten og har i en årrække været med til at forme dette tyske forbundslands politik og ikke mindst dets holdning over for den danske folkedel i Sydslesvig og dets forhold til Danmark i almindelighed. Hans meninger er ikke uden indflydelse på forholdet mellem forbundsrepublikken Tyskland og kongeriget Danmark, og det gælder ikke mindst drøftelsen af Danmark og det Europæiske Fællesmarked.

Schlegelberger formede sine tanker om disse forhold i sit bidrag til bogen »Der europäische Aufbruch. Grenze als Frage und Antwort. Studien über das Verhältnis Deutschland – Dänemark«, som også rummer et bidrag fra dansk side ved rektor Johannes Hoffmeyer. Den blev i 1969 udgivet af Christian Wolff Verlag i Flensborg i dettes »d+d Taschenbücher«. Forlaget er kommet os i møde og har givet studieafdelingen tilladelse til at udgive Schle-

gelbergers bidrag på dansk, og det er en kær pligt at takke for denne venlighed.

Det er ikke mindst i forbindelse med Schlegelbergers person, at disse tanker er vigtige, og derfor var det ønskeligt at give et billede af personligheden Schlegelberger. Hertil forelå der et vægtigt vidnesbyrd i Schlegelbergers opgør med tiden 1933–45. Det findes i det hefte, som er udgivet af den kommitterede for statsborgerlig dannelse i Slesvig-Holsten med titlen »Politischer Stil in einem Streitfall« (Politisk stil i et stridsspørgsmål), 1963, i serien »Gegenwartsfragen«. Studiefdelingen takker den kommitterede, dr. Ernst Hessenauer, for tilladelsen til at udgive dette hefte i dansk oversættelse.

Også denne bog giver et kik ind ad vore egne vindver, og den udsendes derfor i samme ydre form som »Vores egne Vindver«, og af samme grund har vi ladet Jens Kristrups navnkundige citat blive stående som motto.

Et menneske i grænselandet

Forfatteren til denne bog er samtidig dens emne; det drejer sig ikke blot om, hvad han siger, men hvem han er. Hartwig Schlegelberger er nu indenrigsminister i landet Schleswig-Holstein, som består af halvdelen af Sønderjylland, det vi normalt kalder Sydslesvig, og af det gamle hertugdømme Holsten samt af den tidligere frie hansestad Lübeck. Han har nu i en årrække haft stor indflydelse på udviklingen i Sydslesvig og dermed på forholdet mellem Danmark og Tyskland. Det vil være rimeligt først at skildre mennesket og dernæst politikeren og endelig hans særlige forhold til grænselandspolitikken.

MENNESKET

Selv om Schlegelberger af fag er jurist, hvad mange mennesker forbinder med snærende love og en firkantet eller hårt trukket udlægning af dem, er han først og fremmest et musisk menneske. Det kan til fulde ses af det eneste litterære bidrag af ham, som er offentliggjort på dansk, nemlig i »Vores egne vindver« 1967. Hans essay »Langt nede i Sydtykland« lyser af hans glæde over teatret. Han kender kunstarten og nyder den som en connoisseur, og han er fuldt fortrolig med dens hovedværker, ikke som en filolog, ganske vist, men som den gode teatergænger. I ham lever den gode gammeldags tyske borgerdannelse, som kan sin Goethe og Schiller på fingrene, og som kan bruge citater af dem på en åndfuld måde. Men han kender ikke bare klassikerne fra teatret. Han er også en god læser og overraskede os nys med et fortrinligt foredrag om Theodor Fontane, som er trykt i Grenzfriedenshefte 1970. Hans adhu til denne forfatter skyldes ikke bare, at forfatter og læser

»d+d Bücher« præsenteres 1968. Fra venstre: indenrigsminister Dr. Hartwig Schlegelberger, generalkonsul professor dr. phil. Troels Fink, forlagsleder Pogge van Ranken og Bibliotheksrat Dr. Hans Peter Johannsen.

begge er berlinere og efterkommere af huguenot-flygtninge, men Fontane er også for ham et udtryk for gammelpreussiske dyder.

Det er ikke tilfældigt, at han gerne citerer digtere, hvad der falder ganske naturligt i det nævnte teateressay, men han citerer også Shakespeare i hovedstykket i denne bog, som ikke er letflydende nok til at være et essay; det er for politisk til at være en afhandling, men det er tillige for filosofisk til at kaldes et politisk program. Schlegelberger er nemlig ikke så lidt af en filosof. Men Shakespeare-citatet: »Han tænker meget; den slags folk er farlig« fra »Julius Cæsar« er her brugt i ramme alvor, i ligefrem betydning og til dets fulde pålydende, og det viser, at det filosofiske hoved Schlegelberger er fuldt på det rene med filosofiens

farlighed i politik. Endelig og ikke mindst er Schlegelberger forfatter og ejer den særlige ærgerrighed, som er egen for den slags folk. Dermed er han også sprogkunstner.

Schlegelbergers sprog genkalder mindet om borgmester Prätorius i Ernst Glaesers »Der letzte Zivilist«. Borgmesteren ser sin tale igennem og er vel tilfreds: »Sætningerne stod godt, i det noget omstændelige tysk, han holdt af«, »Die Sätze standen gut in jenem etwas umständlichem Deutsch, das er liebte«. Tysk er i modsætning til sit almindelige omdømme et meget levende sprog, som i en kenders pen let skaber nye udtryk, især hvis brugeren er et filosofisk gemyt og en klarttænkende mand og lidt af en digter som Schlegelberger. Et sådant sprog kræver ganske vist, at læseren er med hele tiden, og det medfører, at det er svært at oversætte i et letflydende dansk. Heller ikke Schlegelbergers tysk er helt frit for at være »noget omstændeligt«, men en alt for nøjagtig oversættelse ville give sætningerne en tyngde, som de ikke har i den tyske original. Tværtimod er Schlegelbergers tysk væsentlig lettere og elegantere end så mange sprogligt bevidste Prätoriusers.

POLITIKEREN

Ved en rolig udvikling i Tyskland efter 1933 – hvis noget sådant overhovedet er tænkeligt – ville han vel med sin juridiske uddannelse være blevet embedsmand eller vel snarere rådgiver for et stort industriforetagende som den væsentligt ældre nuværende præsident for den tyske forbundsrepublik Heinemann. Var krigen ikke kommet, var han i hvert fald næppe blevet politiker, for det skulle der ganske særlige egenskaber til i årene efter 1933, og dem havde han ikke.

Krigens tilfældigheder førte berlineren Schlegelberger til Flensborg. Det var landet Slesvig-Holsten, som gjorde ham til politiker, og til at begynde med var det Sydslesvig og i snævreste forstand Flensborg amt, eller for at være helt nøjagtig: Flensborg landkreds, Landkreis Flensburg. Kredsen svarer til et amt og omfatter egnene vest, syd og øst for Flensborg, de gamle danske Vis, Ugle, Husby, Ny og Munkbrarup herreder, heri medregnet Lyksborg,

men ikke Flensburg by, som er »kreisfrei«, kredsfril, dvs. ligestillet med et amt (Kreis). Her blev han først tjenestemand ved landkredsens socialkontor og senere kredsens syndikus, en titel vi på dansk kun har i Holbergs komedier, men i Tyskland betyder den juridisk rådgiver og sagfører.

I 1954 rykkede han politikken nærmere, da CDUs flertal i kredsdagen valgte ham til landråd. Tidligere svarede den preussiske landråd til amtmanden i et dansk amt, men begge embeder har skiftet indhold.

Kredsens og kredsagens politiske overhoved er kredspræsidenten. Derimod er landråden lønnet embedsmand. Indenrigsministeriet kan nægte at godkende hans valg, for han vælges af landdagen, hvis han savner erfaring på den kommunale selvforvaltnings område, men det må ikke gøre godkendelsen afhængig af en særlig eksamen, hvilket vil sige, at landråden ikke behøver at være jurist eller akademiker overhovedet. For eksempel var landråd Johannes Hagge i Slesvig købmand. Men embedets politiske betydning er så stor, at landråden skal vælges af kredsagen for 12 år ad gangen. Denne grænse er sat for at man kan komme af med en landråd, som kommer i politisk modsætning til kredsagen. På den anden side har han pligt til at fortsætte, hvis han genvælges. Han fører på indenrigsministerens vegne tilsyn med alle landkommuner og alle bykommuner med under 20.000 indbyggere, og et lignende opsyn har han på fagministrenes vegne, så at han på samme tid er kredsagens øverste embedsmand og landsregeringens stedlige tilsynsførende.

I kredsagen skulle Schlegelberger arbejde sammen med meningsfællerne i CDU, den kristelig-demokratiske union, det store borgerlige parti, og med de politiske modstandere, nemlig socialdemokraterne, og endelig med et nationalt oppositionsparti, den danske Sydslesvigsk Vælgerforening, hvis førstemand i kredsen dengang var højskoleforstander Niels Bøgh Andersen.

Ved valget 1958 kom Schlegelberger direkte ind i politik, da han blev medlem af den slesvig-holstenske landdag for CDU. Dette forhold: samtidig at være borgmester eller landråd og med-

lem af et politisk råd, sammenblanding af embede og mandat, en ret hyppig foreteelse, har været genstand for stærk kritik og livlig drøftelse, og fra 1974 vil det ikke længere være muligt. Fra landdagen gik det med hastige skridt fremad. Først blev Schlegelberger formand for finansudvalget, og dermed var det blevet ganske naturligt, at han i november 1961 blev finansminister i ministeriet von Hassel, og i maj 1963 blev han indenrigsminister i ministeriet Lemke, hvor han tillige fra februar 1963 er viceministerpræsident. Derudover er han et af de 4 slesvig-holstenske medlemmer i Bundesrat, forbundsrådet, som er de tyske enkeltlandes repræsentation sideordnet med Bundestag, forbundsdagen, i Bonn. At Schlegelberger er en demokratisk minister er uden for al tvivl. Netop af den grund er han ikke vejet tilbage for at bruge sine magtmidler som indenrigsminister for at sikre, at landdagen kan arbejde i ro uden tryk fra voldelige demonstrationer. Problemet glimter igennem bogens hovedstykke.

Der kan ikke være tvivl om, at Schlegelberger ville være kvalificeret til et ministerembede i Bonn, men dels afgøres dette uden for Slesvig-Holsten og ud fra de ret irrationelle årsager, der præger den store politik, dels er det et spørgsmål, om Schlegelberger ikke er bundet så personligt til sin nye hjemstavn – han bor stadig i Flensborg! – at han nødig vil forlade den.

GRÆNSEPOLITIKEREN

I 1954 fulgte Schlegelberger i Fr. Wilh. Lübkes fodspor både som landråd og som formand for Deutscher Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig. Denne forening yder støtte til tysk kulturarbejde i grænselandet, efter 1945 næsten udelukkende i Sydslesvig. Med et solidt flertal i ryggen kan landråden øve stor indflydelse også på den nationalpolitiske udvikling i kredsen, og Lübkes fodspor skræmte danskerne. Han havde længe ført en knaldhård tysk politik og hans forhold til Jaruplund højskole kan kun beskrives i meget stærke ord, hvis sandheden skal siges, og Schlegelberger blev mødt med en ikke ringe mistillid fra dansk side.

Formands- og landrådsskiftet var ikke nogen kursændring. Schlegelberger er lige så tysk, som Lübke var. Men der kom, som det hedder på tysk, en ny stil. Allerede samme år indbød den politiske leder, kredspræsident Jensen-Oksager, og den nye øverste embedsmand, landråd Schlegelberger deltagerne i Flensburger Tage til kaffe i Lyksborg.

Det første dansk-tyske samarbejde kan tidsfæstes til 1952, da overbibliotekar Torben Glahn fra Flensborghus Bogsamling og lederen af Stadtbücherei, det tyske bibliotek i Flensborg, dr. H. P. Johannsen, lavede en fælles bogudstilling af værker om Sønderjyllands og Holstens historie. Først 2 år efter, i 1954, begyndte man på Flensburger Tage, Flensborg-dagene, som nu er en ret fast grænselandsinstitution. De holdes skiftevis også i Nordslesvig under navn af »Dansk-tyske dage«. Men mødet er Flensborg bys og nogle år senere også de nordslesvigske købstæders, som Flensborg landkreds ikke umiddelbart havde noget at gøre med, og derfor er kaffen i Lyksborg værd at mærke sig, fordi den var en venlig handling fra Flensborg kreds, hvor forholdet mellem de nationale grupper i Lübkes tid havde været spændt.

Schlegelberger har intet med ledelsen af Flensborg-dagene at gøre, og han har kun to gange ført ordet på dem; i Flensborg talte han i 1967 som indenrigsminister om forholdet mellem stat og kommune set med tyske øjne. Foredraget foreligger i stencileret form og på dansk, hans eneste arbejde på dansk ved siden af »Langt nede i Sydtykland« og denne bog. Og i Tønder 1969 bragte han til indledning en hilsen fra landet Slesvig-Holsten i ministerpræsident Lemkes sted: »Ikke en høflig pligtøvelse efter protokol og sædvane, men vi er her med hele hjerter«. Derimod har han ofte været til stede som deltager og ses på billedet sammen med fhv. præsident Holger Andersen, Grænseforeningens formand. For kendere er det lidt pikant, at de to, den ældre dansker og den yngre tysker, har den tysk-akademiske borgerlige kultur til fælles.

Flensborg-dagene har deres udspring og vejrlig fra Grenzfriedensbund, hvis særpræg der er gjort rede for i »Vores egne Vind-

ver«. Grenzfriedensbund og Grenzverein er begge tyske, men af ret forskellig observans. Men man kan ikke undgå at lægge mærke til en meget fremskreden forståelse mellem formændene, Bibliotheksrat Dr. H. P. Johannsen, og indenrigsminister Dr. Hartwig Schlegelberger. Den sidste har skrevet meget og om vidtspændende emner i Grenzfriedenshefte. Han er overhovedet et menneske, som gerne vil meddele sig og udtrykke det i skriftlig form, en åbenlys ærgerrighed, som enhver forfatter vil forstå.

Samkvemmet mellem de to formænd kommer tydeligt frem i Flensburger Studienkreis, den flensborgske studiekreds, som har til formål at udgive bøger om dansk-tyske forhold. Indhold, retning og klima angives yderligere ved, at den danske generalkonsul i Flensborg, professor Troels Fink, er med som tredje og dansk – ikke præst som Hans Adolph Brorson i sin tid i Tønder – men partner, ligeberettiget partner i et samarbejde, hvis karakter ikke er ligefrem proportional med deltagernes antal. Studiekredsen har udgivet en del vægtige bøger, de såkaldte »d+d Taschenbücher«, hvor de to d'er står for Tyskland (Deutschland) og Danmark. De er alle kommet på Christian Wolff Verlag i Flensborg; det er: Dänemark aktuell. Ausgewählt und übersetzt von Jan E. Janssen, 1968. Bundesrepublik Deutschland aktuell. Ausgewählt von Heinz Dähnhardt, 1968. Troels Fink: Deutschland als Problem Dänemarks, 1968. Hans Peter Johannsen: Parkplätze der Literatur. Literarische Autoreise von Hamburg nach Kopenhagen, 1969, og endelig Hartwig Schlegelberger und Johannes Hoffmeyer: Der europäische Aufbruch. Grenze als Frage und Antwort. Studien über das Verhältnis Deutschland-Dänemark, 1969. Hovedstykket til nærværende bog er taget herfra.

I den praktiske politik genspejles den nye stil i et indlæg fra højskoleforstander Niels Bøgh Andersen, talsmand for den danske Sydslesvigsk Vælgerforening, på kredsagens møde den 21. december 1961 på landbrugsskolen i Flensborg. Bøgh Andersen sagde:

»Kredsagspræsidenten ytrede, at vi i dag afslutter et historisk tidsrum, idet vi sandsynligvis for sidste gang holder et kredsags-

Landråd dr. Hartwig Schlegelberger, formand for Deutscher Grenzverein, og fhv. præsident cand. theol. Holger Andersen, formand for Grænseforeningen, ved Flensborg-dagene 1958.

møde i denne sal. Men i og for sig står kredsagen i dag også set fra et historisk synspunkt på et andet grundlag. Jeg tror, at det er første gang, at der i budgettet for Flensborg landkreds er afsat beløb til den danske befolknings kulturelle og sportslige arbejde. Jeg finder det ganske morsomt, at dette sker mellem to billeder, som har afsløret, at der findes modsætninger. (Der hentydes til aulaens vægbilleder. De forestillede overenskomsten i Ribe 1460 og »die Erhebung«, »rejsningen« 1848 foran Kiels rådhus. Da landbrugsskolen senere blev solgt, tog Jensen-Oksager dem med til landbrugskammeret i Kiel, hvor de nu er. U. a.) Disse tilskud er ikke bare et spørgsmål om ting, som man som borger her i landet har ret til og kan stille krav om, men de er jo også afhængige af de politiske muligheder, som atter er afhængige af det politiske klima. Der er tale om en historisk hændelse i en ny og god udvikling her i landkredsen. Vi siger tak for, at man har taget

hensyn til os ved faste bevillinger på 3 områder: børnehaver, idrætsplads og det danske biblioteksvæsen. Vi er ikke uden videre begejstret for det sidste punkt, for i det sidste møde i kredsudvalget kunne vi ikke blive helt enige om summens størrelse, som skulle tage hensyn til alle synspunkter. Men vi vil sige: appetitten kommer, mens man spiser. Og jeg kan allerede i dag sige Dem, at vi naturligvis vil forsøge i de kommende år at få penge til vort arbejde på andre områder. Her er Flensborg landkreds gået forud for alle andre. Jeg vil gerne rette en tak til den nuværende finansminister, hr. dr. Schlegelberger, fordi han som den første har erkendt tidens tegn og omsat dem til virkelighed.»

Bøgh Andersen er ingenlunde samarbejdspolitikker for enhver pris. Tværtimod ser han med en vis mistillid på, hvad han kalder forbrødringstendenser, og han sætter ikke sine ben i Torsdagsselskabet. Derfor lagde man mærke til, at Schlegelberger var gæst ved Flensborg Avis' hundrede års jubilæum den 1. oktober 1969 – og det en gæst med gaver. Ingen af delene var selvfølgelig for en slesvig-holstens minister. Man lagde også mærke til, at Niels Bøgh Andersen, som er formand for Flensborg Avis' tilsynsråd, ved denne lejlighed lagde stor vægt på at vise sig lige så god som vært, som Schlegelberger var god som gæst. Heller ikke dette var i sig selv selvfølgelig.

For at fuldende billedet af grænsepolitikeren skal det til sidst nævnes, at i hans tid som landråd den 19.–24. september 1955 gik også Dannebrog til tops på sportspladsen Skærbsbjerg i Angel ved siden af Tysklands, Sveriges og Østrigs flag, for nu kom også danske grupper til at deltage i dette årlige amatørteaterstævne. Før den tid var dette utænkeligt på dette sted.

SYDSLESVIGEREN

Schlegelberger er en fremmed i landet, fra »det sydlige Tyskland, som efter den flensborgske opfattelse af geografien begynder hinsides Elben«, som han selv har udtrykt det, ja, han er endda endnu længere borte fra. Han er »Ostelbier«, født øst for Elben i Berlin. Ordet har med foragt været brugt af hjemmehørende tyske

og danske om de preussiske embedsmænd i Sønderjylland og Holsten i kejsertiden, som ikke forstod en pind af det hele. Ingen vil i dag bruge udtrykket om Schlegelberger. Af tilbøjelighed og efterhånden også af en ret lang tradition er han nu blevet slesvigholstener så godt som nogen. Vi kender også danske fra kongeriget eller endog folk, som er født i Sachsen, men som blev gode danske sydslesvigere, og Schlegelberger må endda i forholdet til Kiel og Bonn opfattes som sydslesviger i særlig grad, idet han med en overraskende intuition og indlevelsesevne for Sydslesvigs ønsker har fremmet denne landsdels formål i disse regeringsbyer, som begge undertiden kan ligge lige så langt fra Flensborg, som København kan være fjernt fra både Nordslesvig og Sydslesvig.

Schlegelberger er som hveranden tysker doktor, og som nævnt citerer han gerne Goethe. Derfor falder det næsten selvfølgelig at slutte med et Goethe-ord, og det skal naturligvis være fra »Faust«:

*Mit Euch, Herr Doktor, zu spazieren,
Ist ehrenvoll und ist Gewinn.*

Og oversættelsen skal naturligvis være af sønderjyden Martin N. Hansen, som lærte at kende Goethe og elske Schiller i den tyske skole før 1920:

*At gå med jer, herr doktor, er en ære,
en fordel, som jeg skønner på.*

Læseren vil sikkert skønne på både æren og fordelene.

Europa set fra den dansk-tyske grænse

I. INDLEDNING

Hvem havde endnu turdet håbe det, for slet ikke at tale om, hvem havde endnu kunnet ventet det? Men det er en kendsgerning, at Europa-politikken igen er kommet i skred. Årsagerne er mange slags, men man har også mangehånde meninger om, hvad det skal føre til. EEC, det europæiske fællesmarked som en stor vesteuropæisk *økonomisk* blok, EEC sammen med England og Irland, Danmark og Norge som et *politisk* fællesskab eller endog som en almen europæisk løsning, hvis geografiske og statspolitiske grænser endnu ligger i det dybeste mørke? Hvilke muligheder der end måtte være til stede – både konkrete og utopiske – så er det europæiske spørgsmål kommet i den store verdenspolitiske farvand. Og det vil sige, at med kort frist kan forskydninger i verdenspolitiske styrkeforhold og verdenspolitiske bevæggrunde, som ikke behøver at være de samme som vore forskellige nationalstatlige forestillinger og interesser, få forhold til at modnes til beslutninger, som vil ændre vort landskab, den lille verden, der omgiver os, og som vi føler os trygge i, og det i bund og grund. I en sådan situation kan det derfor være på sin plads, og i hvert fald må det være tilladt, at der i det følgende gøres status over det europæiske opbrud, ganske vist set ud fra den dansk-tyske grænses snævre synsvinkel, for det er de rammer, der er afstukket for denne bog. Men er denne målestok rigtig, især hvis den kritiske og skeptiske læser ville tænke sig temaet reduceret til et spørgsmål om »Europa og Slesvig-Holsten«? Dette ville i sandhed være ubeskedent, og jeg må derfor med det samme have relationerne i orden. For hvis temaet var ensbetydende med, at spørgsmålet om Europas politiske forening kunne eller skulle

tages op herfra, eller med, at man her i dette land, hvor smukt det end er, eller i dets historie eller de mål, det stræber imod, skulle kunne finde Arkimedes' berømte punkt, hvorfra vort så uhjælpeligt splittede Europa skulle kunne bringes i bevægelse, da ville det være enten utopi eller provinsialisme. Det første ville være lige så værdiløst, som det sidste ville være latterligt. Nej, hvad der her følger, har intet med den store politik at gøre, altså med de afgørelser, som i en politisk magtkamp kan træffes af regeringer eller statsmænd.

Her gælder det, således som temaet lyder: Europa set fra den dansk-tyske grænse. Dermed mener jeg ikke told- og paskontrolbygningerne eller den smalle landstribе mellem de to landes grænsesten, der viser den rejsende, at han begiver sig fra et land til et andet, og som udgør en slags forvarsel om, at der skal vises pas og toldpapirer. Ved den dansk-tyske grænse skal i denne sammenhæng forstås området mellem Ejderen og Kongeåen, altså et område på begge sider af statsgrænsen med 234.843 indbyggere på dansk og 670.863 på tysk side. Erstatte jeg ordet indbygger med ordet menneske, vil forskellen blive endnu tydeligere. I modsætning til den store politik, hvor sagerne må afgøres under hensyn til deres sammenhæng og vigtighed, drejer det sig her om spørgsmålet om disse 905.706 menneskers individuelle, politiske holdning, og om spørgsmålet, om der her, afsides fra den store politiks bølgeslag, kan opstå noget i retning af en personlig, europæisk indstilling, som i den sidste ende skulle give et politisk forenet Europa mening og indhold og derved udfylde rammerne om den politiske statsform – af hvilken art den nu måtte blive – som den vil blive skabt ved regeringernes handling.

Men selv i denne begrænsede form, der bevidst vil flytte projektørlyset fra den almenpolitiske til den enkeltes politiske indstilling i hverdagen, vil spørgsmålet og dermed naturligvis også den tese, der ligger bag det, stadig være dristigt. Det har tre væsentlige forudsætninger. For det første: Eksisterer der overhovedet endnu i vor tid et europæisk opbrud? Findes der kun noget, som i kraft af storpolitiske beslutninger kan overvinde stats-

grænserne, eller findes der endnu en åndelig bevægelse, som er i stand til at præge den enkeltes opfattelse? Eller sagt endnu tydeligere: Er Europa, og herved tænker jeg bevidst på Vesteuropa, stivnet fuldstændigt i en nationalstatlig tankegang, eller findes der endnu udviklingsmuligheder? Lægger grænsepælene som symbol på den statslige højhed grænsen urokkeligt fast mellem mennesker, eller findes der endnu kræfter, der kan sætte mennesker i stand til at skabe nye fællesskaber? Det næste spørgsmål, man må stille, er, hvilken andel kan Slesvig-Holsten og dets mennesker, dets erhvervsliv og dets politik som det forbundsland, der er Danmarks naturlige nabo, have i bestræbelserne på ikke blot at blive en geografisk betinget bro mellem Danmark og Tyskland, men på at blive et villet og selvskabt menneskeligt bindeled mellem de to folk. Det er et spørgsmål om dette forbundslands reelle muligheder inden for dets virkeområde, men det er tillige et spørgsmål om den bevidsthed, som dette dansk-tyske grænsesområde og især dets mennesker har om sig selv og deres opgave, og hvorledes man opfatter den ikke blot på den anden side af grænsen, men også i selve forbundsrepublikken. Det tredje er det ganske simple spørgsmål om, hvorledes det overhovedet forholder sig med naboskabet mellem Danmark og Tyskland, hvoraf Slesvig-Holsten er en integreret bestanddel? Hvad mener man om den tyske nabo, og hvorledes ønsker man sig ham som nabo? Eller for at spørge omvendt: Hvorledes virker vi tyskere, hvorledes ser vores status ud, og hvad kan man vente af os? Dette er formentlig mere et psykologisk end et politisk spørgsmål, og i mange henseender er det mere emotionelt end rationelt betonet. Men til trods for alle vor tids talemåder må man tillægge følelserne større betydning, i hvert fald dér, hvor man bor tæt sammen og – som vi håber – altid vil bo dør om dør med hverandre i Europas hus som ligeberettigede partnere i et europæisk rækkehus. Vi tyskere er individualister – og er sandsynligvis født sådan – og derfor overraskes vi så ofte over andres dom. Men den, der som min generation under og efter krigen har måttet dele husrum med så mange fremmede mennesker, skulle have øjnene åbne for dette problem,

fordi det netop her ikke drejer sig om regeringspolitik, men derimod om den enkeltes ansvarlige, politiske handling. Den omstændighed, at danske og tyske skal, kan og vil leve sammen som naboer i Europa, og at de altså stiller sig positivt til naboskabet, danner grundlaget for alle øvrige overvejelser om hvorledes, hvormed og hvornår, og jeg skal derfor begynde med dette forhold.

II. TYSKEREN SOM NABO

På samme måde, som mennesket som individ skal leve på sit ry eller rygte, må også et folk gøre det. Om os tyske siges det, at vi ikke er afholdt af andre. Hvorvidt dette er sandt eller ikke, interesserer ikke i øjeblikket, men jeg er sikker på, at mange af dem, der læser disse linier, i det mindste i deres underbevidsthed kan sige ja dertil. For at udtrykke mig tydeligere vil jeg som kontrast opstille den påstand, at denne dom ikke gælder for vor nabo Danmark. Der ses her bevidst bort fra nationalpolitiske vurderinger, for et omdømme baserer sig ikke på forholdet mellem to mennesker eller to folk, men det er derimod et produkt af en almindelig vurdering af, hvorledes flertallet af andre nationer betragter tyskeren eller danskeren. Man har ikke vanskeligt ved at finde eksempler herpå. Nogle påstår, at det er en følge af Hitler og naziststyret, og andre gør gældende, at en sammenligning mellem Tyskland og Danmark må blive fuldstændig skæv, fordi man ikke kan sammenligne to folk inden for samme tidsrum, men derimod kun bedømme, hvorledes de har forholdt sig i den samme magtsituation. Sådanne forklaringer, som samtidig naturligvis også kan være undskyldninger, kan muligvis være rigtige. Her træffer de imidlertid ikke det væsentlige. Tværtimod er de farlige i deres overfladiskhed, fordi de, ladet med følelsesmæssige følgeslutninger, spærrer vejen til et naboskab. Den ene vil da påstå, at »alle tyskere er som Hitler og naziststyret«, og den anden vil svare: »mange fjender – megen hæder«, og man vil da være lige vidt.

Med det historiske rygte forholder det sig på en egen måde. Ofte er dette ikke i særlig høj grad baseret på kendsgerninger, men har en selvfornyende evne. I politikken har det en forbav-

sende generaliserende kraft. Således har Preussen ry for at have været en stat, hvis politiske væsen og mål kun var militarismen og krigen. Når dette påstås af vor danske nabo, må vi på baggrund af oplevelserne i det sidste århundrede have en subjektiv forståelse for en så generaliserende bedømmelse. Men som et gyldigt historisk udsagn bliver denne opfattelse dog angribelig, hvis man ser på antallet af de krige, som de europæiske stormagter har ført i de sidste 250 år, og denne opfattelse er ganske simpelt et typisk samtidigt eksempel på, hvor ofte rygter og kendsgerningerne modsiger hinanden. Dette skal ikke være et forsøg på at retfærdiggøre vor historie så at sige gennem tallenes bagdør. Ingen krig kan undskyldes, og tallet er ikke den sidste og gyldige målestok. Det er noget helt andet, det drejer sig om for mig. Det hedder sig, at vi er militaristiske, selv om ingen nøjagtig kan definere, hvad det er. Men sådan som vore naboer tænker, betyder det, for at sige det kort, en måde at opføre sig på, som vækker uro og frygt. Og selv om denne opfattelse måske ikke dækkes af kendsgerninger, så bliver den alligevel i historiens løb til en kraft i sig selv, og det rygte, som er en frugt af den, er en politisk kendsgerning, såvel i samfundslivet som i politikken; at man selv har ansvaret for sit omdømme. Den, der ikke på en klar og overbevisende måde kan gøre rede for sin holdning over for andre, eller som ved brovtende talemåder stiller sig selv i et falsk lys, vil blive fundet skyldig af historien. Og en sådan, noget flot nedvurdering af relationship og information, som vi har en vis tilbøjelighed til, f. eks. ved talemåden: »Den, der ikke synes om dette, kan passe sig selv«, er netop en af de faktorer, der er med til at skabe de negative bestanddele af vort rygte. Et ry eller rygte er altså noget politisk, som ikke skaffes af vejen ved, at man fornærmet vender sig bort; tværtimod må man kunne tale åbent med sig selv og andre derom. Det skaber klarhed om ens egen stilling og giver muligheder for forandring, ligesom det kan fjerne misforståelser, eller i hvert fald berede vejen herfor, hos andre.

Hvorpå beror nu denne opfattelse af os, og hvad er rigtigt og hvad forkert ved den? Jeg tror, at det kan forklares tydeligere,

hvis vi i noget højere grad differentierer teorien om, at tyskeren er upopulær hos andre. At være upopulær vil sige, at man ikke hos modparten udløser nogen følelse af hjertelighed, og det er netop sagen. For ligesåvel som tyskerne ofte har ord for at være upopulære, kan de nyde anseelse i de samme kredse. I politik er det ikke noget ukendt fænomen, at popularitet og anseelse ikke følges ad. Politikerne har erfaring herfor. Kun få er i besiddelse af denne nådegave, som må have rod både i det emotionelle og det rationelle. Videre må man tage det forbehold, at teorien om tyskernes upopularitet ikke holder stik overalt i verden; tværtimod, i andre verdensdele mødes vi absolut med oprigtig sympati. Vort dårlige rygte er altså egentlig en typisk europæisk opfattelse, og det kan måske trøste os. Men på den anden side ligger der også noget andet i denne upopularitet, noget negativt, nemlig det, at vi i vor væremåde forekommer andre lidet gemytlige og ubehagelige. Og måske skal hele forklaringen søges her.

Men nu først til påstanden om, at vi er Europas fredsforstyrrer, for det er jo den opfattelse, man tit har af os. Jeg tror, at dette rygte vil være det letteste at aflive een gang for alle, for her findes der en håndgribelig forklaring. Og har man først engang erkendt motivet, behøver man ikke at lede længe efter et modargument. Det tyske rige blev grundlagt eller genopstod i 1871, efter et magtvakuum på næsten 220 år, regnet fra den westfalske fred 1648 og ikke fra kejser Franz 1.'s udelukkende formelle abdikation i 1806. Det skete altså på en tid, hvor Europas to største nationalstater, England og Frankrig, efter indre og ydre krigeriske afgørelser havde opnået statslig og magtpolitisk stabilitet. Men allerede ved udgangen af det 19. århundrede var Europa imidlertid så lille og de indbyrdes politiske kommunikationer så tæt vævet ind i hinanden, at det måtte berede alle europæiske stater vanskeligheder, når en ny stormagt trådte ind i billedet. For os tyske var det en naturlig ret at slutte os sammen i én stat. For de andre derimod betød det en ikke uvæsentlig forstyrrelse i magtbalancen og det politiske system, og de opfattede det som deres naturlige ret at modvirke en tysk magtudfoldelse i Europas midte. I vor tilværelse

kan vi finde ganske dagligdags billeder af denne situation som f. eks., når en rejsende i sidste øjeblik træder ind i en allerede optaget kupé og omgående udløser en kamp om pladserne. Hos hvem skal man i så fald søge skylden? Hos den, der ikke vil afgive plads, eller hos den, der kræver plads? Alt dette har sikkert gentaget sig i tusindvis af tilfælde i historiens løb. Men på grund af de store tidsmæssige afstande har det fortonet sig og føles ikke mere. Men det væsentlige er, at denne nye magtkonstellation opstod på en tid, der også for vor generation, der giver sig ud for at være uinteresseret i historien, er levende ved historiens overleveringer. Hertil kommer, at denne proces, hvorunder magterne i Europas midte blev omgrupperet, ligesom alle forudgangne europæiske statsdannelse kun kunne gennemføres og sikres ved hjælp af indre og ydre krigshandlinger, samt at den fandt sin afslutning på en tid, hvor det store flertal af mennesker var mere politisk bevidste, og hvor i det mindste hele borgerskabet ikke ville opfatte en sådan begivenhed som en tilfældig skæbnens tilskikkelse, men som noget de selv havde oplevet og taget stilling til. Og på denne baggrund bliver det forståeligt, at årsagerne til vort rygte som fredsforsyrer virker langt mere overbevisende end en tilsvarende handling foretaget i tidligere tider, hvor den slags magtforskydninger så at sige var de mægtiges, kongernes, kejsernes og pavernes private anliggende.

Hertil kommer imidlertid endnu en grund, der virker henover historien og ind i nutiden og fremtiden som en slags frygtfænomen. Det er vor geografiske beliggenhed. Tyskland er landet i midten. Som borger i dette land fristes man næsten til at sige: desværre. For der følger faktisk kun besvær og vanskeligheder med at skulle leve midt på et kontinent. Den, der bor i midten, har mange naboer, og det betyder ganske enkelt mange kritikere og potentielle konflikter. Det kan næsten ikke undgås, at der fra tid til anden opstår strid med den ene eller anden af naboerne, og dette giver da næring for påstanden om, at man ikke kan leve i fred med »disse tyskere«. Men til al overflod skulle en tysk digter endog få den idé, at »verden skal komme til kræfter gennem det

tyske væsen«¹, med andre ord: folket i midten som et missionerende folk! Og det er lige netop det, der gør os upopulære. Det folk, som lever midt i Europa, har altid den særlige opgave at skabe ligevægt og har altid en særlig disciplin som sin opgave. Selv om andre kan tillade sig spektakler eller politiske fejltagelser, så kan Tyskland ikke. Ikke fordi Tyskland har nogen specifik værdi, men fordi det geografisk har fået tildelt den funktion at holde ligevægt og orden og må leve op hertil. For så vidt udgør tiden fra 1933 til 1945, når der ses bort fra alt det kriminelle, en tid med tysk svigten i forholdet til Europa og statuerer dermed en tysk *historisk* skyld. Denne historiske skyld har intet at gøre med en strafferetlig kollektivskyld, som jeg må tage afstand fra. Men alligevel vejer denne historiske skyld ikke lettere, og vi alle, som levede og virkede som politisk myndige mennesker i den tid, må være med til at bære denne skyld. Denne tilværelse som politisk og geografisk midte er og bliver vor skæbne, og den vil altid, så længe vi lever i dette område, forstørre enhver politisk svigten udover de normale dimensioner. Og derfra stammer formentlig naboernes frygt for, hvorledes tyskerne vil forholde sig i en krisesituation. Hitler kommer ikke igen! Den tid gentager sig ikke. Den eneste trøst vi har, alle vi, der som andre nationer elsker vort folk og dets historie, er den, at vi er blevet immune. Men den frygt, som andre nærer for os, har, og det må vi indrømme, politisk vægt imod os. Her ligger det konkrete spørgsmål til os om, hvorledes vi forholder os over for vore naboer. Hvorledes kommer vi ud af det med danskerne, hollænderne, belgierne, luxemburgerne, franskmændene, svejtserne, østrigerne, tjekkerne, polakkerne og videre ude med englænderne, italienerne, svenskerne, finnerne og russerne? Så mange naboer og så mange konfliktmuligheder! Og enhver konfliktmulighed i midten vil uvægerligt påvirke tilstødende områder. Heraf kommer frygten. For vor fremtidige holdning kan man ikke bringe beviser. I politik kommer det lige såvel som i forretningsverdenen an på kreditten. Men har vi en sådan kredit, eller hvorledes kan vi skaffe os kredit?

Her stiller to forhold sig imod os, et positivt og et negativt.

Det positive er den anseelse, som jeg nævnte før. Tyskerne, folket der leverer godt arbejde. Hvorledes tager Tysklands økonomiske status sig ud sammenlignet med andre stater?

Jeg vil her anføre nogle udvalgte data, der skal illustrere Forbundsrepublikken Tysklands stilling inden for de rammer, der danner Europas økonomiske organisation. Herefter ligger Forbundsrepublikken Tyskland i spidsen for alle lande både inden for EEC (fællesmarkedet) og EFTA (frihandelsområdet) med et bruttonationalprodukt på 162 beregnet efter priserne i 1958. Men også med hensyn til sådanne data, som genspejler befolkningens velstand, som f. eks. bestanden af personbiler og fjernsynsapparater, ligger vi langt foran. Det for den brede befolkning så betydningsfulde pristal for leveomkostningerne ligger, sammenlignet med andre lande, på et relativt gunstigt niveau. Medens leveomkostningerne holdt sig stabile i de første fem år efter valutareformen, altså fra 1949 til 1953, har de været stadigt stigende i de følgende femårsperioder, og stigningsraten har været voksende. I den anden femårsperiode var den årlige stigningsrate på 1,7 %, men i den tredje periode var den gennemsnitlige stigning på 2,1 %, og i den fjerde femårsperiode siden valutareformen var stigningen gennemsnitligt på 2,4 %. Selv om denne tendens i og for sig ikke forekommer tilfredsstillende, viser den sidst omtalte stigningsrate dog ganske tydeligt, at forbundsregeringen har været i stand til at holde sig fri af de langt stærkere prisstigninger i den øvrige verden; for i den sidste femårsperiode (1964–1968) steg leveomkostningerne i de med Forbundsrepublikken nært forbundne industrilande med 3,6 % om året og dermed langt mere end i den umiddelbart forudgæede og i de længere tilbage liggende femårsperioder, hvor stigningen havde været på 2,3 % om året. Og videre kan man se på den tyske andel i verdens samlede eksport. Siden 1949 har en række lande nedskrevet deres valutaer ikke een, men flere gange. Derimod har Forbundsrepublikken Tyskland flere gange opskrevet sin valuta, og selv efter beslutningen i efteråret 1969 går der vedholdende rygter om en ny opskrivning. Afsluttende kan nævnes nogle tal vedrørende udvik-

lingen i antallet af arbejdsløse. I september 1968, altså umiddelbart efter at det økonomiske tilbageslag var overvundet, lå Forbundsrepublikken Tyskland allerede på 64,6 (1960 = 100) fulgt af Danmark med 73,9, Belgien 82,2, Sverige 131,2, Storbritannien og Nordirland ca. 148,3, Holland 150,8 og Frankrig 191,6. Det er ikke hensigten med denne redegørelse at give et blot tilnærmelsesvist fuldstændigt billede af den økonomiske udvikling i Forbundsrepublikken. Jeg har bevidst udvalgt nogle væsentlige data, som må være iøjnefaldende for enhver, og som derfor må have en ganske særlig psykologisk virkning på den indenrigspolitiske situation i vore nabolande, for på denne måde at understrege disse datas politiske dobbelttydighed. For på den ene side må tallene ses som et for os gunstigt resultat, som vi endog har grund til at glæde os over, ikke ved at føle stolthed, men snarere udtrykt ved en voksende selvtillid. Vi kan altså noget, hvis vi vil! Men for vore naboer må disse tal dog naturnødvendigt tage sig anderledes ud, ikke sådan at forstå, at man misunder os de opnåede resultater; men væksten i vor økonomiske styrke vil uundgåeligt være ledsaget af politiske belastninger. Dette må siges ganske åbent, og vi står her overfor et vanskeligt dilemma. Intet folk vil, for at sige det sådan, kunne skrue sine præstationer og sin arbejdskraft ned på spareflamme. Tyskerne allermindst, for arbejdet er vort rette element, i det mindste endnu i dag. Og hertil kommer, at vi inden for én og samme generation har oplevet fire forskellige politiske systemer, to krige, to inflationer, der førte til totale formuetab for middelstanden, og to lange perioder med stor arbejdsløshed. Og skyggen af trediversnes krise og dens politiske følger hviler stadig over os. På denne baggrund må man se og forstå vor intensive arbejdsindsats og vor prisdisciplin. Jeg vil gerne understrege, at vi ikke ønsker at gøre os selv bedre end andre, men for os er disse egenskaber resultatet af vore erfaringer i den nyeste tid. Men de er tillige et naturligt resultat af vor geografiske beliggenhed, som der senere vil blive sagt mere om. Denne beliggenhed tvinger os simpelt hen til i ganske særlig grad at sørge for orden i vort område, ikke blot i politisk, men også i økonomisk og social hense-

ende. Allerede Lenin kendte betydningen af den af ham prægede sentens, at »den, der behersker Tyskland, behersker Europa«. Men alligevel har medaljen en bagside, og det er virkningen på omverdenen. Og der opstår derfor det for os meget alvorlige spørgsmål, om vi egentlig er os bevidst, at der også følger forpligtelser med denne økonomiske dynamik. Hvilke tanker må udlandet ikke gøre sig, når vi selv ved den mindste økonomiske depression opfører os, som stod vi over for verdens undergang, medens andre nationer ville være glade for blot at have samme vækstrate i deres bruttonationalprodukt. Hvor kan man overhovedet se, at vi på baggrund af en hel generations personlige fortrolighed med sult og nød er villige til at bringe ofre for andre? Her hjælper åndrige og pseudofilosofiske hyldestdigte til den tredje verden os ikke. Det er rigtigt, at vi selv har meget at indhente og ganske særligt på undervisningsområdet, og det er godt, at vi er opmærksomme på disse behov, og at vi betragter det som et efterstræbelseværdigt ideal at opbygge et velfunderet og fremadrettet undervisningsvæsen omfattende alle befolkningslag. Det er godt for os og for den øvrige verden, at vi har denne opfattelse. Men alligevel, noget af den preussiske sparsommelighed i det ydre på dette område ville give os midler i hænde, hvormed vi kunne forøge vor udviklingshjælp. Jeg skal her indføre nogle tal om den udviklingshjælp, der er ydet af de vestlige industrisamfund i årene 1966 og 1967. Medens vi, som førnævnte tal viste, lå i spidsen eller blandt de første med hensyn til den økonomiske udvikling, ser det anderledes ud med hensyn til udviklingshjælpen. Her bliver vi, når man betragter de absolutte tal pr. indbygger, stillet i skyggen af USA, Frankrig, Storbritannien, Svejts, Belgien og Holland. Men også set i relation til indkomsten pr. indbygger ligger vi med 0,9 % efter Frankrig, Storbritannien, Belgien og Holland og på højde med Japan, Italien og Svejts, ligesom vi kun når gennemsnittet for de 16 vestlige industrilande, der er sluttet sammen i OECD's komité for udviklingshjælp DAC (Development Assistance Committee). Og dog er det sådan, at forholdet til den tredje verden engang kan blive bestemmende for vor fælles skæbne. Her ligger altså de

muligheder, og tillige de opgaver, der er en følge af vor økonomiske styrke.

Man kan også stille spørgsmålet om, hvorledes det i denne sammenhæng forholder sig med Tysklands genforening. Også her er der tale om noget, der stiller sig mellem os og vore europæiske naboer og ganske sikkert også mellem os og vor danske nabo. For nogen tid siden har den danske politiker Per Hækkerup, der nyder stor anseelse i Tyskland, udtalt, at gennemsnitsdanskeren betragter Tysklands deling som et retfærdigt resultat af verdenskrigen og som noget, der kan gavne verdensfreden. Dette kan vi ikke acceptere. Verdenshistorie og verdensretfærdighed har intet tilfælles. Hvornår skulle man i så fald kunne slå en slutstreg og sige, at nu var verden retfærdigt opdelt?

For redelighedens skyld skal det tværtimod her siges ganske tydeligt, at et overvejende flertal i vort folk ønsker og kræver den tyske enhed, naturligvis under fredelige fortegn, og dette betyder et ja til historiens åndedrag. På længere sigt må Tysklands deling betyde en fare for verdensfreden. Jeg vil bede læseren overveje, om nogen franskmand kunne tænke sig et todelt Frankrig, eller nogen dansker et todelt Danmark. Det er naturens lov, at sådanne kunstigt skabte enheder enten må finde sammen igen eller blive inddraget i uoverskuelige stridigheder mellem to fjendtlighedsindede brødre. Og dette sidste er en fare ikke blot for Tyskland, men for hele Europa. Det spørgsmål, der for tiden diskuteres så meget i den tyske offentlighed, nemlig hvorvidt man skal anerkende eller indgå en generaloverenskomst med DDR, eller hvilke andre forbindelser, der kan etableres, tillægges ofte for stor betydning i udlandet. Man overser herved tyskernes nonkonformistiske holdning, der indebærer, at de elsker at sige imod. Man overser, at den øjeblikkelige, politiske håbløshed simpelt hen gør det nødvendigt stadig at diskutere nye muligheder. Men dette har intet med det egentlige problem at gøre, for her drejer det sig om det rette værktøj, om spørgsmålet om den rigtige metode, der kan føre frem til genforeningen. Men endemålet, hvorom alle er enige, bliver dog, at man finder sammen igen. Dette er noget ganske andet end

spørgsmålet om, hvorledes det forholder sig med områderne øst for Oder og Neisse. Her må vi som landet i midten med al mulig realisme, europæisk forpligtelse og selvdisciplin på en fredelig og fornuftig måde søge at nå til enighed med et fremmed folk; vi må herved vise ansvar over for den anden, og ikke blot vi, men også et nyt Europa må for at skabe noget bestandigt forlange, at man ikke igen falder tilbage til forrige århundredes metode med grænse-udvidninger, der udelukker de andre kulturbærere fra dette område, men at man finder en i ordets videste betydning klar, europæisk løsning. Dette må vi sige åbent til vore danske naboer, medens vi på den anden side også må forstå dem, når de hævder, at de ganske vist har forståelse for os, men ikke ønsker genforeningen. Og den ønsker de ikke, fordi de nærer frygt for et genforenet Tysklands økonomiske magtkoncentration. I politik er frygt et væsentligt element, som kan sætte meget i bevægelse. Derfor må vi for tillidens skyld omgående – allerede i dag – finde en måde, hvorpå denne frygt kan fjernes. Hvorfor kan vi ikke over for FN afgive en højtidelig erklæring om, at vi i tilfælde af en tysk genforening forpligter os til i et bestemt tidsrum at stille en bestemt andel af tilvæksten i vort nationalprodukt til rådighed for den tredje verden eller til fremme af videnskaben eller andre formål, der kommer hele menneskeheden til gode? Dette kun som én tilskyndelse blandt mange andre muligheder. For mig er den tillid, som vi herved kunne vinde hos vore naboer – når blot vor folkelige substans kunne blive bevaret i en statslig enhed – af så meget større betydning end en økonomisk fordel for denne eller næste generation, at intet rimeligt offer ville være mig for stort.

Men nu til det, der stiller sig mellem os som en usynlig væg, som noget u håndgribeligt, der ikke kan erkendes eller forklares med rationelle midler: den »uhyggelige« tysker. Her løber alle tråde sammen, arbejdsomheden, der opfattes som emsighed eller geskæftighed, den militære begavelse, der udlægges som militarisme, eller de højtlydende taler; alt dette er den ene side. Den anden side, vore stadige selvanklager og bodsprædikener, vore hurtige omsving fra opstemthed til forknythed eller vor fornæg-

telse af alt det overleverede og ønsket om at kunne tilbringe det historiske otium som politiske rentenydere. Kort sagt, alt i alt tilsyneladende umådeholdne udsving til den ene eller anden side. Her er der virkelig tale om en enorm spændvidde, og heri ligger det mærkelige, at alt dette virker stødende, uforklarligt og dæmonisk på den udenforstående eller naboen, medens det på den, der selv berøres af kritikken, virker i højeste grad naivt og upolitisk. Det første er måske mere smigrende, men jeg mener, at det andet ligger sandheden nærmere. Men også her er det imidlertid vort opdømmme, der er afgørende for forholdet mellem os og vor nabo. Overalt i verdens hovedstæder møder vi uroen blandt studenterne, og alle steder er det politiet, der genopretter ordenen. Dette er en dagligdags foretelse og intet andet. Men spores der uro blandt studenter i Tyskland, spørges der, om der er opræk til en ny – og denne gang rød – revolution. Og når politiet griber ind, udråbes der igen en mistanke om, at friheden bliver knipt ned med gamle, reaktionære magtmidler. I verdensoffentlighedens spejl ses begivenheder i Tyskland i en helt anden målestok. Det forholder sig også faktisk sådan, at politisk uro i Tyskland, fremkaldt ved revolution eller reaktion eller en indbyrdes vekselvirkning mellem disse, indebærer en særlig fare, også for naboen. Forrige århundredes europæiske historie har vist, hvor hurtigt revolutionens gnist kunne springe over en landegrænse. Faren fra sådanne gnister bliver desto større, jo mere centralt det land er beliggende, hvorfra faren udgår. Den potentielle, politiske usikkerhed i Forbundsrepublikken Tyskland, der er en uundgåelig følge af den påtvungne deling, og som gør påvirkninger udefra lettere, medens omvendt sikring udadtil bliver vanskeligere, understreger endnu tydeligere tyngden af den politiske lov, der dikterer vor handling. Men udover dette må man ærligt indrømme, at et sådant rygte eller en sådan frygt ikke er ubegrundet set ud fra et subjektivt standpunkt. Det skyldes en særlig egenart hos os tyskere. Romerne har et eller andet sted sagt, at germanerne var et uroligt folkefærd. Dette forekommer mig dog ikke at være noget overbevisende skudsmål, for de skildringer, der ligger til grund herfor, havde

mere det formål at forherlige romernes militære sejre eller tjene som undskyldning for nederlag. Hertil kommer, at meget er ændret i befolkningernes sammensætning siden folkevandringens tid i Europa. Hvor i Europa og i særdeleshed i Mellemeuropa findes der endnu områder med klart afgrænsede folkestammer uden nævneværdige blandinger? Netop det så smædede Preussen skulle blive Europas store smeltedigel, hvor slaverne og tyskerne med alle deres vest- og sydtyske stammer mødtes med salzburgere og franskmænd og i løbet af århundreder blev til en enhed. At opfatte Tyskland som arvtager til alt germansk væsen er en misforståelse. I Tyskland lever »Germania« kun i den for kejsertiden typiske frimærkesymbolik og – det må desværre indrømmes – i nogle poetiske og politiske udgydelser fra den tid. Det sidste løsen fra hine tider hed »Nibelungentreue«, Nibelungen-troskab³. Det var, overført på Tyskland, faktisk »finis Germaniae« . . . eller i det mindste en begyndelse. Det forekommer mig af og til, at netop det, som vi altid roses for, muligvis på en vis måde er en fejl ved os. Man taler om os som et folk af digtere og tænkere, og det kan være meget ærefuldt for os. Det pryder et folk at have mange digtere og tænkere. Men i sidste ende kræver Tasso sin Antonio og »klammert sich noch am Felsen fest, an dem er scheitern sollte«, »klamrer sig endnu til det skær, hvorpå han skulle forlise«⁴. Det er simpelt hen et spørgsmål, om tyskernes særlige begavelse for filosofi ikke modsvares af et vakuum af fornuftig, politisk common sense eller angelsaksisk pragmatisme, om der altså kan tales om mangel på balance på det åndelige budget. Også andre europæiske folk har haft store filosoffer, men før man drog nytte af dem, måtte de gå gennem den politiske statsvisdoms si. Men vi har en tilbøjelighed til – og det er det, jeg forstår ved politisk naivitet – at tage alt bogstaveligt ligefra Hegels filosofi af abstrakt statstænkning over Marx til dennes efterkommer Marcuse. Også vore studenter gør jo bogstavelig brug af deres »filosoffer«, som vi bliver vidne til det hver eneste dag. Tilsyneladende har vi ikke blot en særlig begavelse for filosofi – hvilket i øvrigt ikke er dårligt – men en skæbnesvanger tilbøjelighed til at ville ideologisere

alt. Hermed mener jeg, at vi er stillet over for fristelsen til at sløjfe grænsen mellem private og offentlige anliggender med det resultat, at der går politik i al aktivitet, ligesom bestemte åndelige strømninger af politisk, kulturel eller teologisk oprindelse skal gøres til offentlige anliggender, hvorved man samtidig på forhånd vil fastlægge såvel den enkeltes som det offentliges holdning. Denne tilbøjelighed, hvori man tillige nu og da kan finde udtrykt et ønske om forenkling, kan på sine steder være både nyttig og god, men i det store og hele indebærer den en fare for, at man ender i en selvskab blindgyde, hvorfra det er vanskeligt at komme ud igen. Sikker er det en stor gave at kunne tænke, men det må ikke blive til noget mål i sig selv, til lutter glæde over tankeeksperimenterne eller til en rent teoretisk verdensanskuelse, som skal være bestemmende for politikken uden at tage hensyn til balancen mellem teori og praksis. Set med den bekymrede nabos øjne kunne man få lyst til at sige med Shakespeare: »He thinks too much, such men are dangerous«⁵. Heri ser jeg i bevidst selvkritik og i et forsøg på at gøre os forstæelig for modparten en næsten større fare end den militære fare, for den sidste er blot resultatet af den første, og heri ligger også grunden til, at vi så ofte tager for alvorligt og for tungt på alt og ikke har en tilstrækkelig let hånd i vor handlings reaktion hverken inden- eller udenrigspolitisk. Det skal dog tilføjes, at der i et bredt udsnit af den yngre generation sker en tydelig forandring henimod en af teori og praksis præget livsanskuelse, der bunder i en mere afvejet opfattelse af begivenhederne i det private og i det offentlige liv. For øvrigt er det hele et spørgsmål om den rette målestok, og vort folk i alle dets lag og partier anstrenger sig for at finde denne rigtige politiske målestok. Det vil koste arbejde at nå så vidt, og for Tysklands vedkommende er der tillige tale om et generationsproblem, fordi man ved tabet af en hel generation i den anden verdenskrig har mistet et stykke af broen mellem generationerne, og fordi generationerne hos os ikke som i andre lande kun står over for hinanden som biologiske elementer i folket, men tillige som kollektive repræsentanter for to forskellige systemer, som repræsentanter for et dikta-

tursystem – og dette uden hensyn til, om vi har forholdt os positivt eller negativt til dette – og som repræsentanter for en ny tid, der nu i et naturligt selvforsvar har givet begrebet frihed en for bred margen. Det må være vor opgave at søge at genskabe den rigtige balance mellem frihed og ansvar. Dette kan ikke gøres, uden at der vil opstå modsætningsforhold, som også vil være synlige for omverdenen. I lige så høj grad, som jeg i mit embede som indenrigsminister er forpligtet og villig til at gribe ind med alle midler dér, hvor den offentlige orden forstyrres, og friheden misbruges i den hensigt at erstatte meningsfriheden med »den eneste gældende menings« frihed, i lige så høj grad gælder det, at ordenen i sig selv ikke er noget mål for mig. Orden forstået som en slags færdselsregler for tilværelsen vil aldrig kunne sætte sit præg på samfundet, men vil blot være et samfundsprodukt. Hvor svært og hvor smerteligt det end måtte være for os, må vi gennemgå denne udviklingsproces henimod et anskuelsesgrundlag, der tilgodeser alle standpunkter, uden at de alvorlige bivirkninger får os til med vold at ville afkorte processen; og vi vil kunne klare denne opgave, dersom vi holder os historiens målestok for øje. Kun hvis vi gør det, vil vi nå frem til et varigt og værdifast resultat.

Hver gang tyskerne har befundet sig i en fortvivlet national situation, har de skaffet sig luft ved at engagere sig lidenskabeligt i andre folks lidelser. Således genspejler anti-Vietnam-kampagnen meget af det, der er blevet vor skæbne, om end den rationelle begrundelse måtte være en anden, og sådan var det for 140 og 150 år siden, da der gennem Tyskland gik en bølge af begejstring og sympati for grækerne og polakkerne. Og derfor får man så nemt indtrykket af, at vi ønsker at bestemme udviklingen i verden, og vor ydmyghed kommer derved til at tage sig ud som hovmod. Denne opfattelse er ikke rigtig, idet vore følelser tværtimod genspejler noget af det, vi selv har mistet i frihed og i politisk opgave. Det er svært at blive mindre i politisk henseende! For os tyskere er Europa ikke blot et dæknavn og ikke blot et middel for vore egne mål, men derimod et mål, der skulle kunne give vor politik en mening igen. Vi ved kun alt for godt, at vi som staten

i midten altid vil befinde os i dødelig fare. Ud fra denne viden opstår der ganske uvilkårligt en følelse af uro og omskiftelighed. Som en del af Europa ville denne særlige tyske fare – og her forstået i dobbelt betydning, nemlig den fare, der består for os, og den fare, der frygtes at udgå fra os – være fjernet én gang for alle. Vi vil ganske vist på baggrund af vore karakteregenskaber, vor historie og vor beliggenhed i Europas midte altid være en lidt vanskelig nabo. Men alligevel mener jeg, at vi også vil kunne blive en god nabo. For selv med alle vore svagheder, som vi har og ikke vil forsøge at skjule, er vi i besiddelse af en stærk hang til troskab og til at sætte os ind for et ideal. Dette ideal ser vi i et forenet Europa, uden at vi derved nærer nogen bagtanke om en eventuel tysk dominans. Ikke fordi vi er bedre end andre nationer, men fordi det 19. århundredes selvbeskuende nationalisme er blevet brændt op i den anden verdenskrigs flammehav. En sådan europæisk grundindstilling udgør, ikke blot fordi den er fornuftig, men også fordi den tager det fornødne hensyn til følelserne, et solidt grundlag for et godt naboskab.

III. DANMARK OG SLESVIG-HOLSTEN, SOM DET SER UD, OG SOM DET ER

Men hvordan? Thi i dette »hvordan« ligger det egentlige problem. Hvor smukt er det ikke ved højtidelige lejligheder at gøre sig til fortæller for et godt naboskab, men det må ikke glemmes, at hverdagen tager sig anderledes ud. Den gode nabo hører hjemme blandt figurerne i de opbyggelige eventyr, men vi alle – unge såvel som ældre – er blevet allergiske over for den slags historier. Det er typisk for nutidens byggeri, at vi får naboer til alle sider, ligegyldigt om det er i byerne eller på landet. Og jo flere og jo nærmere naboer vi får, desto mindre gør vi brug af naboskabet. Morgensluddereren over hækken hører jo den svundne tids litteratur til. I dag er naboen ikke længere nødvendig for vor tilværelse. Dagens nyhedsstof bringes direkte ind i vore stuer for en billig penge, og vi har den uvurderlige fordel, at vi til enhver tid kan bringe nyhedsformidleren til tavshed. Et tryk på en knap bringer »det 20. år-

hundredes nabo« til tavshed og lader ham forsvinde. Telefonen, bilen og serviceydelser af enhver art har sørget for, at den traditionelle nabohjælp svinder mere og mere ind selv på landet, således at den kun viser sig som noget symbolsk ved enkelte, særlige lejligheder. Men hvor længe endnu?

Der er en begrebsmæssig forskel mellem naboskabet og andre former for fællesskab, fordi naboskabet ikke er et selvvalgt, men et givet menneskeligt fællesskab. Hvem har nogen sinde selv kunnet vælge sin nabo? Man må affinde sig med ham, den gode såvel som den dårlige, og her består der en parallel til nationernes naboskab. Intet folk har selv valgt et andet folk til nabo. Og ligesom det enkelte menneske synes også den enkelte nation, at det egentlig er den dårligste løsning af alle at have naboer, og at man i alle tilfælde bør have dem så langt borte som muligt. Og her består der en forskel mellem det individuelle og det folkelige naboskab – i hvert fald endnu i vore dage – nemlig derved at nationerne er henvist til hinanden. Der eksisterer ikke som i den enkeltes tilværelse foreninger, der kan erstatte det manglende fællesskab. Vi har ganske vist FN, NATO, EEC og EFTA, men jeg tænker her overhovedet ikke på politisk, militær eller økonomisk hjælp. Her drejer det sig om at skabe og pleje en kultur eller en åndelig substans, som kun vil kunne få næring fra mangfoldigheden af folkelige strømninger i Europa. Gud ske lov, at Europa endnu ikke har nogen enhedskultur! Heri ligger vort bedste værn imod en åndsfattig nivellering, imod en anonym automation og imod et fællessprogs tomhed. Det, der gør Europa så værdifuldt for os, og som til stadighed giver den gamle verden nyt liv og indhold, er den chance, de talrige åndelige, mellemfolkelige konfrontationer og vekselvirkninger giver os. Men det er som sagt kun en chance, der må erkendes på ny og gives nyt indhold fra generation til generation. Hvor forfærdeligt det end kan lyde, blev denne chance i tidligere århundreder nok varetaget af den fredelige, men dog ret begrænsede samhandel, men dog også af krigen. For os er krigen som middel blevet urealistisk, endskønt vi oplever krigen brand overalt i verden. Freden er ikke blot vort

mål, således som den altid har været alle folks længsel og mål; freden er simpelt hen livsgrundlaget for Europa og en forudsætning for, at Europa overhovedet kan spille en rolle i morgendagens verden. Men en sådan politik kan også indebære en fare, nemlig hvis man opfatter freden som ro eller stilstand. Den krigeriske aggressionslyst må efterfølges af en fredelig aggression. Aggression forstået som en trang til at komme i samtale med og udfordre modparten, at udveksle meninger med ham, at finde et åndeligt spændingsforhold og der ud fra tilføre verden fremskridt. Hvad jeg her forstår som naboskab, er det bevidste, det politiske naboskab.

Jeg ser herved bort fra den form for »pleje af naboskabet«, som ganske vist også i første række formelt har et politisk sigte, nemlig de protokollære receptioner og banketter i de forskellige nabolandes hovedstæder. Ikke fordi jeg har noget imod denne form, der ofte er den nødvendige afslutning på en vigtig statsakt, men den påvirker ikke folkene; i de gensidige skåltaler er historien bandlyst, nutiden får et venskabeligt skær, og fremtiden tegnes rosenrød. Dette skal ikke misforstås, og der ligger heri ikke nogen kritik af diplomatiet, idet målet for dets indsats naturligvis må være et andet end de her omtalte mellemfolkelige kontakter. Vi vil endda med glæde kunne konstatere, at den forhenværende tyske ambassadør i København, dr. Simon, imod tidligere diplomatisk sædvane, hvorefter den hos en fremmed regering akkrediterede repræsentant ikke alt for gerne tog notits af sit folks nationale mindretal, følger udviklingen heroppe med levende interesse og giver den en rigtig politisk placering. Det samme gør hans efterfølger Günther Scholl, og det samme gjorde hans forgængere Duckwitz, fhv. statssekretær i det vesttyske udenrigsministerium, Berger, senere ambassadør ved Vatikanet, og Buch, der senere blev ambassadør i Bern. Lykkeligvis findes der noget tilsvarende på dansk side. Dette gælder den nuværende ambassadør greve Knuth-Winterfeldt såvel som hans forgænger Frants Hvass, begge gode kendere af Slesvig-Holsten og med et godt, personligt forhold til dette lands regeringschef. Men i ganske særlig grad gælder det ge-

neralkonsulen i Flensborg, professor Troels Fink, der som diplomat og historiker er en central figur på den danske side i dette område. Flensborg og det tyske Slesvig er Kongeriget Danmark en generalkonsul værd, det danske Nordslesvig er den tyske Forbundsrepublik en konsul værd . . . Der findes imidlertid også andre former for mødet mellem naboer, nemlig mødet ved de geografiske udenværker. Jeg tænker i denne sammenhæng på Lübeck, hvor der, symboliseret ved de »Nordiske dage«, vises stor åbenhed over for Skandinavien. Det gælder altså ikke blot Danmark, men også Sverige og Finland, men egentlig burde det gælde for hele Østersøområdet. Intet menneske i Lübeck tænker i dag på, at byen engang var den tyske Hanses hjerne og sværd imod den danske konge, Valdemar Atterdag. Erindringer herom er gulnet historie. I dag er det handelen, der bærer disse kontakter, og det er en meget konstruktiv form for udveksling, som fører til stadigt voksende, værdifulde handelsforbindelser. Men alligevel, forbindelsen går over havet, og havet har noget særligt over sig. Det virker uhistorisk, for det besidder noget, der ikke kan opfattes historisk, noget, der ophæver de skillende begreber, nært og fjernt; der er noget udlignende i det. Det er faktisk, som om det stiller sig afvisende over for historien. Heller ikke folkenes store sammenstød på havene, søslagene, bærer havenes navn, men derimod navnet fra nærmestliggende sted på land. Vand kan bære, men det bærer også hen over historien. Det bærer også os bort over de i blodige slag sunkne skibe og deres besætninger. Intet sted findes der en synlig erindring – et mindesmærke. Havet efterlader alt, som det var, levende eller dødt, og det formår ikke at skabe noget nyt af de begivenheder, der har udspillet sig på det. Havet dækker historien, men det udsletter den ikke.

Nej, hverdagens politiske naboskab kommer kun til udfoldelse dér, hvor historien uden kunstig tvang får lov til at virke ind i nutiden, og hvor også nutiden dag for dag bliver til historie, hvor man er sig viljen bevidst til at være anderledes og til at ville leve sammen. Et tysk-dansk naboskab i en sådan bevidst politisk opfattelse er kun synligt og inden for rækkevidde i området mellem

Kongeåen og Ejderen. Det har fået sit præg fra slagmarkerne ved Isted og Bov, ved Sankelmark og Dybbøl, ligesom det præges af de fyrstelige residenser på slottene Gottorp, Lyksborg, Augustenborg og Gråsten, af domkirkerne i Haderslev og Slesvig, af stederne, hvor berømte digtere, feltherrer og politikere fødtes eller døde, og endelig præges det af talrige kulturelle institutioner på dansk og tysk område. Jeg vil her som eksempler blot nævne den traditionsrige og nutidsnære folkehøjskole i Askov og på tysk side Sankelmark, som måske på den mest iøjnefaldende måde genspejler vor tids ånd. Hertil kommer de to kulturstrømninger, der mødes i områdets kulturelle centrum, Flensborg, og som er kendetegnet ved det tyske og det danske bibliotek eller ved »Flensborg-hus« og »Det tyske hus«.

Hvorledes ser nu den lille plet jord på 10.404,61 km² ud, som skal bære og tåle det dansk-tyske naboskab? Hvis man lader blikket gå fra Bonn til Flensborg, eller for at tage det danske Nord-slesvig med, som på sin side er en integreret del af Danmark, fra Bonn til København, vil man konstatere, at ens forestillinger på ingen måde svarer til virkeligheden. Ja, det kan endog minde om bogomslag, hvor man af og til får det indtryk, at bogens ydre ikke svarer til dens indre. Hermed være langt fra sagt, at bogens udgiver ikke kender indholdet, det er utvivlsomt snarere et spørgsmål om at få bogen solgt. Men her er der tale om mangel på viden.

Først det nærgående spørgsmål: hvor ligger da dette dansk-tyske grænseområde? Nuvel, som trænet quiz-ekspert bliver man ikke svar skyldig, men svarer med fasthed og overbevisning: »Deroppe«, hvilket på godt tysk er det samme som nordpå, og med fingeren beskrives en halvcirkel fra Hamborg til København, hvilket imidlertid ikke skal tydes som en erindring om den danske helstat, men tværtimod opfattes som en slags verdensborgermanér, der ikke tager det så nøje med bagateller som grænser og grænseområder. Det er måske at sætte tingene lidt på spidsen, men i virkeligheden er det ikke ganske forkert. Det er ikke blot i Flensborg, man kan komme ud for, at der, hvis man skal til Hannover, bliver sagt til en: »Jaså, De skal til Sydtyskland?« På nøjagtig samme

måde forholder det sig set med forbundstyske øjne. Den, der tager nord for Hamborg, rejser – hvis turen da ikke lige går til Vesterland, der er kendt af alle og dog ikke henregnes til noget bestemt geografisk område – simpelt hen »nordpå«. Og Norden er geografisk set i samme grad uden grænser, som det er uden historisk præg. Jeg ønsker dog ikke dette misforstået, for forbundstyskerens følelser over for Danmark er udpræget venlige. For ham er Danmark først og fremmest et fredeligt land, et turistland, hvortil der knytter sig behagelige erindringer og indtryk. Tidligere, dvs. i begyndelsen af dette århundrede, var København og Bornholm de foretrukne steder, hvortil dog må bemærkes, at man ikke opfattede Bornholm som noget typisk dansk. Man besøgte øen i dens egenskab af ø. Dette skal sikkert ses i forbindelse med øens noget afsides beliggenhed og med, at et besøg på Bornholm for mange tyskere ikke nødvendigvis var ensbetydende med en rejse til eller gennem Jylland eller Sjælland. For øvrigt har øens geografiske særstilling også i den nyeste tid vist sig i dens militære status. Medens den voksende interesse for Danmark ved århundredets begyndelse i første række var resultatet af en åndelig genopdagelse af Norden, er det i dag turisten, der præger den dansk-tyske kontakt. Danmark, og herunder Jyllands badesteder, er et yndet rejsemål. Foruden roen, fjernt fra de internationale badsteders hektiske liv, sætter man pris på tonen og rytmen i et landskab, der endnu bærer præg af forrige århundrede. Selvfølgelig ved enhver tysker, at København er Danmarks hovedstad, men spørger De ham om Danmark eller hans rejsemål dér, vil han overraske Dem ved at nævne en række småbyer ved den jyske kyst, østpå f. eks. Grenå, eller smukke feriesteder ved Limfjorden omkring Ålborg eller vestpå f. eks. Vejers, Fanø, Blåvandshuk eller Løkken. Tilsyneladende noget positivt i geografisk forstand, men alligevel er jeg bange for, at det er et minus for den rette forståelse af den politiske virkelighed i Danmark. En sådan opfattelse hos den rejssende fører let til, at han overser landskabets politiske aspekter. København er nemlig ikke slet og ret Danmarks hovedstad, som f. eks. Bern er det i Svejts, men har tillige inden for sine mure

landets største befolkningstæthed og en koncentration af industri, handel og håndværk og af åndslivet og bliver dermed bestemmede for landets politik. Der ses her ganske bort fra den politisk let bevægelige folkekarakter, der i sin ganske særlige seismografiske reaktionsevne udviser paralleller til befolkningen i hovedstaden ved Seine. Denne stats hjerte slår – hvis jeg må tillade mig denne gammeldags sammenligning – på øen Sjælland. Herved formår samtlige velovervejede og nødvendige kulturelle og økonomiske kontrapunkter i Odense, Århus eller Esbjerg, for at nævne nogle eksempler fra den interessante danske regionalpolitik, intet at ændre. Danskernes politiske livlighed er netop resultatet af denne ø-tilværelse, der historisk lader sig sammenligne med Kreta eller England, og som har været bestemmende for Danmarks politiske strategi i fortid og nutid og formentlig også vil være det i fremtiden. I politisk henseende betragtes Danmark i almindelighed som en del af Skandinavien, og man gør sig ikke nogen bevidst forestilling om forskellen mellem Danmark, Norge og Sverige i karakter, historie og politik. For tyskeren knytter der sig ikke nogen særlig politisk forestilling til navnet Danmark; det skulle da lige være, hvis den ældre generation endnu husker tiden omkring 1848, 1864 og 1920, hvad der dog bliver sjældnere og sjældnere, som årene går. Og selv for denne generation er begivenhederne omkring afstemningen i 1920, til trods for den omstridte fremgangsmåde ved afstemningen, aldrig trængt særlig dybt ned i dens politiske bevidsthed. Dette hænger sammen med vore følelsers udsving mellem øst og vest. Elsass-Lothringen, Eupen-Malmédy, men ikke mindre de tabte områder i Øvreschlesien og Posen/Vestprøjsen opfattedes af flertallet i den tyske befolkning som hårdere tilskikkelser.

Den, der har fået et lille indblik i livet på den anden side af grænsen ved Kruså, vil forbavsnes over, i hvor ringe grad turisten opfatter forskellene, og hvor lidt han er sig bevidst, at han ved at overskride denne uanselige grænse, der bestemmes af den lille å, Krusåen, som man næppe vil kunne finde på et landkort, gør et skridt fra Mellem- til Nordeuropa.

Naturligvis kan man ikke omgående opfatte dette skridt over grænsen. Menneskene er de samme og landskabet ligeså. Ej heller træder kontrasten frem med det samme. Der er overhovedet intet, der »træder frem« på den jyske halvø, og det er karakteristisk på begge sider af grænsen. Man skal lede længe efter forskellene, når der altså ses bort fra sproget og fra de ydre ting, og ikke engang i sproget finder man et sikkert holdepunkt for det nationale tilhørsforhold. I Flensborg kendte jeg en tysker, der næsten ikke kunne tale tysk, men som alligevel var en begejstret Bismarck-tilhænger; og omvendt findes der en række flensborgere, der har tysk omgangssprog, men bekender sig til dansk folkekultur. Et spejlbillede heraf findes i det danske Nordslesvig. Hvor meget er ikke anderledes på den anden side af grænsen! Jeg tænker her på forskellene i dagliglivet. Som det første skal nævnes, at der endnu synges højt og kraftigt i kirkerne, og det samme gælder ved familiens sammenkomster, i foreninger og på nationale festdage. Man forstår altså endnu at meddele sig til den anden i denne ellers så stumme verden. Man har også et ganske naturligt og ægte forhold til sin stat, her symboliseret ved Dannebrog, der vajer overalt og hører en til. Man elsker sit flag uden at ofre det mange ord. Man betragter flaget som noget særligt, og alligevel er man oplyst og moderne og vil ikke vide noget af følelser. Men slår man en dansk sangbog op, ser det anderledes ud, og jeg tror, at man i hjertets inderste krog har bevaret lidt af troen på, at Dannebrog i sin tid faldt ned fra himlen under slaget i Estland i 1219. Denne blanding af følelse og fornuft forekommer mig at være noget særdeles typisk hos danskeren. Det samme karaktertræk vil vi – om end i en noget ændret, tysk form – kunne genfinde hos slesvig-holsteneren. Måske er dette ikke så meget et særpræg ved et folk som ved et helt landskab. Men danskerne har på en særlig måde forstået at pleje begge værdier i samme omfang på deres folkehøjskoler og i det, der hos os kaldes voksenundervisningen. Om alt dette ved vi kun lidt, og dog findes der i Tyskland en befolkningsdel med et godt kendskab hertil. Det er den del af forbundsværnet, som arbejder sammen med deres danske NATO-kammerater. Og heri kan man

sikkert se et udslag af verdenshistoriens ironi, for jeg er overbevist om, at lyden af preussiske militærstøvlers trampen endnu huskes af danskerne. Og på en måde er der her tale om en dobbelt ironi, som dog nu får en bitter og beskæmmende bismag for os. Inden for den danske hærs officerskorps nøjes man ikke med at værdsætte det gamle Preussens ægte værdier på det militære område; man handler også derefter og siger det åbent. Den højeste NATO-officer i Slesvig-Holsten er for tiden en dansker. Klar og tydelig i sin situationsbedømmelse og kommandogivning, ikke et ord for meget, hård mod sig selv, med store krav til de ham undergivne officerer og menige, men tillige opfyldt af medmenneskelig omsorg for dem. Et forbillede, som respekteres ligefuldt af danske og tyske, hvilket jeg under en nylig afholdt manøvre kunne konstatere i samtaler med unge, kritiske tyske officerer.

Men der findes også andet, hvorved Danmark udmærker sig, og hvorved det bliver et særligt yndet mål for tyske turister. Det er frilandsmuseerne, som nu også opstår mange steder i Tyskland. Der er virkelig tale om små kunstværker, og man må beundre den kærlighed og de store beløb, der er ofret herpå, og alligevel gribes jeg hver gang af en mærkelig – ja, jeg kunne sige næsten beklemmende – følelse. Når jeg besøger et museum af den gamle slags og betragter fund og rester fra de gamle kulturer, da ved jeg i ordets bogstaveligste forstand, altså både med forstanden og med følelsen, at jeg står over for døde ting, og at den tidsalder, hvis skatte jeg beundrer, er forbi, et memento for mig og min tid. Med frilandsmuseerne er det anderledes. Også her, hvor husene er stillet sammen til en boplads eller landsby, er der faktisk tale om døde ting. Et hus lader sig ikke flytte bort fra dets oprindelige omgivelser, og teknikken kan ikke overskære dets naturlige bånd til stedet, uden at det mister sin sjæl og sin ganske specielle atmosfære; men alligevel ser vi det mærkværdige, at dette hus ikke virker dødt, men derimod fremkalder en slags bevidsthedsspaltning hos beskueren, der på den ene side ved, at han befinder sig i et museum for døde ting, og dog på den anden side mener at befinde sig i et »levende« hus, som synes at være hensat i en Torne-

rose-søvn. Det synes med andre ord, som om man her har villet fastnagle historien, og måske skal det virkelig også være sådan. Man vil med rette kunne indvende, at frilandsmuseet udgør den eneste mulighed for at give efterverdenen et levende indtryk af fortiden, og dette skal da heller ikke bestrides. Kunne man forestille sig, at Rom før vestgoternes indtrængen eller før Sacco di Roma⁶ var forvandlet til et frilandsmuseum, ville meget have været bevaret. Men lader fortiden sig ikke genskabe langt bedre ved fantasiens hjælp? Virker Forum Romanum i sin nuværende tilstand som ruin ikke mere levende og overbevisende end alt det, der er blevet bevaret på kunstig vis? Man kan være af forskellig mening herom, men her drejer det sig ikke om kunsttæstetik, men derimod om et politisk spørgsmål, der optager mig som tysker og som nabo, og som er uhyre aktuelt for os. Et museum i den gammeldags stil er et klart ja til døden, til den historiske død, men til begrebet »dø!« knytter sig også et »bliv til!«, og heri ligger håbet om og beredvilligheden til en kamp for det levende. Vi i Tyskland har med vort aktuelle blik let ved at overse, at også Danmark engang var et mægtigt rige og en stor militærmagt. Jeg tænker her på kong Godfreds tid; han var samtidig med Karl den Store, for hvem han var en farlig og betydelig modstander, på Gorm den Gamle, Harald Blåtand, Knud den Store eller på Valdemarerne. Danmark ejede ikke blot kolonier i Norden, men også i Syden, i de små Antiller, og Norge blev først skilt fra Danmark i 1814. Hvilken overvældende forandring fra at være en stor sømagt til Danmarks nuværende stilling! Er det mon ikke sådan, at der efter et så omskifteligt liv fuldt af kampe, som danskerne har gennemlevet det i århundreder, kommer en tid, hvor folket ønsker at trække en slutstreg under sin historie? Nok vil det leve, men det ønsker ikke længere at være toneangivende eller, sagt med andre ord, at øve indflydelse på omverdenen. Måske er frilandsmuseerne derfor et symbolsk udtryk for et ønske i underbevidstheden om at fastholde historien for alle tider. Dette ville være forståeligt, men dog ikke uden fare for Europa. Efter sammenbruddet i 1945 ser vi tyske os stillet over for samme situation. Finder vi ikke

i nutidens tyske smag for »antikke« møbler og lignende indretningsgenstande en åndelig parallel? For bag erhvervelsen af disse gamle ting ligger der ofte – hvor det da ikke lige drejer sig om virkelige kunstgenstande – inderst inde et ønske om tryghed i tilværelsen og en afstandtagen fra nutidens og fremtidens risiko.

Hvorledes man end måtte stille sig til frilandsmuseer, bliver det dog et spørgsmål, om Danmark kun er et turistland? »Kære lille Danmark« et skønt sommerminde? Nej, Danmark, som det er fremgået af sin historie, er med sin åndelige og sin geopolitiske betydning en uundværlig brik i det europæiske spil. Og for Europas skyld må denne brik bringes med i spillet. Politisk i de økonomiske og militære bånd, kulturelt og åndeligt-menneskeligt med udstrålinger ind i naboskabet, ind i dette lille landområde mellem Ejderen og Kongeåen.

Den sydlige nabo i dette område er det tyske forbundsland Slesvig-Holsten. I statsretslig henseende kan det se mærkeligt ud at ville sidestille Danmark med Slesvig-Holsten, men her drejer det sig ikke om stater, men om mennesker, og historisk og kulturpolitisk betragtet er Danmark og Slesvig-Holsten – og dette endnu mere, hvis man vender blikket mod fremtiden – de åndelige aktører i dette område. Med hverandre eller mod hverandre, heraf vil vor skæbne afhænge. Hvad kan der siges om dette Slesvig-Holsten, om de kræfter, der gør sig gældende her, om landets opgaver og den stilling, det indtager i forbundsrepublikkens bevidsthed? Det er meget vanskeligt at skulle beskrive et land, som man, selv om man ikke stammer derfra, ved et årelangt politisk virke er uløseligt knyttet til. Jeg vil forsøge at gøre det med den nøgternhed, der er en af de værdifulde karakteregenskaber i dette land. Hvad tænker forbundstyskeren om os og om landet mellem Hamborg og Flensborg? Nuvel, kære læser, prøv selv at forestille Dem den stemning, der griber en, når man en ganske almindelig grå hverdag sætter sig i toget i Hamborg for at tage til Flensborg. Skulle man ikke være heldig at komme med et af de desværre få internationale tog, vil man som noget af det første konstatere, at Hamborg er verdens ende. Den, der kommer vest- eller sydfra, må

skifte her. Og så kører man langs landets højderyg. Hverken til højre eller venstre findes der, hvis man ser bort fra Kiel-kanalen, nogen afveksling i landskabet. Hvor er de byer, vi lærte om i skolen? Wandsbek med sine minder om Matthias Claudius og hans »Wandsbecker Bote« eller Itzehoe fra »Wallensteins lejr«⁷. Hvor er hovedstaden Kiel eller Husum, »den grå by ved havet«? Ja, denne grå by ved havet. Jeg ved, at det kan forekomme bespotteligt at sige det, men selv med al skyldig respekt for Theodor Storms digtning, så har dette tilnavn altid været en dårlig turistreklame. Som ungt menneske har jeg aldrig rigtig følt mig tiltrukket af Husum, netop på grund af betegnelsen »den grå by ved havet«. Fra tidernes morgen, altså længe før det blev et statussymbol at flyve til Mallorca, har vi tyskere følt os draget mod solen og mod syden, og når man så tager med toget fra Hamborg til Flensborg, har man faktisk en følelse af, at rejsens mål kun kan defineres ved, at det ligger »et eller andet steds nordpå«. »Længere end til Hamborg kan man ikke komme«, synes at være et element i forbundstyskernes forestillingsverden, når det gælder Slesvig-Holsten.

Men den slags indtryk er som bekendt ofte selvmodsigende, eftersom der også findes en anden og absolut positiv forestilling, hvorefter Slesvig-Holsten ligesom Danmark er et turistland. Og Slesvig-Holsten har faktisk udviklet sig til at blive et turistland par excellence. Turisterhvervet er blevet et bærende element i landets erhvervsliv, og i dag omfatter turismen efterhånden hele landet og ikke blot de kendte nordfrisiske øer eller vestkysten med dens berømte badesteder fra List til Büsum og Helgoland eller de berømte Østersø-badesteder Travemünde og Timmendorf; nej, i dag er hele Østersø-kysten fra Femern til Flensborg fjord gjort tilgængelig for turismen. Og alligevel har alle disse badesteder ikke blot værdi i kraft af havet og badestrandene, men nok så meget ved det bag ved liggende land, der som regel er ret ukendt og ikke forsynet med tre stjerner i nogen rejsefører. Landskabet her er simpelt hen smukt og harmonisk og minder lidt om linierne i et vers af Theodor Storm:

Kein Klang der aufgeregten Zeit
drang noch in diese Einsamkeit⁸.

En tredje forestilling har relation til landbruget. I tyskernes øjne er Slesvig-Holsten et agrarland, og ofte mærkes en undertone af ringeagt, der synes særegen for mennesker, der lever i et industri- og tjenesteydelsessamfund. Denne opfattelse af Slesvig-Holsten som kun landbrugsland er på samme tid både rigtig og forkert. De velhavende slægtninge i industricentrene taler lidt spottende om vore »frodige agre«, og hertil vil jeg sige, at vor danske nabo har en anden opfattelse af disse frodige agre, som ikke bereder ham lutter glæde. For i Danmark ved man, hvad det vil sige at skulle kæmpe for, at ens landbrugseksport får en rimelig markedsandel. Slesvig-Holsten er kendt for sit meget moderne og velstrukturerede landbrug med dets effektive salgsorganisationer, og betegnelsen agrarland er rigtig, for så vidt man hermed mener, at landbruget udgør en effektiv og meget betydningsfuld økonomisk faktor. Sammenlignet med andre forbundslande er landbrugets andel i nationalproduktet væsentlig højere. Betegnelsen er også rigtig i den forstand, at landbruget takket være sine store investeringer er en god kunde for erhvervslivet og samtidig skaber råstofgrundlaget for en betydelig næringsmiddelindustri. Og endelig passer betegnelsen også, hvis man dermed mener, at bondelandets samfundsstruktur gennem talrige slægtsforbindelser virker sociologisk helt ind i storbyerne og i udstrakt grad er med til at forme den slesvig-holstenske befolknings arbejdsrytme, forestillingsverden og indre holdning. Det skal dog tilføjes, at den slesvig-holstenske landmand er moderne indstillet, åben og fremskridtsvenlig. Men betegnelsen agrarland passer ikke, hvis man dermed vil give udtryk for, at den grønne farve ville være dominerende i et erhvervsatlas over landet Slesvig-Holsten. Efterkrigstidens tydelige forandring henimod et samfund bestående af middelstandserhverv er for længst afsluttet.

Sluttelig skal som fjerde element i billedet af dette land nævnes den opfattelse, at Slesvig-Holsten politisk er uden betydning. Alt efter sit temperament kan man more sig eller blive fornærmet, når

man i aviserne ser gengivet skurrile politiske udtalelser fra Slesvig-Holsten. Naturligvis fremsættes sådanne udtalelser også her hos os, men dog ikke oftere end i andre forbundslande eller i andre stater. Som det så kønt siges i Slesvig-Holsten, drejer det sig her om fantaster, og fantaster kan man møde overalt.

Jeg vil derfor forsøge at korrigere dette billede, der er en blanding af rigtigt og forkert, og befri det for dets anstrøg af provinssialisme og samtidig give en kort politisk karakteristik af dette land. For hvis det virkelig var tilfældet, at det, jeg her – om end med nogen overdrivelse – har skildret, svarede til det billede, som manden på gaden syd for Elben danner sig af Slesvig-Holsten, da ville dette land eller dets befolkning i sandhed hverken have nogen objektiv chance eller evne til at være medskabende i politikken. Men her er jeg af en ganske anden mening.

Selv om dette land med sine 15.675 km² og 2.528.733 indbyggere er let at overskue og i EEC-kommissionens terminologi udgør en region, er det dog ikke et landskabeligt eller geografisk hele – og heller ikke et politisk. Landets geografiske tredeling svarer til dets politiske tredeling. Vestkysten med sine flade marskområder, gesten og det bakkede landskab i øst præger dette slesvig-holstenske lands struktur, og skillelinierne løber fra nord til syd. Lige omvendt, nemlig i øst-vestlig eller vest-østlig retning løber tre kraftige, politiske skillelinier, hvortil dog skal siges, at disse kun skal opfattes som grænser med virkning indadtil. I forhold til forbundspolitikken er der tale om en ubestridelig enhed afgrænset mod syd og landspolitisk i forholdet til Norden. Tidligere fandtes der kun Slesvig og Holsten forbundet med en bindestreg, men i dag må vi foruden landsdelen Slesvig og det egentlige holstenske område i det mindste i sociologisk og økonomisk henseende anerkende endnu et tredie område, der strækker sig fra Elmshorn i vest til Lübeck i øst. Ikke sådan at forstå, at disse områder træder op imod hverandre, men de lever i udpræget indbyrdes konkurrence og har hver deres forskellige opgaver og muligheder, som står i nøje sammenhæng med det pågældende område, og ud af denne forhåndenværende konkurrencesituation opstår en spæn-

ding, som under bestræbelserne for at skabe balance og integration omdannes til et politisk kraftfelt.

Et andet særkende for dette land, som går igen i såvel geografisk som politisk henseende, er en hældning i den ene eller anden retning. Geografisk hælder landet fra øst mod vest, og dette er en afgørende faktor for landets struktur. Heraf kommer de – målt på baggrund af landets relativt ringe bredde, 161 km på det bredeste og 50 km på det smalleste sted – forholdsvis lange floder, der udgør en dobbelt belastning; for det første for landbruget og dernæst for vejbygningsstrukturen på grund af de mange broer, der bliver nødvendige. Den anden hældning er af politisk natur. Det er bortflytningstendensen fra nord til syd, fra de tyndt befolkede områder på vestkysten til områderne omkring Hamborg, der befinder sig i stadig økonomisk vækst, (Ejdersted kreds 58,8 indb. pr. km² og Pinneberg kreds med 384 indb. pr. km²). I landspolitisk henseende vil det simpelt hen være en primær opgave at modvirke denne fare. Engang blev begrebet »Volk ohne Raum« (Et folk uden plads) i forbindelse med Hans Grimms roman af samme navn til et politisk slagord. Men det omvendte og helt igennem defensive begreb »Raum ohne Volk« (plads uden folk) er vor tids uromantiske, nøgterne og højst aktuelle problem, og dette problem finder vi også på den anden side af grænsen, i Nordslesvig. De kædereaktioner, der kan blive resultatet af bortflytningen, spænder fra det økonomiske til det kulturelle område. Men på samme tid berører de dette lands politiske livsnerve, for et politisk naboskab forudsætter en bred folkelig substans på denne og på den anden side af statsgrænsen.

Et yderligere særkende for Slesvig-Holsten er det store antal lokale centre, der sætter deres særlige kulturelle præg på landet og giver det en særlig politisk styrke. Ud over de fire kredsfrige byer Kiel, Lübeck, Neumünster og Flensborg som hovedcentre findes der i den regionale landsplanlægning for Slesvig-Holsten ikke mindre end 11 byer med funktion som mellemstore centre og 32 byer eller store landkommuner som undercentre. Men det er ikke disse tal, der er det væsentlige, for på dette område indtager Sles-

vig-Holsten ikke nogen særstilling, men derimod det forhold, at disse byer i politisk og ikke mindst i kulturpolitisk henseende udgør landets bærende konstruktion. Til trods for landets ringe areal sammenlignet med andre af forbundsrepublikkens lande, findes der her intet centrum, der besidder en sådan økonomisk, åndelig eller politisk udstrålingskraft, at det kan dække hele området fra Flensborg til Pinneberg eller fra Husum til Lübeck. De centre, der besidder en verdensomspændende udstråling som f. eks. München, Düsseldorf, Köln eller Frankfurt a. M., ligger uden for landets grænser. For os er det Hamborg i syd og København i nord; vi modtager økonomiske impulser sydfra og kulturpolitiske nordfra. Også de kredsfrie byer Kiel og Lübeck, Flensborg og Neumünster er centre med en ret begrænset radius, om end de hver for sig udøver en betydelig økonomisk og kulturel funktion. Årsagen hertil skal søges i deres specielle geografiske beliggenhed. Neumünsters centrale funktioner overlappes af Hamborg og Kiel. Kiel selv ligger ganske vist centralt placeret i landets midte, men mod øst løber byens centrale funktioner så at sige ud i vandet, og her viser grænsen sig som Slesvig-Holstens skæbne. Og endelig ligger en væsentlig del af den effektive eller potentielle udstrålingskraft for Flensborgs og Lübecks vedkommende uden for landets grænser. For Flensborgs vedkommende virker udstrålingerne i retning af Nord-slesvig indtil området omkring Haderslev, og for Lübecks vedkommende til Mecklenburg, såfremt Tysklands indrepolitiske situation ville gøre dette muligt. En sådan bosættelsesstruktur med storbyer, der tager sig beskedne ud i sammenligning med industri-centrene i Vest- og Sydtykland, og som tilmed ikke er alene om at formidle den åndelige kraft til landets øvrige områder, turde være usædvanlig i vore dage. Set med et moderne og storbypræget menneskes øjne kan Slesvig-Holsten tage sig gammeldags ud, og sikkert er det, at denne bosættelsesstruktur har bekræftet det indtryk, at Slesvig-Holsten er et åndsfattigt og upolitisk land. Men dette skin bedrager. Det store antal byer og kommuner med mellem 10.000 og 50.000 indbyggere, ja, selv de mindste landkommuner, besidder en forbavsende, politisk kraft. Dette skal ikke være

en smigrende reklamefanfare eller overdivelse, for det er bevist, at en sådan kraft er til stede og har stået sin prøve.

Den slesvig-holstenske befolkning udmærker sig ved at være i besiddelse af stor integrationskraft og et overmål af politisk ligevægt i tanke og handling. I 1939 var landets befolkning på 1.589.011 indbyggere. Efter krigen steg tallet som følge af flygtninge og hjemstavnsfordrevne i ét spring til 2.594.648, men selv efter halvtredsernes omfattende omflytninger til Vest- og Sydtykland kan befolkningstilvæksten hovedsagelig tilskrives flygtninge og de hjemstavnsfordrevne. I dag eksisterer der kun i statistisk henseende en forskel i befolkningen; den er nu vokset sammen til en enhed. For slesvig-holstenerne er der her tale om en forbavsende præstation, eftersom hverken den væsentligt landligt prægede bosættelsesstruktur eller landets økonomiske struktur kunne være dem til nogen hjælp. Denne integrationskraft udgør en politisk kapital, som man må tillægge særlig betydning i forsøget på at aktivisere det politiske naboskab i forholdet til Danmark. Stik imod alle prognoser har Slesvig-Holsten ved alle valg leveret bevis for, i hvor ringe grad befolkningen er modtagelig for radikale paroler fra højre eller venstre. Ofte fristes man til at mene, at den ene eller anden føler sig skuffet herover, fordi det ikke passer ind i vedkommendes billede af Slesvig-Holsten. Det er forbavsende, hvor lidt der skelnes mellem begreberne konservativ, reaktionær og diktaturvenlig. Selv om hverdagens politik til stadighed har vist, at en politisk reaktionær holdning findes i lige høj grad hos venstre som højre, er det i dag som tidligere kun dem til højre, der beskyldes for visse uheldige politiske vildfarelser. Det er utvivlsomt rigtigt, at Slesvig-Holsten er konservativt i sine grundtræk, men heri ligger dog ikke andet og mere, end at man overvejer særdeles omhyggeligt, før man opgiver leveregler og forestillinger, som allerede har bestået deres prøve. Disse leveregler udgør dog kun det nødvendige fundament, hvorpå reformer og fremskridt skal opbygges. Slesvig-Holsten er i besiddelse af noget sjældent, som kan være kendetegnende for lukkede samfundsgrupper, hvorved der ikke tænkes på sociale grupper, men på et ånde-

ligt fællesskab, nemlig en fælles og af alle efterlevet moralkodeks: oprigtighed, troskab, flid og hjælpsomhed. Her er der ikke tale om skønne ord fra en læsebog, men om hverdagens virkelighed. Dette kan lyde gammeldags for mange læsere, og alligevel mener jeg, at intet samfund, hvilken sammensætning det end måtte have, vil kunne undvære disse dyder. Det er klart, at en så uoverskuelig bosættelsesstruktur, som den forefindes her, stiller større krav til det åndelige kredsløb, for at det ikke skal gå i stå eller stivne i konvention. Folkehøjskolernes store antal genspejler vore store bestræbelser for at gøre kredsløbet bedre. Hvad der vil ske, dersom det lige nævnte moralkodeks ikke længere anerkendes eller efterleves, og dersom de store centre med deres intellektuelle uddannelses- og oplysningsinstitutioner i deres virkning ikke dækker hele landet, er et åbent spørgsmål, og på baggrund af de omvæltende forandringer overalt, tillige et alvorligt problem, som enhver, der har et ansvar at bære i dette land, må se sig stillet overfor.

Hvis vi betragter den slesvig-holstenske befolknings integrationskraft, dens opsuigningsevne og dens sans for politisk ligevægt som det fjerde særkende for dette land, må det for yderligere at afrunde denne teori tilføjes, at billedet af slesvig-holsteneren som åndsfattig er forkert. Slesvig-holsteneren og i ganske særlig grad slesvigeren på begge sider af grænsen har ganske vist en udpræget sans for penge, men samtidig ejer han imidlertid en romantisk åre og kunstnerisk begavelse. Dette er klart bevist ved navne som Theodor Storm og Emil Nolde, for blot at nævne to kunstnere. Og lige så lidt passer talemåden: »Frisia non cantat«, Frisland synger ikke, på friserne eller slesvigerne, hvis man derved forstår en amusisk indstilling. Slesvig-Holsten har seks teatre, hvoraf ikke mindre end to findes i landsdelen Slesvig. Og hvilken anden by kan som f. eks. Flensborg altid regne med fulde huse til sine symfonikoncerter? Investeringer i undervisningsvæsenet indtager en førende plads i dette land med dets begrænsede økonomiske muligheder. Med hensyn til videregående skoler ligger det i spidsen af samtlige forbundslande, og her ligger hovedvægten på real-skolerne, hvilket turde sige noget om den fine balance i undervis-

ningssektoren. I dette land rettes undervisnings- og kulturtilbuddet bevidst til den brede befolkning. Sydens kritiske påstand om ånds-fattighed går i lige så høj grad som den nordfra kommende kritik af vort påståede åndsaristokrati uden om kendsgerningerne.

Og endelig det femte særkende for dette område, grænsen, eller grænsen som fænomen, som det for nylig er blevet sagt⁹. Her træder den politiske virkning og problemstilling tydeligt frem. Slesvig-Holsten har, uden at der tages hensyn til øerne, i alt 961 km grænser. Hertil kunne indvendes, at dette ikke siger så forfærdelig meget, eftersom alle lande nødvendigvis må have grænser. Forskellen fra andre lande ligger imidlertid ikke i grænsens længde, men først og fremmest deri, at hver eneste af de seks grænser har sin egen politiske betydning og pålægger landet en ganske særlig opgave. Landegrænsen mod Danmark 67 km, søgrænsen i Nordsøen 213 km, søgrænsen i Østersøen 313 km, grænsen mod DDR 133 km, grænsen mod Niedersachsen 114 km og grænsen mod Hamburg 121 km. Der vil senere blive sagt noget om betydningen af landegrænsen mod Danmark. Søgrænserne i Nord- og Østersø afgiver ikke alene grundlaget for landets velstand, men udgør tillige en fare. Af menneskene kræver de en personlig indsats og af staten store økonomiske anstrengelser. Medens Nordsøens grænse i det store og hele er afvisende og, med undtagelse af Husum og Büsum, uden større havne, tiltrækker Østersøen med sine naturlige havne i Flensborg, Kiel og Lübeck formelig både handel og trafik. Og alligevel er såvel erhvervslivet som politikken for tiden upåvirket af denne tiltrækningskraft; mod nord ligger grænsen mellem EEC og EFTA som en økonomisk barriere, og mod øst grænsen mellem EEC og COMECON som en uoverstigelig mur. Og på denne måde bliver det, der fra naturens side var tiltænkt landet som et fortrin, til et handicap. Grænsen mod DDR fra Travemünde til Elben har sin egen særlige tragik. Egentlig fortjener den ikke engang navnet grænse, for den er en skyttegrav midt i fredens tid, en politisk modsigelse. Men det ligger uden for landspolitikkens muligheder at tilkaste denne skyttegrav, som er en hån imod al human tankegang. En afgørelse herom vil hverken

kunne træffes i Kiel eller Bonn, men engang med tiden i Washington og Moskva. Grænserne mod Hamburg og Niedersachsen har mere en administrativ og ordnende karakter. I forholdet mellem Hamburg og Slesvig-Holsten har menneskene og erhvervslivet for længst sprængt denne grænse, hvorimod Elben også endnu i vore dage trods al moderne teknik udgør en solid barriere uden store kontaktmuligheder, men også uden større ønsker i befolkningerne om kontakt tværs over den. At vække sådanne ønsker og dermed fremskynde en tysk, økonomisk og politisk integration er en yderligere opgave for slesvig-holstensk landspolitik.

Her skal dog ikke kun synges til Slesvig-Holstens pris. Det er både et plus og et minus for dette land, at alle kender hinanden for godt, og at vi er klare over, at sol og skygge er ligeligt fordelt. Min hensigt har blot været at fremhæve de særlige egenskaber, der sætter landet og dets befolkning i stand til, ja, ligefrem tvinger dem til at handle politisk, hvis de ikke vil forbigås af tidens udvikling. Stormens og regnens ugunstige elementer tvinger vestkystens beboere til at kæmpe for deres fysiske eksistens og turist-erhvervene til at kæmpe for deres økonomiske eksistens, som trues af de samme elementers rasen. På samme måde som mangelen på råstoffer tvinger også de store transportafstande, virksomhederne og deres arbejdere til stadig at få nye ideer, til større produktivitet og til at rationalisere, for med et bruttonationalprodukt på kun 6.703 DM pr. indbygger i året 1966 imod 8.006 DM pr. indbygger i forbundsområdet befinder Slesvig-Holsten sig i et uophørligt kapløb for at bevare sin politiske og økonomiske placering i Forbundsrepublikken, og dette kapløb skærpes yderligere af den igangværende koncentrationsproces. Hertil kommer endvidere, at de seks grænseområder hver for sig kræver, at der tages politiske, økonomiske og kulturelle hensyn.

På grund af det fra naturens side spinkle økonomiske grundlag vil det kræve stor viljeindsats effektivt at opfylde alle de krav, der udspringer af landets særpræg. Men viljen er der, og ud af den vokser styrken til, ud over at klare hverdagens opgaver, også at ville handle politisk i overensstemmelse med den opgave, som

historien har givet vort land. Men kompasnålen, der bestemmer retningen for Slesvig-Holstens politiske opgave, peger mod nord.

IV. LIGEVÆGTEN I GRÆNSELANDET

Men findes der i Forbundsrepublikken en politisk opgave og tilmed en særlig landspolitisk opgave, som rækker ud over dets eget territoriums grænser? Tyskland er en forbundsstat. I henhold til lovgivningen og forvaltningspraksis henhører udenrigspolitikken under forbundsregeringen. Dette kommer tydeligt til udtryk i grundloven. Et forbundsland kan følgelig ikke have nogen selvstændig udenrigspolitik. Dette er retligt fastlagt og ubestridt. Men meget vigtigere er det imidlertid, at denne forfatningsretlige ordning svarer til slesvig-holstenernes indre forfatningspolitiske indstilling over for forbundet og dermed på en ikke uvæsentlig måde afviger fra andre opfattelser, som f. eks. i fristaten Bayern, hvor man i det mindste i erhvervslivets og kulturens flydende grænseområder endnu kan møde sådanne forestillinger. Slesvig-holstenernes indstilling er endnu mere bemærkelsesværdig, da de netop forpligtede sig på den på en tid, hvor Slesvig-Holsten havde en mulighed for at få sit gennem mere end 80 år nærede ønske om statslig uafhængighed opfyldt. Da Preussen opløstes ved de sejrende magters enstemmige beslutning, og Slesvig-Holsten dermed løstes fra sin hidtidige provinsialstatus, gjorde det nydannede land Slesvig-Holsten det klart i sine landsstatutter af 13. december 1949, at det ikke betragtede sig selv som en tysk stat, men som en del af Forbundsrepublikken Tyskland. Slesvig-Holsten har ikke nogen forfatning, men kun sine landsstatutter, og i modsætning til andre forbundslande (dog bortset fra Hamborg og Bremen) har Slesvig-Holsten heller ingen statsminister, intet statsministerium og ingen statsbank. Slesvig-Holsten har dermed i bevidst modsætning til den efterkrigsånd, som primært sigtede imod at genoprette de tidligere tilstande, ikke knyttet til ved forholdene fra før 1933, men har udviklet sine egne synspunkter. For slesvig-holsteneren fremtræder det nuværende system i forbundsrepublikken ikke så meget som en forbundsstatlig forfatning i klassisk betydning, men

i højere grad som en slags regionalforfatning. Heri skal man ikke søge nogen statsretlig spidsfindighed, men konsekvenserne af denne indstilling er betydningsfulde. Om end en forbundsstat i modsætning til et statsforbund repræsenterer en politisk og retlig ubrydelig enhed, så ligger det dog i en forbundsstats karakter, at enkeltstaternes politiske vægt i deres indbyrdes forhold og i deres forhold til forbundet klart lader sig afgrænse. I en forbundsstat har kompetencereglerne på grund af deres ligevægtsskabende virkning noget isolerende ved sig, som vanskeliggør et naturligt samarbejde. Ved en regionalforfatning, eller rettere sagt, ved den forestilling, vi har om en regionalforfatning, er det ikke de enkelte regioners politiske vægt, men derimod hele det politiske kredsløbs effektivitet der tillægges den største betydning, fordi man kun gennem et organisk samarbejde mellem forbundet, enkeltlandene og kommunerne kan stimulere og understøtte de åndelige, politiske og økonomiske kræfter også i randområderne.

Allerede i dag har vi fået efterkrigstidens første fase så meget på afstand, at vi ikke kan undgå at se, hvilken tragedie det var, at man, både hvad angår folkenes indbyrdes sameksistens og skabelsen af et nyt samfund i det hele taget, ikke havde mod til at tage det afgørende skridt, der kunne have ført til en ny politik, som klart og uigenkaldeligt kunne have frigjort os af fortiden. Derfor er det stadig fortidens spøgelse, der i vid udstrækning tærer på kræfterne i det nye Europa, der er ved at blive skabt. Ved en kritisk vurdering af forholdene i forbundsrepublikken vil man tilmed kunne konstatere, hvor vanskeligt man dér har ved at frigøre sig fra gammeldags forfatningsretlige metoders snærende bånd og indhente det, som ganske pragmatisk er blevet skabt i Slesvig-Holsten. Det er den politiske baggrund, hvorpå man skal betragte og forstå den seneste tids forfatningsretlige stridigheder om en ny fordeling af kompetencen mellem Forbundet og enkeltlandene og om ændringer i grundloven. Jeg beder læseren undskylde denne ganske vist korte, men dog noget abstrakte og teoretiske udredning, som imidlertid ikke er uden betydning, når man vil undersøge spørgsmålet om, hvilken funktion eller hvilke funk-

tionsmuligheder det politiske naboskab mellem Danmark og Slesvig-Holsten har. For alt efter, om landet Slesvig-Holsten og dets mennesker betragter sig selv som en forbundsstat eller som en politisk region inden for Forbundsrepublikken, skifter holdningen over for Danmark betydning. Er det første tilfældet, kommer hovedvægten til at ligge på en ordning af forholdet mellem Danmark og forbundslandet Slesvig-Holsten, og der bliver da kun tale om et dansk/slesvig-holstensk forhold, der kun får en sekundær virkning i forholdet til det øvrige Tyskland. Er det andet imidlertid tilfældet – og det mener man i Slesvig-Holsten – er enhver handling i dette land politisk forpligtende for enhver i Tyskland.

Denne forskel kommer tydeligst frem i et praktisk eksempel. Efter instruktion fra forbundet skulle Flensborg amt i halvtredserne føre forhandlinger med kongeriget Danmark vedrørende færdslen over grænsen. Den danske regering ville i første omgang kun tillade »hjemmehørende« tyske statsborgere og ikke de mange flygtninge, der nu boede i landet Slesvig-Holsten, at indrejse til landet. Ud fra et forbundsstatsligt synspunkt ville en sådan dansk/slesvig-holstensk overenskomst måske have været acceptabel. Men med Slesvig-Holstens forfatningspolitiske grundindstilling var et forbundsstatsligt eller regionalt tysk statsborgerskab utænkeligt, og for os kunne der derfor ikke være tale om at udelukke de hjemstavnsfordrevne fra denne overenskomst. At det derefter kom til en fornuftig og for begge parter acceptabel løsning, skyldes i ganske særlig grad den danske forhandlingsleder, amtmand Vagn-Hansen, Åbenrå, som viste stor forståelse for vor politiske indstilling, og som med eftertryk og ikke uden resultat gjorde forestillinger hos sin regering for at opnå en antagelig ordning. Slesvig-Holsten er altså ikke målet, men midlet i det politiske naboskab. Som ved alle åndelige udviklingsprocesser er grænserne naturligvis ikke skarpt optrukne, men for Slesvig-Holsten kan en fravigelse fra dette standpunkt ikke tænkes, og dermed undgår den førhen nævnte politiske kurs mod nord risikoen for at blive til en provinsiel selvstændighedstrang og får karakter af en politisk opgave, som overdrages forbundslandet af forbundet.

Det vil sige, at denne kurs får denne karakter, hvis der faktisk foreligger en sådan opgave, der kun kan og skal løses af et bestemt tysk forbundsland, af dets parlament, af dets regering og de politisk relevante kræfter, og som kun kan løses på indenrigsk plan, men alligevel med en formålsbetonet virkning udadtil, således at der i snævrere forstand bliver tale om et supplerende fundament, ud fra hvilket man lettere og mere overbevisende kan føre den »store politik«. Eksisterer der med andre ord en sådan vekselvirkning mellem inden- og udenrigspolitik eller en umiddelbar sammenhæng, og tilkommer det på dette grundlag Slesvig-Holsten at spille den særlige rolle, som kun dette land vil være i stand til at udfylde? Lad os være kritiske over for os selv, således at vort svar undgår at blive påvirket af følelser eller af en overdrevet hjemstavnspatriotisme. Vi må nemlig ikke glemme, at også andre forbundslande har snævre, kulturelle forbindelser til udlandet eller – sagt på en bedre måde – til befolkningen i en fremmed stat. Herved ser jeg bevidst bort fra problemet med zonegrænseområdet, thi hvor meget der end er sået af kunstigt og propagandistisk fjendskab, så forbliver det dog et indre, tysk problem og dermed et fællestysk anliggende. I økonomisk, kulturel og politisk henseende mærkes dets intensitet ganske vist mest i zonegrænseområdet, men problemet vedkommer os alle, også de ikke umiddelbart berørte forbundslande som Baden-Württemberg, Nordrhin-Vestfalen, Rhinland-Pfalz, Saar og Hansestæderne Hamburg og Bremen. Ser man endvidere bort fra overskæringen af de historiske bånd mellem f. eks. fristaten Bayern og Tjekkosllovakiet, så har de øvrige forbundslande som særlig opgave kun de kulturelle forbindelser til deres umiddelbare nabolande, altså med Østrig, Svejts, Frankrig, Belgien og Holland. Ligesom mellem Slesvig-Holsten og Danmark findes der også her, om end måske i en anden form, kulturelle bånd, men også svære politiske belastninger fra de 57 år, der er forløbet siden første verdenskrig.

Og hvorledes ser det nu ud med forholdet til Danmark. Netop her består der en fundamental forskel. I kulturpolitisk henseende er alt andet i bevægelse i det dansk-tyske grænseområde. Heroppe

er de politiske kræfters spil om den enkelte og bestræbelserne på at drage ham ind i den ene eller anden kulturkreds en politisk realitet. Den, der kommer til dette land som en fremmed, vil ikke tro det. Men skinnet bedrager, ja, det kan endog nu og da bedrage os selv, der bor i landet og skulle være fortrolige med dets problemer. Ikke blot de store politiske hændelser i 1920, 1933 og 1945, men selv de mindste rystelser afslører denne labilitet og giver ethvert opgør politisk vægt. Her forholder det sig netop anderledes end i den øvrige Forbundsrepublik, hvor den folkelignationale udviklingsproces i grænseområderne har fundet sin afslutning allerede for lang tid siden. Selv det så ofte omtalte fransk-tyske arvefjendskab er uden følelsesmæssigt grundlag i befolkningen, og dette til trods for de tyngende minder fra den besættelsestid, der varede fra 1. verdenskrig til 1930, og til trods for det spændte politiske forhold, der bestod mellem de to verdenskrige, og som kun mildnedes lidt i den korte Briand-Stresemann-æra. For begge parter er dette arvefjendskab i dag kun et tomt begreb. Men her i det rolige område på den jyske halvø, blandt mennesker, der helst undgår at vise deres følelser på en bevidst og højlydt måde, står vi stadig midt i den udviklingsproces, som for det enkelte menneske skal skabe klarhed over, hvorvidt det ønsker at knytte sig til den danske eller den tyske kulturkreds. Undertiden ledsages processen af uofficielle udtalelser, der tilskynder folk til ikke blot at vælge en bestemt kultur, men til at søge tilknytning til en bestemt stat, og sådanne udtalelser genkalder erindringen om den national-liberale epoke i Europa, da man krævede, at der blev skabt overensstemmelse mellem de folkelige og de statslige grænser.

At noget sådant ikke kendes fra vor side, har andre årsager, der skal søges i det totale sammenbrud efter anden verdenskrig, og det skal derfor understreges endnu engang, at den afvigende indstilling, vi her møder, skal bedømmes meget forsigtigt. På begge sider ligger årsagerne dybere, end man først kunne antage, men så meget er sikkert, at der i denne igangværende udformning af den kulturelle situation i dette område på samme tid skjuler sig

nye muligheder og nye farer. Her er tale om »kulturelle grænser« og ikke om grænser, der opretholdes med magt. Grænser baseret på magt kan, som vi har set det i det fjerne østen, i Vietnam eller Korea, og nu sidst i det mellemste østen, kun fastholdes eller ændres gennem et magtens bud eller ved afgørelser truffet på diplomatisk plan. Som det allerede er sagt tidligere, vil tyskerne heller ikke være i stand til selv at hæve jerntæppet mellem Øst- og Vesttyskland. Kun de stormagter, der har vedtaget de beslutninger, der førte til skabelsen af dette jerntæppe, vil være i stand til at sætte den mekanisme i gang, som alene vil kunne få tæppet til at gå op. For de kulturelle grænsers vedkommende ligger tingene anderledes. Ingen statsakt og ingen regeringsaftale vil kunne få indflydelse på den holdning, den enkelte indtager. Selv i det 19. århundrede ville et forsøg herpå være strandet. Quod erat demonstrandum!¹⁰ Og hvor meget mere gælder det da ikke i dag under den fremadskridende demokratisering eller – for at være i overensstemmelse med det foreliggende tema – i lyset af individets personlige meningsdannelse og det hermed følgende krav om, at staten ikke øver indflydelse på den afgørelse, der træffes af det enkelte menneske. Fra den nyere tid findes der intet bedre bevis herfor end folkeafstemningen i Saar i 1955. Selv en så stor statsmand som Adenauer kunne ikke bedømme disse menneskelige faktorer rigtigt. Hans appel om en europæisk status for Saar fandt ingen genklang. Ikke fordi befolkningen i Saar ikke tænkte europæisk, for netop dér var og er forudsætningerne for en europæisk tankegang til stede, men fordi spørgsmålet blev stillet forkert. Tidens europæiske løsen blev ikke bestridt fra nogen side, men man ønskede ikke et europæisk sammensurium, og man ønskede heller ikke at fornægte sine egne folkelige kræfter. Man ville være europæer som tysker. Dette måtte på baggrund af den lige overståede besættelsestid og Frankrigs ønske om at indlemme området blive hovedsagen for manden på gaden. Og ingen statsmand kunne, hvor stor anseelse han end måtte nyde, »befale« nogen anden holdning. Dette eksempel får endnu større betydning, når man betænkter, at Saar netop ud fra sin partipolitiske struktur kunne betrag-

tes som en overbevist tilhænger af den politik, som afdøde forbundskansler Adenauer stod for. Europa lader sig simpelt hen ikke konstruere på rationel vis, men kun ved at gøre mangfoldigheden til en enhed. Og her vil spørgsmålet om den rigtige fremgangsmåde og især med henblik på udviklingen af forholdet mellem Tyskland og Danmark komme til at beskæftige os senere.

Skal vi, eftersom ingen lov og ingen regeringsaftale kan påvirke eller styre denne proces, blot være tilskuere til dette udramatiske drama? Eller er der tiltænkt os den opgave at gøre os vor stilling klar og øve en åndelig indflydelse på denne proces? For at kunne finde sin stilling må man imidlertid først kende udgangspositionen, fremgangsmåden, mulighederne og målet.

Det er ikke denne bogs opgave i enkeltheder at skildre den historiske afklaringsproces i det folkeligt-nationale inden for den danske helstat og senere i Danmark og Preussen. Men af datidens talrige begivenheder vil det være nødvendigt at nævne fire her, selv om de så sandelig ikke tjener den europæiske kulturhistorie til ære. Derimod gør de det på en ganske særlig måde klart – og herved skulle de kunne tjene som en advarsel for fremtiden – hvorledes statsindgreb i sidste ende kan være selvødelæggende.

1810: Danmarks konge, Frederik 6., udsender et reskript, hvorefter dansk vil være at indføre som kirke-, skole- og retssprog dér, hvor dansk tales af menigmand, altså også i vid udstrækning i det nuværende Sydslesvigs landlege områder. Dette reskript blev ikke gennemført.

1851: Bekendtgørelse af de danske sprogreskripter. Under henvisning til reskriptet af 1810 finder der en tredeling af Slesvig sted:

a) Nordslesvig får nu dansk undervisningssprog også i byerne, hvor kirkesproget skifter mellem dansk og tysk, men hvor der nu skabes bedre balance mellem de to sprog. På landet er undervisnings- og kirkesproget dansk, som det var i forvejen. (131.000 indbyggere).

b) I et sydligere, blandet område (47 kirkesogne med 85.000 indbyggere) hvor dansk endnu delvis var omgangssprog, indføres

dansk undervisningssprog med fire tysktimer ugentlig, medens kirkesproget skifter mellem dansk og tysk.

c) I den sydligste del og i Frisland (182.000 indbyggere) bevarer tysk som undervisnings- og kirkesprog.

1864: Den preussiske regering ophæver de danske sprogreskripter. Det tyske sprog indføres i de nordslesvigske købstæder og i Mellemslesvig. På landet i Nordslesvig er undervisningssproget stadig dansk.

1888: Bekendtgørelse fra den preussiske regering om, at undervisningssproget i folkeskolerne på landet i Nordslesvig fremtidigt skal være tysk med undtagelse af fire ugentlige religionstimer.

Facit var, at disse fire bekendtgørelser regulerede det vigtigste, som mennesket modtog ved sin skabelse, og det, hvorved det adskiller sig fra alle øvrige levende skabninger, nemlig muligheden for at gøre sig forståelig over for andre, sproget. Og hvad blev resultatet? Med hver kraftanstrengelse fra statens side voksede også, næsten som efter en uskreven lov om udligning af kræfter, de undertryktes kraft. Når man tager året 1851 som udgangspunkt og året 1920 som slutpunkt, bliver det endelige resultat af 70 års kamp, at hverken de mægtiges magt eller de svages modstand har sejret. Selv om der her eller der skulle være indtrådt en ændring i befolkningens holdning til sproget, blev resultatet i åndshistorisk henseende dog lig nul. Den stadigt tiltagende gæringsproces blev ikke efterfulgt af nogen udviklingsproces, men tværtimod blev den til at begynde med helbredende uro efterhånden til et uheldssvangert mål i sig selv. Dette må erkendes klart, hvis man vil forsøge at gøre en foreløbig status over den kulturelle og nationale stilling omkring tiden for afstemningen i Mellemslesvig den 14. marts 1920 for derved at finde et fast punkt på denne historiens fremadskridende vej; et punkt hvorfra en ny begyndelse kan gøres i landets politik. Herved må man holde sig følgende 6 forhold for øje:

1. Sammenlignet med udviklingen i det øvrige Vesteuropas klart afgrænsede nationalstater har den folkelig-nationale afklaring i dette grænseområde fundet sted forholdsvis sent.

2. En væsentlig årsag hertil skal formentlig søges i helstatens natur, der tillod et system, hvorunder flere forskellige, nationale elementer kunne leve ganske naturligt sammen under én krone.

3. Det nationale modsætningsforhold mellem danske og tyske måtte i sidste konsekvens føre til dannelsen af to nationalstater i området. Stridens udgang, Wien-freden af 30. oktober 1864, der medførte tabet af alle områder syd for Kongeåen, blev et skæbnetungt slag for Danmark, og indgrebet var så dybtgående, at det indebar alle muligheder spændende fra nationens fald til dens genfødsel. Takket være en forbløffende åndelig kraftanstrengelse i det danske folk blev det indledningen til en ny positiv udvikling. Når man ser bort fra det østrig-ungarske monarkis endeligt i 1918, kan Europas nyere historie i så henseende ikke opvise en begivenhed, der tilnærmelsesvis var så indgribende. Man kan heller ikke sammenligne med Elsass-Lothringen, for hvor smerteligt tabet end var i sin tid for Frankrig såvel som for Tyskland, så har det dog på intet tidspunkt udgjort en fare for de to landes statslige eller folkelige eksistens. Tabet af Elsass-Lothringen og Nordslesvig kan kun sammenlignes på samme måde, som en ydre kvæstelse kan sammenlignes med en indre.

4. Medens kampen mellem dansk og tysk stod på i dette område, blev der begået mange fejl på begge sider. Køller-politik omkring århundredskiftet på den ene og undertrykkelsespolitik efter 1848 på den anden side taler deres tydelige sprog om politikken svigten dér, hvor man mente, at åndelige processer skulle imødegås med administrative midler. Man vil imidlertid ikke kunne gøre saldoen op for de to siders fejlgreb, dels fordi politiske fejltagelser ikke kan stilles op over for hinanden, og dels fordi historien ikke kan sammenlignes med en købmandsregning. Det vil heller aldrig føre nogen vegne at forsøge at regne efter, hvem der har været mest omfattende og mest grundig i sine overgreb. Men uanset dette er det alligevel en politisk kendsgerning, at de tidsmæssigt yngste fejlgreb altid vil være mere tungtvejende end de, der ligger længere tilbage. Og tyskerne er da i den situation, at deres fejlgreb er de yngste.

Til disse objektive fejl kommer en følelse på begge sider af at have lidt uret. Dette behøver ikke nødvendigvis at have noget med juridisk ret at gøre, men så meget mere har det med modpartens handlemåde at gøre. Her drejer det sig altså ikke om, hvorvidt en handling eller hensigt var lovlig i henhold til den nationale ret eller folkeretten, men udelukkende om, hvorvidt det overhovedet var nødvendigt at gøre brug af loven og – hvis dette var tilfældet – om det da ikke, selv om lovens bogstav blev fulgt, kunne være sket på en anden måde. Et sådant bedømmelsesgrundlag er upåvirkeligt af rationale overvejelser, for her stikker følelserne så dybt, at de bliver utilgængelige for fornuften. Men bag den mest overbevisende kritik skjuler sig netop ofte sådanne følelser. Dette kan illustreres med et eksempel fra halvtredserne, medens jeg endnu var landråd i Flensborg amt: Et lille teaterstykke, opført i Husby, en lille landsby 12 km fra Flensborg. Salen var fyldt til sidste plads. Stykket handlede om en tysk lærer, der blev fjernet fra sit embede i tiden mellem 1850 og 1864, og som vendte tilbage efter preussernes sejr. Jeg ved ikke, om handlingen var korrekt i historisk henseende, men den var i hvert fald ligeså følelsesladet som nationalt farvet, og det forbavsende var, at tilskuerne ikke blot fulgte stykket, men ligefrem spillede med i det. Tilskueren kendte navnene på alle stykkets personer og var fortrolig med deres familieforhold, og under opførelsen sagde man faktisk til sig selv: »Dér er oldefader, og den lille pige dér er bedstemoder, og ham dér en anden slægtning«. For tilskuerne var dette ikke længere blot et teaterstykke, men derimod oplevet og følt historie. Og dette til trods for alt, hvad vi har oplevet i disse 100 år med Tyskland. Sådanne billeder fra det sidste århundredes historie findes i stort tal, men det må stå os alle klart, at der findes lige så mange af dem i Danmark som her hos os, og endnu i dag udøver de deres virkning. Objektivt uret og fornemmet uret vejer ikke ens på fru Justitias vægt, men i politikken vejer begge lige tungt.

5. Fredsslutningen i 1864 fik helstaten til at styrte sammen, og folkeafstemningen i 1920 beseglede dens skæbne een gang for alle,

og dog får helstatens tid, jo mere vi får den på afstand, et desto gyldnere skær i erindringen hos grænseområdets befolkning, og herved opstår der en ganske vist velment, men politisk ikke ufarlig, modsat virkende kraft, som jeg senere skal komme ind på.

6. Tabet af Nordslesvig ved afstemningen i 1920 ramte Tyskland i en særlig svær og ulykkelig tid. Det skal retfærdigvis indrømmes, at der principielt ikke kan rejses indvendinger imod folkeafstemningen, som – uden at vi dog kender grunden hertil – allerede havde været overvejet og foreslået af Bismarck, men som dengang ikke lod sig gennemføre på grund af et sammenfald af uheldige omstændigheder. Jeg skal heller ikke her komme ind på, hvorvidt zoneinddelingen var retfærdig; dette vil jeg overlade til senere tiders forskere. Den brod, der blev tilbage, har sin oprindelse andetsteds, nemlig i det forhold, at folkeafstemningen kom til at stå i umiddelbar forbindelse med Versailles-traktaten, i hvis artikel 109 folkeafstemningens gennemførelse var fastlagt, til trods for, at der aldrig havde hersket krigstilstand mellem Danmark og Tyskland under 1. verdenskrig. Sidst, men ikke mindst hidrører brodden fra en opsummering af dette tab med de mange andre smertelige tab af områder i Øvreschlesien, Danzig, Øst- og Vestpreussen, og vi skal få at se, at denne faktor efter sammenbruddet i 1945 endnu engang kommer til at gøre sig gældende som en belastning af forholdet mellem Danmark og Tyskland.

Trækker jeg nu en slutstreg og forsøger at finde en fællesnævner for alle faktorer, vil facit blive, at der såvel objektivt som subjektivt betragtet er bragt en tung belastning af bitterhed på dansk såvel som på tysk side med ind i tidsafsnittet efter 1920. Og denne bitterhed har uden tvivl i kraft af sin styrke i vidt omfang været med til at præge hverdagens nationale politik. Og det er netop et særkende for situationen, at det ikke var den officielle politik, således som den førtes af regeringerne i København og Berlin, som bragte uforsonligheden ind i billedet, tværtimod var man på begge sider bestræbt på at vise mådehold. Det var befolkningsdelenes holdning i sig selv, der var afgørende for modsætningernes rytme, præg og intensitet, og alt dette kunne naturligvis i det lange løb

ikke undgå at påvirke staternes politik, således at disse alt efter forholdene understøttede bestræbelserne finansielt eller gav dem politisk rygdækning, og ofte var situationen den, at indrepolitiske hensyn ligefrem krævede, at denne understøttelse blev givet. Her-til kom som en yderligere belastning, at nationalstaterne ved første verdenskrigs afslutning fik yderligere vind i sejlene. Mange steder i Øst- og Mellemeuropa dannedes nye stater, der stræbte efter at bringe de statslige grænser i overensstemmelse med de folkelige, hvilket på baggrund af de bestående tilknytningsforhold og de for Europa så typiske folkeblandinger måtte føre til nye spændinger og ny ufred. Sådan var altså på den tid klimaet som helhed i Mellemeuropa, og det kunne ikke undgås, at det fik indflydelse på det dansk-tyske forhold, og trods mange velmente og vellykkede tilløb til en forståelse kunne det herskende klima ikke virke fremmende på bestræbelserne for at nedbringe den belastning af fjendskabet, som tyngede begge folk. De sange, der blev sunget ved enhver national lejlighed af både danske og tyske, var typiske for dette følelsesbetonede spændingsforhold. På tysk side var det »Slesvig-Holsten-sangen« eller Geibels »Wir wollen keine Dänen sein«⁴¹, og på dansk side det 19. århundredes gamle slag-sange, især Bjørnssons kendte sang »Jeg vil værge mit land«. Også efter 1920 foregik meningsudvekslingen i en udpræget fjendtlig modsætning, som var medvirkende til at gøre kløften mellem de to befolkningsdele endnu dybere og til at skabe et endnu solidere grundlag for de forestillinger, man på dansk og tysk side gjorde sig om hverandres karakteregenskaber, forestillinger der absolut ikke var smigrende for modparten. Den nulevende må dette forekomme unaturligt, uvirkeligt og upolitisk, men netop dette modsætningsforhold var det logiske og naturlige resultat af en nationalstatslig politik, der så det som sin eneste opgave at fastholde overensstemmelsen mellem folk og stat under samtidig tilsidesættelse af alle andre hensyn.

Dette er altså den politiske status, som den tog sig ud for denne landsdel i 1920. Og 25 år senere? Af den gamle gæld på begge sider var kun lidt blevet afdraget, og så gentog det hele sig allerede

kort tid efter, men denne gang næsten heftigere i styrke. Nu blev vi præsenteret for regningen for en fejlslagen tysk politik og for besættelsen af Danmark. Historien forærer os intet. Situationen var næsten den samme som i 1920, eftersom sammenstødet mellem dansk og tysk, denne gang dog koncentreret om Flensborg, fandt sted uden om storpolitikken eller, rettere sagt, uønsket af den danske regering og mod den britiske besættelsesmagts vilje, som faktisk repræsenterede den ikke eksisterende tyske regering. Endnu engang blussede kampen op om 2. zone og især om Flensborg, og man kan vist også sige, at kampen denne gang gjaldt den oprindeligt forudsete 3. zone indtil Sli-Danevirke, og det var tydeligt, at danskerne i første omgang opnåede anselige resultater. Og dog var udgangsstillingen en anden end i 1920, i det mindste på tysk side; den tabte krig, skuffelsen over 12 års fejlslagen politik, frygten for russerne eller for fremtiden i det hele taget var den egentlige bevæggrund for mange vælgere. Uden kendskab til den politiske sammenhæng, uden information om politiske begivenheder og uden kendskab til nære slægtninges skæbne blev det simpelt hen til et spørgsmål om den blotte eksistens. Men også mangen ægte bekendelse til det danske eller til den igen opblomstrende skandinavisme kunne konstateres, og dette gælder endnu i dag, om end man ikke har kunnet fastholde den talmæssige gevinst fra de første år. Udviklingen i de følgende år har vist, at den danske regering klart har forstået at bedømme forholdene, og den har ved sin rigtige og nøgterne vurdering af situationen og ved sit mådehold vist stor statsklogskab, som ikke blot har sparet Europa, men ganske særligt vort område for en mængde politisk sprængstof. Hvad kunne der ikke være sket, og hvor ville vi ikke have stået i dag, hvis følelserne dengang havde sejret over den politiske fornuft i København? Og alligevel så det i begyndelsen ud til, at følelserne skulle få overtaget, og til, at historien fra 1920 skulle gentage sig. Den samme flagning, de samme sange og de samme kæmpemøder med samme sprogbrug som i 1920. Men historien gentager sig ikke. Grundlaget og målet for den tyske holdning, som er det eneste, jeg her kan bedømme, var ikke mere

de samme som i 1920. Medens det 25 år tidligere endnu havde været et ægte fjendskab, og medens det dengang i første række havde drejet sig om at holde og udbygge den tyske stilling i Nord-slesvig, dikteredes holdningen i 1945 først og fremmest af viljen til at overleve. For at kunne forstå dette, skal man kunne huske tiden dengang. I 1945 var det for tyskerne et spørgsmål om statslig og national eksistens at sætte sig til modværge imod den voksende danske indflydelse. For skulle Tyskland, som allerede østpå faktisk var blevet trængt tilbage til Oder-Neiße-linien, og som var sønderlemmet i fire besættelseszoner, gøres endnu mindre, ville dette have betydet en sammentrængning af de hjemstavnsfordrevne på et endnu mindre område med alle de tungtvejende menneskelige og politiske følger, dette ville have indebåret. Det kunne være blevet signalet til en almindelig separatisme i Tyskland, og derfor blev det til en kamp for vor eksistens, en kamp som dybest set næppe havde noget at gøre med en kamp imod Danmark eller med en kamp dansk contra tysk. Det var ganske simpelt frygten for Tysklands endelige opløsning. Vi var dengang vidner til en for alle ufattelig proces, hvorved det tyske riges højhedsområde skrumpede sammen til nogle få, plankeværksbeskyttede kvadratmeter på marineskolens område i Flensborg-Mørvig. Og også denne sidste bastion styrtede sammen på én nat, da medlemmerne af Dönitz's regering blev arresteret på skibet »Patria«, der lå i Flensborg. Det, der skete dengang, var derfor kun et sidste forsøg på ved en anspændelse af alle kræfter at undgå denne skæbne. Over for denne min tese om, at der dengang ikke var tale om fjendskab, men om selvforsvar, vil man kunne sætte fortællingen om ræven og de sure rønnebær, men udviklingen har bekræftet rigtigheden af min opfattelse af begivenhederne i 1945. Det højt luende bål, som engang fik os til at tro, at der ikke mere kunne blive tale om et frugtbart samliv mellem danske og tyske, er meget hurtigt brændt ned.

Men det er ikke slukket, som mange tror. Det åbne modsætningsforhold er nu blevet afløst af et åndeligt kappestræb, som ganske vist føres i det stille, men alligevel med stor intensitet. De

menneskelige lidenskabers glød i den nationale strid ved denne grænse ulmer endnu, og hvor hurtigt de igen kan blive en virkelig fare, har vi set i visse handelspolitiske uoverensstemmelser med Danmark. Det er derfor nødvendigt at komme lidt nærmere ind på dette forhold. Krige på den økonomiske front har man altid kendt, også mellem nationer der ellers havde det bedste forhold til hinanden. Og selv den bedste ven kan ikke holdes fri derfor. Det ville ikke være nødvendigt at spille mange ord herpå, hvis der ikke netop på dette felt var bragt et nyt og muligvis eksplosivt element ind i forholdet mellem dansk og tysk. Man kan ikke påstå, at England som Danmarks vigtigste handelspartner inden for EFTA altid har optrådt hensynsfuldt, men alligevel har dette aldrig kunnet få nogen negativ indflydelse på det dansk-engelske forhold i almindelighed. Men i vort område kunne en under overfladen ulmende blanding af national og handelspolitisk kamp give ny næring til modsætningernes bål. Herved må man dog anlægge et ganske nøgternt syn på situationen. Forbundsrepublikken Tyskland er en af Danmarks vigtigste handelspartnere. Med hensyn til den danske import ligger vi på førstepladsen, og for eksportens vedkommende ligger vi på tredjepladsen efter Sverige og Storbritannien. Ganske naturligt spiller landbruget her en særlig stor rolle, og enhver forandring på dette område bliver derfor følelig for Danmarks politiske nerve. Men siden 1965 har Forbundsrepublikkens indførsel af levnedsmidler fra Danmark været faldende, om end den faldende tendens er afsvækket noget i dag i forhold til 1967, hvor tilbagegangen var på 20 %. Men set under ét faldt den stigende indførsel i 1968 på den industrielle sektor, hvor importen øgedes med 13,3 % fra 418 til 474 mill. DM. Dette tal har en dobbelt betydning. Dels udtrykker det en svækkelse af handelssamkvemmet for landbrugsprodukternes vedkommende, dels genspejler det de strukturelle forandringer inden for Danmarks erhvervs- liv. Disse tendenser kunne i den givne situation give anledning til, at Danmark frem for at vælge Mellemeuropa ville foretrække at orientere sig mod Nordeuropa. Efter at forhandlingerne om Danmarks optagelse i fællesmarkedet er indledt, har det følgende

eksempel nu kun historisk interesse. Begrænsningen i landbrugs-eksporten udløste den meget omtalte »oksekrig«, om hvilken man kun kan sige: »Liden årsag, stor virkning«. Baggrunden var den, at de to landes udenrigsministre von Brentano og J. O. Krag den 22. december 1958 underskrev en handelsaftale i Bonn. I denne forpligtede Forbundsrepublikken sig til at give indførselstilladelse for en række nærmere angivne varer, så længe aftalen var i kraft. Som vigtigste enkeltpost indeholdt varelisten for den danske eksport til Tyskland et årskontingent på 225.000 stk. kvæg med en samtidig aftale om muligheden af, at dette tal kunne øges. Efter et ønske fra den danske regerings side – i Danmark frygtede man, at den hidtidige vareudveksling kunne blive bragt i fare eller standset af de allerede dengang bestående eller af kommende markedsordninger for landbrugsprodukter i Fællesmarkedet – undertegnede de to regeringschefer den 8. juli 1964 i Århus en tillægsprotokol til aftalen af 1958. I denne blev det fastlagt, at aftalen skulle gælde indtil udløbet af den i Romtraktaten forudsete overgangsfase den 31. december 1969. Herved gik den danske regering ud fra, at man ved hidtidig vareudveksling skulle forstå de kontingenter, der var fastlagt i aftalen af 1958, hvorimod Forbundsrepublikken på sin side bekræftede, at det svarede til de i aftalen fastsatte mål, at opretholde den hidtidige vareudveksling. Sluttelig forpligtede begge regeringer sig til »af alle kræfter at arbejde for, at dette mål blev nået.« Forbundsrepublikkens oprindelige forpligtelse til at aftage mindst 225.000 stk. kvæg om året, ændredes dermed til en forpligtelse til med alle kræfter at sørge for om muligt også i fremtiden at opretholde denne for dansk landbrugseksport så vigtige vareudveksling i det hidtidige omfang. Men allerede i 1966, altså kun to år efter undertegnelsen af den sidste tillægsaftale, blev EEC-markedsordningen for oksekød til et meget føleligt handicap med det resultat, at der i 1966 kun eksporteredes omkring 150.000 stk. kvæg imod et forudset kontingent på 225.000 stk. I 1967 var tilbagegangen i den danske kreatureksport endnu mere drastisk. Med kun 70.000 stk. (eksporten til DDR ikke medregnet) nåede den danske eksport sit

hidtil laveste tal. For at modvirke denne negative udvikling, som uden tvivl ville være fortsat i stigende grad, havde forbundsregeringen truffet en række foranstaltninger til fordel for den danske kreatureksport, og allerede i 1968 indførtes der igen 120.000 stk. kvæg fra Danmark. Hermed var det værste irritationsmoment blevet fjernet. Men til trods for, at den danske regering altid har anerkendt, at forbundsregeringen har gjort alt inden for det muliges grænser for at overholde aftalen, udeblev den politiske virkning ikke. I september 1967 opstod der med tyngdepunkt i Jylland en bevægelse, der havde til formål at boykotte tyske varer, og bevægelsen fik på kort tid tilslutning fra mindst 3.000 jyske og fynske husstande, men den ebbede ret hurtigt ud igen. Aktionen blev i første omgang støttet kraftigt af den danske presse, og hermed var der for en stund givet næring til anti-tyske følelser. For den danske landmand i Nordslesvig ser regnestykket således ud EEC = Tyskland = Slesvig-Holsten. Slesvig-Holsten har imidlertid på grund af de store afstande til afsætningsområderne selv store problemer med den indenlandske afsætning af kreaturer. Dette ved den danske landmand ganske nøje, og for ham antager utilfredsheden med Fællesmarkedet derfor den slesvig-holstenske nabos skikkelse. Skønt Slesvig-Holsten netop i dette spørgsmål har oprådt meget behersket i offentligheden, i landbrugets publikationer og gennem sin deltagelse i den politiske afgørelse i forbundsrådet, blev gammel mistænksomhed alligevel vakt til live, og flammen ved grænsen blussede op igen, denne gang næret af et helt nyt element, der er i god overensstemmelse med nutidens overvejende økonomisk orienterede indstilling. Selv om der igen er indtrådt en beroligelse i det lige nævnte forhold, og selv om de mere realistisk betonedede synspunkter har sejret over de oprindelige følelser af uvenskab, har labiliteten i det dansk-tyske naboforhold dog igen åbenbaret sig som en formaning til fremtiden om at føre en mere hensynsfuld og fremadskuende politik.

V. DEN POLITISKE OPGAVE

I dag påvirkes forholdet mellem Danmark og Tyskland i over-

vejende grad af tre strømninger. Den første strøm går fra nord mod syd. Dens indhold er en næsten lidenskabelig interesse i det danske folk for at vedligeholde, fremme og eventuelt udvide dansk kultur i det gamle hertugdømme Slesvig, altså også på forbundsrepublikkens område ned til Ejderen. Den anden strøm går derimod fra syd mod nord. Den får sine impulser fra den med mellemrum stadigt tilbagevendende skandinavisme og har i dag sit væsentligste grundlag i økonomiske overvejelser, der svinger i takt med udviklingen i forholdet mellem de to markedsområder EEC og EFTA. En nordisk tendens kommer til udtryk, når de to markedsområder tenderer bort fra hinanden. De seneste tal for den økonomiske udvikling viser tydeligt dette og gør det desværre samtidigt forståeligt. Danmarks import fra EFTA-området er siden 1966 steget fra 33,7 % til 40,1 %, og Danmarks eksport til EFTA er i samme tidsrum steget fra 48,3 % til 50 %, hvorimod vareudvekslingen med EEC i begge retninger har været faldende. Den tredje strøm er det militære forsvar. Når man betragter dansk udenrigspolitik fra 1864 til i dag, og når man ser, at alt – i hvert fald indtil 1. verdenskrigs udbrud – koncentrerede sig om en forsvarsordning, som til syvende og sidst var bestemt af forholdet til fastlandsnaboen Tyskland, vil man se, at dette spørgsmål ganske enkelt er livsvigtigt for Danmark. Her er der imidlertid i dag balance mellem de kræfter, der orienterer sig mod henholdsvis nord eller syd. På den ene side en vis sympati for en nordisk union på neutralitetens grund og på den anden side interessen i at se den stærke nabo Tyskland bundet – og det i udtrykkets bogstaveligste betydning – i et militærforbund på en sådan måde, at man selv får del i dets forsvarspotens. Tilbage bliver altså de to magnetiske kraftfelter, som virker modsat hinanden, nemlig på samme tid tiltrækkende og frastødende på det dansk-tyske forhold, som der her er tale om. Det må derfor være målet for en slesvig-holstensk politik, som skal kunne gavne det politiske naboskab, at styrke alle de kræfter hos den danske nabo, som er med til at give hans politiske og personlige interesser en sydvendt retning. Den brændende lidenskab for den personlige selvbesindelse i dette område

må ikke slukkes. Ligegyldigt hvor ubekvem det end måtte kunne være for os tyske i hverdagen, og ligegyldigt hvor ofte der ved den mindste anledning kan springe luer af modstand frem, ville det aldrig kunne blive så farligt, som de kræfter, der kunne slukke denne lidenskab, ligegyldighedens og ensretningens kræfter, altså netop sådanne elementer, som har et moderne, kosmopolitisk skær over sig, og som derfor mødes med bifald i visse kredse. Vi kan for indeværende se bort fra de følger, det kunne få for Danmark selv, dersom det ville foretrække en nordisk løsning frem for en europæisk; men for Tyskland og for Europa ville det i hvert fald være et uerstatteligt tab. Europa ville allerede i sin fødselstime praktisk talt være amputeret, for erfaringen har vist, at blokdan- nelser har en centrifugal kraft. Hvis en europæisk samling over- hovedet skulle være mulig, ville vejen blive uoverskuelig lang. Dette ville ikke blot betyde et tab af økonomisk kraft og ikke blot udgøre en fare for den nordlige forsvarsflanke, men ville i endnu højere grad betyde et tab af kulturpåvirkning og åndsindstilling fra Norden. Men i et kommende Europa vil vi få hårdt brug for netop disse påvirkninger som en naturlig modvægt mod det ro- manske og det slaviske. Kun når alle disse forskellige egenskaber danner en enhed, vil vi kunne skabe netop det europæiske, åndelige spektrum, hvis fornyede strålekraft skulle være vort fælles mål. Men hverken på tysk eller dansk side bør man glemme, at en af- gørende dansk drejning imod Norden uvægerligt på langt sigt kan føre til, at de danske kulturpositioner syd for grænsen forsvinder eller i det mindste vil blive lammede. Kun en snæversynet chauvi- nist vil kunne se noget positivt heri. Der ville tværtimod være tale om et tab, der ville være en stor ulykke for Europa, fordi der her- ved ville opstå en absolut adskillelse mellem Danmark og Tysk- land og i videre perspektiv mellem Nord- og Mellemeuropa. Vor politik i Slesvig-Holsten må derfor være opmærksom på de mange områder, hvor dansk og tysk kultur mødes. Den skal faktisk fremelske den tiltrækningskraft, der vil kunne give den nord-sydgående strøm overtaget. En sådan politik in- debærer en fri bevægelighed på det erhvervsøkonomiske, det

politiske og det åndelige område, og den ville være et Magna Charta, der i første række ville lade de dansksindede »blive salige på deres facon«¹², men som på den anden side ikke måtte føre til passiv ligegyldighed, men som tværtimod også skulle give plads for modparten og dermed garantere ligestillingen mellem naboerne. Denne idé er sikkert ikke ny og giver kun udtryk for retten til en menneskeværdig tilværelse, og den hviler ikke mindst på de engang af den amerikanske præsident Wilson opstillede 14 punkter. Men netop dette viser tydeligt, hvor lang vejen er fra en erklæring af grundlæggende principper til disse princippers gennemførelse. For allerede året efter under den hårde kamp for gennem fredsforhandlingerne i Versailles at fastlægge de nye magtpositioner var disse folkeretlige principper ikke længere det politiske grundlag. Mon menneskene virkelig skulle være blevet bedre i dag? »Krigenes hæderkronede regnskab«¹³ og den voldelige undertrykkelse af frihed og ret i den nyeste tid giver os grund til at tvivle.

Og derfor har også den her omtalte idé, hvor selvfølgelig den end måtte forekomme, sine modstandere. Jeg tænker her først og fremmest på den kategori af uforbederlige nationalister på begge sider, for hvem den, der taler eller tænker anderledes, er en modstander, der skal bekæmpes med alle midler. Man kan kun håbe, at sådanne grupper må uddø ikke blot i Europa, men overalt i verden. Men jeg tænker tillige på de kræfter, der ganske vist er vel-menende, men som ikke er vel-gørende. Der er for det første dem, der mener at skulle give udtryk for deres uvilje over for det nationalistiske, for deres moderne kosmopolitiske indstilling og verdensåbenhed derved, at de ganske enkelt fornægter værdien af alle nationale egenskaber. Og for det andet dem, der tror, at problemerne løser sig af sig selv, og at radio og fjernsyn udjævner de sproglige forskelle og dermed forskellen mellem kulturerne. Rent bortset fra, at netop dette er et argument, som man ikke gerne vil høre på dansk side, fordi det på baggrund af størrelsesforholdet mellem Danmark og Tyskland hovedsageligt ville komme til at gå ud over Danmark, så fornægter en sådan indstil-

ling netop et typisk europæisk element, individualiteten. Den anden fare udgår fra de historiske romantikere. De fremmaner helstatens gyldne tidsalder. For dem er Københavns gyldne år ensbetydende med det 18. århundrede, med Bernstorffs æra, med erindringen om den store, åndelige påvirkning fra Tyskland og med det tyske kancelli. Hvor åben den unge generation end måtte være over for omverdenen, og hvor oplyst den end måtte være, er dette ting, som man ikke alt for gerne vil mindes om i dagens Danmark. Og vi skulle da heller ikke glemme, hvorledes reaktionen i sin tid var herpå. Man besindede sig på sine egne åndelige kræfter, der på samme tid udløste en næsten antitysk stemning. I Rusland vil vi kunne iagttage en parallel historisk proces, idet der under Katharina 2. indledtes en lignende udvikling, og hvor der til de pro-russiske knyttede sig antityske følelser. I den mellem-liggende tid er mangen storm gået hen over de to lande, men strømningerne fra dengang virker endnu i dag. Hvis naboskabet i dette område skal blive til et samliv, hvis naboskabet med andre ord skal udformes positivt politisk, da må vi sætte nye signaler og finde frem til en ny stil. Vi skal bort fra den glade tro, at 150 års lidenskabelige modsætninger skal kunne skaffes af vejen med et pennestrøg eller med linierne »Seid umschlungen, Millionen!«¹⁴. Vi vil endnu mange gange heroppe få lejlighed til at brænde fingrene på den nationale ilds ulmende gløder, og vi bør ikke vige tilbage af den grund. Bort også med al pathos, for den hører ikke hjemme og forstås ikke af menneskene her. Morgendagens Europa, som skal omsættes i praksis af os, skal have et ganske nøgternt grundlag: »Vi tyske og danske er forskellige, og vi vil være det. Men det at være forskellige er ikke ensbetydende med at være imod hverandre. Vi holder fast ved vor historie, vort sprog og vor kultur, og vi er stolte deraf«. Sådan vil man sige på begge sider. Hver har sit standpunkt, som man kan diskutere og tale om. Fortiden skal ikke nu gøres bedre, end den var, ligesom nutiden ikke skal være kedelig ensartethed, men vi vil – ganske vist som europæiske individualister – gå sammen ind i fremtiden. Ingen dansker vil komme til at holde af Bismarck, lige så lidt som nogen tysker

ved nok så meget fransk-tysk venskab vil kunne nære nogen forkærlighed for Ludvig 14. Men hvad gør det, så længe man også kan være uenige om religion, filosofi, malerkunst og musik? Det interesserer os ikke, hvem der engang har levet først i dette område. Det er en strid om, hvad der var i går, og det har kun betydning, for så vidt som det gennem åndelig dokumentation, i bygningsværker, i sproget og musikken eller i levestilen endnu formår at sætte præg på nutiden. For nu gælder det udelukkende dagen i dag, og i dag findes der et dobbelt tilbud til mennesket i dette område: Tysk eller dansk. Ganske vist to forskellige begreber, men i hvert fald europæiske, og det er det afgørende. Naturligvis vil danskerne og tyskerne hver for sig søge at hverve for deres særpræg, og vi bør ikke se nogen fjendtlig handling i dette. Det er blot en åndelig styrkeprøve, en politisk olympiade, som vi skulle og burde kunne tillade os i Europa. Kun ét bør vi undlade, at moralisere eller at kræve for sig selv, at man står for det bedste og for det mest demokratiske. Thi derved understreger man ikke det at være anderledes, men det at være imod hinanden. At være sig forskellen bevidst og alligevel at ville det samme skal være ledetråden for politikken i dette område. Det er den politik, hvortil Slesvig-Holsten bekender sig. For nationalisterne kan det være en risikoens politik, men for europæeren er det realiteternes politik.

Men hvem er det, der skal bære denne politik? I første række er det landdagen og landsregeringen, for i henhold til forfatningen tilkommer det dem at udøve det politiske førerskab. Intet af de politisk relevante slesvig-holstenske partier og ingen af de slesvig-holstenske landsregeringer, det være sig en socialdemokratisk eller CDU-ledet regering, har unddraget sig denne alleregentligste slesvig-holstenske landsopgave. Navnene vil hver for sig stå som symbol for et program og en udvikling. På socialdemokratisk side den tidligere ministerpræsident Bruno Diekmann, skaberen af Kiel-erklæringen af 26. september 1949, den tidligere finansminister Richard Schenk eller den tidligere indenrigsminister og oppositionsfører Wilhelm Käber, og på kristelig-demokratisk side de tidligere ministerpræsidenter Friedrich-Wilhelm Lübke, Kai-Uwe

von Hassel, hvem æren for Bonn-erklæringen af 29. marts 1955 i første række tilkommer, og den nuværende ministerpræsident dr. Helmut Lemke, som med det første statsbesøg, der siden 1864 er aflagt i København af en slesvig-holstensk politiker, har indledt et nyt afsnit i forholdet mellem Danmark og Tyskland. Set på baggrund af udviklingen i det dansk-tyske forhold er Friedrich-Wilhelm Lübke vel nok den interessanteste personlighed. Han, der engang, medens han efter anden verdenskrig var landråd i Flensborg amt, i skrift og tale lidenskabeligt imødegik den danske kulturoffensiv, gennemførte i sin periode som ministerpræsident som den første slesvig-holstenske statsmand et indre omsving henimod et »positivt dansk-tysk modsætningsforhold« og banede hermed vejen for en tilværelse med hinanden. Kun de færreste ved, at Lübke til det sidste ønskede at give sit yndlingsprojekt, grænseakademiet Sankelmark, navnet »Europa-akademi«. Tiden var dog endnu ikke moden dertil.

Lad disse få eksempler være nok; hvis man skulle gå i detaljer, ville det være det samme som at skulle skrive landets politiske historie siden 1945; så nær er nemlig sammenhængen mellem landets nyeste historie og parlamentets og regeringens bestræbelser for at tilvejebringe forudsætningerne for et fornuftigt samliv i grænseområdet og for at videreudvikle forholdet til Danmark fra en normalisering til en frugtbar og konstruktiv sameksistens. Landsregeringen anser det som sin særlige aktuelle opgave at gøre alt for, at Danmark optages i Fællesmarkedet så hurtigt som overhovedet muligt. I dette land fremgår det ikke blot af statistikken, men det mærkes tillige på de utallige imponerabilitier, hvad den økonomiske grænse mellem de to lande betyder. Herudover er den slesvig-holstenske landsregering klar over, at Danmarks optagelse i Fællesmarkedet må være ledsaget af forskellige politiske forholdsregler eller, sagt med andre ord, af en bestemt politisk indstilling. Det kommer nemlig an på at overvinde den danske frygt for, at en ophævelse af den økonomiske grænse ved Kruså vil kunne underminere Danmarks statslige selvstændighed. Den eventuelle økonomiske og politiske tiltrækningskraft, der udstråler fra

fællesmarkedets kerneområde, må så vidt muligt opfanges. Her viser der sig visse lighedspunkter i de farer, man ser i henholdsvis Danmark og landet Slesvig-Holsten. Slesvig-Holstens interesse for Danmarks optagelse i Fællesmarkedet har i dag fået en særlig understregning, idet Slesvig-Holsten altid har gjort sig til talsmand for et snævert økonomisk og politisk samarbejde med England. Vort ønske om et sådant samarbejde med England skal imidlertid ikke opfattes som et ønske om at begrænse samarbejdet til kun at omfatte England, men bør tværtimod være en slags ledemotiv for en tilnærmelse til England og Skandinavien, som allerede længe har været knyttet sammen i økonomisk og kulturel henseende. Det er endnu ikke helt klart, om Englands optagelse skal have fortrinsret og ikke automatisk vil komme til at omfatte Danmark. En sådan politik, der atter går ud på at fastlægge rækkefølgen for optagelse i Fællesmarkedet ud fra en kvantitativ i stedet for en kvalitativ betragtning, ville imidlertid være farlig for skabelsen af et større Europa. Det må derfor være en opgave for den slesvig-holstenske landspolitik at søge dette forhindret gennem forbundsrepublikken. Og så mærkeligt det end kan lyde, vil regering og parlament faktisk kunne yde en større indsats på dette felt, end når det gælder forholdene i grænseområdet. Ganske vist er der med Kiel-erklæringen og Bonn-København-erklæringerne udsendt to meget vigtige regeringsbeslutninger vedrørende husordenen her i området, og begge dokumenter fortjener den allerstørste anerkendelse for det mod og for det fremsyn, de giver udtryk for, og her skal man ikke tage året 1969 som udgangspunkt, idet man for at kunne bedømme erklæringerne rigtigt må tænke sig tilbage til situationen, som den var i årene mellem 1945 og 1949 eller frem til 1955. Hvor store var ikke de politiske og menneskelige spændingsforhold dengang? Og hvem husker ikke, at der i slutningen af fyrrerne endnu engang viste sig en konkret fare for en adskillelse – i det mindste af administrativ art – mellem landsdelene Slesvig og Holsten, og at denne fare blev afværget på afgørende måde med vedtagelsen af Kiel-erklæringen, hvis principper senere fandt folkeretslig anerkendelse i Bonn-København-erklæringerne.

Men selv om disse to regeringsakter har stor betydning endnu i dag, så er de dog begrænsede i deres virkning. Der er i virkeligheden kun tale om spilleregler, idet erklæringerne garanterer rettigheder og sikrer mod misbrug, men er uden indflydelse på den enkeltes holdning. Det vil afhænge af de mennesker, der bor her, om der skal komme mere ud af dem end blot det at være et værn i samlevet, og heri deler erklæringerne skæbne med alle mindretalsordninger.

Men det er dog ikke det hele; der er derudover det særlige, at menneskene i dette land i udpræget grad er frihedsbevidste. Hvor godt man end kan leve med befolkningen her på tro og love, så er den dog vanskelig at regere. Dette har ikke noget med tidens ånd at gøre – hvis man overhovedet kan kalde den for noget så ærefuldt – den ånd, som af princip tilbageviser alle love og forordninger ovenfra, som er »Freiheit, die ich meine«¹⁵, og som hælder til den opfattelse, at frihed er, hvad jeg lægger i ordet, og hvad der gavner mig. Den frihed, der leves og forsvares her oppe, er en anden. Det er den frihed, som hidrører fra ansvaret over for den anden part. Dette gælder lige fuldt for vor danske nabo som for den slesvig-holstenske befolkning. Lovgiveren har derfor ofte vanskeligt ved at trænge igennem og blive forstået, når han af retsstatslige grunde må udstede love. Han ser sig straks stillet over for kraftig modstand, som dog ikke så meget gælder lovens indhold, der som regel bliver accepteret ud fra en fællesskabsfølelse, om end loven kan medføre belastninger eller kræve ofre; modstanden vender sig imod den formale tvang, der kommer til udtryk gennem loven. Denne dybt liggende mistænksomhed over for al statslig regereri, som vort moderne samfund desværre ikke kan være foruden, forklarer også grunden til, at det danske mindretals aviser triumferer næsten lidenskabeligt, hver gang der med politiske eller juridiske midler tilføjes staten et nederlag. Dette er ganske vist kun den ene del af roden til bladenes opposition; den anden del skal søges i en endnu ikke helt overvundet antitysk indstilling. Det specielle, demokratiske frihedsideal hos befolkningen i det gamle hertugdømme Slesvig – dansk eller tysk – gør det nød-

vendigt, at menneskene selv søger og finder den vej, der fører fra modsætningsforholdet til en tilværelse ved siden af hverandre og derfra videre til en europæisk tilværelse med hverandre. Hvert eneste ord, der siges for meget oppefra, ville – hvor velment det end måtte være – kunne blive til en alvorlig hindring på denne vej.

Der er faktisk tale om et teater, hvor vi alle er aktører. Det er ikke et teater for professionelle, men et rigtigt folketeater, og sådan var det allerede på en tid, da modebegrebet »demokratisering« endnu var ukendt. Naturligvis ville det være en illusion at tro, at befolkningen i dette grænseområde, denne lille million, hverken dag eller nat havde andet i tankerne end at reflektere over deres situation eller over mål og midler for deres holdning, for så vidt angår den politiske side af sagen. For den, der lever med i hverdagen, er politik blevet en del af tilværelsen, som kender tusind sorger og pligter, hvoraf én træder frem i skikkelse af det politiske naboskab. Det ville imidlertid også være en illusion at forestille sig, at næsten den hele million mennesker spillede med i dette folkestykke. Det er ikke anderledes her end andre steder, hvor det altid kun er en forholdsvis lille, aktiv kerne, der tænker tingene igennem og bringer dem til udførelse; men noget særligt hos os er, at denne kerne er fast forankret i alle befolkningslag og har en ikke uanselig størrelse. Egentlig er der tale om tre grupper, der optræder i vort teater, instruktøren, regissøren og aktøren. Ligesom i det rigtige teater er der også her mange, og som regel ikke de mindst betydningsfulde, der varetager to af disse opgaver, ja, måske endog alle tre.

Instruktøren er eneren, som ganske vist også har en funktion i vort samfund og for det meste også i det nationale arbejde, hvis jeg undtagelsesvis må benytte dette fortærskede udtryk; men som dog har sin største virkning i kraft af sin uforlignelige personlighed. Det ville være umagen værd engang at forsøge at tegne et portræt af disse mænd, der alle var eller er så forskellige, men som dog har det tilfælles, at de alle var anderledes end andre på deres tid, og at deres originale typer ikke

lader sig beskrive under et. De er og var noget for sig selv, og heri lå deres styrke. Her skal kun nævnes nogle få og kun sådanne, der har været forfatterens ledsagere på vejen og hver på sin måde har hjulpet ham med at slå rod i denne landsdel. Jeg tænker her på tysk folkebiblioteksvæsens nestor, Franz Schriewer, på samme tid demokrat og hersker, tjenende og bydende, frygtet og æret af alle os, der har lært af ham. Som en af de første forstod han efter anden verdenskrig at fortolke den nye tid og dens opgaver. Og jeg tænker på grosserer C. C. Christiansen med hans forbindelige og elskværdige væsen, uforglemmelig ved sin optræden og på alle dagens tider ulastelig klædt i mørkt tøj og med slipsnål, altid venlig og altid gæstfri, men urokkelig som tysk patriot og som købmand. Et besøg hos ham i hans spartansk udstyrede kontor i Ny-staden i Flensborg var som at træde ind i den verden, Gustav Freytag har skabt i sin bog »Debet og Kredit«¹⁶. Der er også nord-slesvigeren Jens Nydahl¹⁷, engang skoledirektør i Berlin, stifter af Grenzfriedensbund (Grænsefredsforbundet)¹⁸, en socialdemokratisk politiker præget af humanistisk tolerance og med solide rødder i tyskheden; også som overbevist socialdemokrat ejede han en sjælden evne til at respektere modparten, danskeren såvel som den politiske modstander, og at forstå dennes synspunkter og lade dem stå ved deres værd. Og her dukker endnu en frem af skyggen, dr. Heinz Dähnhardt, forstander på grænseakademiet i Sankelmark. Han stødte først til os senere. Født i Berlin og derfor præget af denne bys modstridende kosmopolitiske og nationale karaktertræk, en fremskridtsvenlig konservativ og en åndelig rebel. Ligeså stor og kraftig, som han var i det ydre, ligeså vidt favnende var hans åndelige holdning. Ham skylder vi især tak for, at landsdelen Slesvig ikke blev hængende i egen selvtilstrækkelighed, men blev draget med ind i vor tids åndelige udvikling. Og endelig kreds- og kammerpræsident Peter Jensen-Oksager¹⁹, der var kendt ud over landets grænser som repræsentant for en gammel bondeslægt, hvorfra mange af det offentlige livs personligheder er udgået. Han var ikke nogen tilhænger af store ord, men havde snarere en tilbøjelighed til det typisk slesvigske understatement,

men når han talte, det være sig i forsamlinger eller i landdagen, så tav man, lyttede og var villig til at anerkende både hans meninger og hans person. I mange af mine år som landråd var han mig en trofast ven og rådgiver, men alligevel skal han, da jeg efter Friedrich-Wilhelm Lübkes død var på valg til embedet som landråd, under drøftelsen af de enkelte kandidater have sagt: »Godt, så lad os vælge ham, selv om det er en skam, at han ikke stammer her fra«. Ja, netop sådan er de, slesvigerne. De er gode tyskere, de går ind for Tyskland og vil bringe ofre for det. Og aldrig har der, hvor store fristelserne end kunne være, blot et øjeblik været tænkt en separatistisk tanke. Men for dem var det slesvigske noget, som de ikke ville dele med en fremmed, heller ikke selv om denne var en god ven, for sådan er de nu engang. Der kan være øjeblikke, hvor det slesvigske slår igennem alt andet, og hvor det endda kan gennemtrænge tyskhedens grænser. Jeg må lade det blive ved denne korte karakteristik af dem, der er gået bort.

Man bør ikke sige noget om de nulevende, og dog skal nævnes, fhv. bypræsident dr. Hanno Schmidt, fhv. bypræsident dr. Leon Jensen, fhv. præsident Clasen, fhv. statssekretær dr. dr. Ernst Kracht²⁰, statssekretær Borzikowsky, landdagsmand Ludwig Clausen, højskoleforstander Jakob Johannsen, Læk, Ministerialdirigent dr. Grothusen, grænseforeningernes formænd, fhv. skoleråd Peter Petersen, grosserer Wilhelm Müller og overbibliotekar dr. Hans Peter Johannsen²¹ og endelig forretningsføreren for Den tyske grænseforening i landsdelen Slesvig, min trofaste ven Zimmer-schmied. Hvor forskellige er de ikke alle! Og hvor meget beklager jeg ikke, at jeg ikke ejer digterens kunstneriske fantasi, der kunne skildre, hvorledes det måtte være at bringe alle disse mennesker sammen omkring ét bord til en fælles samtale. Den samtale ville sikkert være blevet besynderlig. Mon de overhovedet ville have kunnet forstå hverandre i deres originalitet? Men i ét er de hinanden lig og er, således som en nordslesvigsk ven af mig er det: Man holder af verden, man holder af denne verdens store og af det smukke i nutiden, som man dog samtidig søger at få på afstand gennem filosofien. Man er på samme tid en smule realist og

romantiker, glad og bedrøvet. Er man i København, længes man efter Tyskland, og er man i Tyskland, længes man efter København, altid har man lidt udlængsel i hjertet. Måske er det en længsel efter Europa?

Hos os heroppe har næsten alle ting sit spejlbillede, og der findes derfor lige så mange og lige så interessante danske personligheder: den tidligere overborgmester J. C. Møller, den højtannede og fintfølede chefredaktør ved »Flensborg Avis«, L. P. Christensen²² – begge døde – den altid udglattende og overalt værdsatte landdagsmand, Berthold Bahnsen, den unge, stridslystne formand for Sydslesvigsk Vælgerforening og chefredaktør af »Flensborg Avis«, Karl Otto Meyer, og endelig lederen af den danske folkehøjskole i Jaruplund, Bøgh Andersen, for blot at nævne nogle få. Også de kunne have fortjent en elskværdig karakteristik. Vi har ført manganen strid med eller imod hverandre, og gør det endnu i dag. Men denne kamp adskiller sig fra grænsekampen i overleveret stil ved, at den ikke føres forgæves. Den har altid bragt os et lille skridt fremad på vejen henimod fællesskabet. En større kender af alle disse personligheder burde engang skrive herom. Kun én skal takkes her, tidligere medlem af kredsudvalget Niels Bøgh Andersen. Hans storsind og åbenhed og den af ham praktiserede åndelige og politiske liberalisme, som også tillod modparten, ikke-slesvigeren eller tyskeren, at komme til orde, gjorde, at han, medens jeg endnu var landråd, blev mig en tro, politiske ledsager i diskussioner og i samtaler.

Kredsen af politiske personligheder sluttes af vore tyske venner i Nordslesvig: formanden for »Bund deutscher Nordschleswiger«, Harro Marquardsen med sin overbevisende, stærke og enkle karakter, den idérige og altid aktive generalsekretær Rudolf Stehr, den dygtige chefredaktør Jes Schmidt med det sikre grænsepolitiske instinkt, den stille og trofaste bibliotekar Callesen, den betænksomme leder af den tyske folkehøjskole i Tinglev, dr. Paul Koopmann og endelig redaktør Ernst Siegfried Hansen, der i dag er i København og som på et tidligt tidspunkt med politisk klarhed blev en forkynder af en ny tid i dette område²³. Jeg er klar over, at ikke

alle navne, som havde fortjent det, er medtaget her, men de, der er nævnt – og det er ikke nogen overdrivelse – var igangsættere i dette område, og det var dem, der frivilligt påtog sig den opgave at etablere den åndelige frihed her. De var forkyndere og forkæmpere for denne landsdel og dens kultur, men i deres indsats krænkede de aldrig modparten ved ikke at give plads for hans meninger. I deres kærlighed til deres folk og dets historie lå på samme tid et ønske om også i hverdagen at nå til gensidig forståelse for derigennem at lære at forstå Europa.

Den næste er regissøren. Rækkefølgen betyder ikke nogen nedvurdering, og til denne gruppe hører også forfatteren af denne bog. Regissøren dækker et stort område, hvoraf kan nævnes den organisatoriske, den tekniske og den åndelige udformning. Disse opgaver varetages af de fire tyske grænseforeninger²⁴. Med deres forskelligartede formålsparagraffer, der spænder fra det sociale til det kulturelle, og med deres lige så forskelligartede ledende personligheder når de ud til en meget stor kreds af befolkningen. Fra en pietetsfuld pleje af ægte slesvig-holstenske hjemstavns minder i ordets egentligste betydning går disse regissørers arbejde videre over børnehaver, individuel socialforsorg, biblioteker, folkehøjskoler og ungdomsarbejde til de krævende foredragsrækker på grænseakademiet i Sankelmark og altid med det mål, hver på deres vis og fri for at være bundet af en statslig eller kommunal organisationsforms snævre bånd, at sætte det enkelte menneske i stand til at møde livet og være med til at løse denne landsdels opgaver og deltage i debatten derom. Det, der tilbydes her, er, Gud ske lov, ikke nogen billig, nationalistisk propaganda; det er hård kost, som kræver, at man tager stilling til den åndelige situation i vore dages Tyskland, og det er netop det gode, fordi det vi ønsker heroppe, er et morgendagens Europa og ikke et naturfredningsreservat.

Og endelig er der den tredje gruppe, der udgøres af de egentlige aktører. Det er dem, der – også uden at de indtager nogen egentlig nøglestilling – i kraft af deres særegne status er de egentlige bærere af den åndelige debat. Det er mindretallene, det danske og det tyske på hver sin side af grænsen. Deres nøjagtige, talmæssige

styrke lader sig kun vanskeligt bestemme, fordi bekendelsen til det ene eller andet mindretal ikke behøver at være ensbetydende med et medlemskab af en eller anden forening eller med en bestemt stemmeafgivning ved de politiske valg. Alligevel giver valgresultaterne ofte visse fingerpeg, hvorved der dog ved det enkelte valg må tages hensyn til netop dette valgs aktuelle problemer og til, om det på dansk side drejer sig om folketings- eller kommunalvalg eller på tysk side om forbunds- eller landdags- eller kommunalvalg. Men i alle tilfælde er begge mindretal på særlig måde stillet over for den politiske opgave at skulle fastholde deres stemmetal, og heri består hele problemet for mindretallene. De kan kun overleve, hvis de altid er beredte til kamp. Denne kamp består deri, at de til stadighed må gøre sig tanker om deres eksistens og deres opgave, idet de i modsat fald vil blive draget med i vor tids almindelige nivellering. Mindretallene vil altid befinde sig i en slags tofrontskrig. Enten afvises de med en påstand om, at de minder om et levn fra længst forgangne, chauvinistiske tider, eller de holdes kunstigt i live i et forsøg på at bevare dem til opbyggelse for samtiden som en slags overdimensioneret frilandsmuseum. Begge dele ville sætte en stopper for deres udvikling, og begge dele ville derfor betyde døden for dem.

Den, der engang skal skrive Europas historie, burde skrive den som mindretallenes historie, for de er et ægte spejlbillede af historien. I bratte skift stiger eller falder de i værdi. Snart er deres »befrielse« en nations højeste mål, og der føres krige for deres skyld, og snart, hvis de politiske magtkonstellationer kræver det, mister de fra den ene dag til den anden enhver betydning eller bliver endog til et forstyrrende element, som man helst vil undgå at beskæftige sig med. Nogle fordriver deres mindretal, og andre tilbyder dem at slå sig ned i deres land, og sådan har situationen skiftet fra århundrede til århundrede. Hvad der her er sagt, skete dog ikke kun i den mørke middelalder, men også i »rettens navn« for ikke engang 25 år siden her midt i Europa. I visse lande forsøger man at forfølge hverandre med bomber og statslig undertrykkelse, og i andre især de østlige, hvor nationaliteternes blanding

er særlig udpræget, hersker tavshed. Dum tacent, clamant²⁵. Men vi, der lever her midt i Europa, vi hører dem ikke. Vi kan eller vil ikke høre dem. Og trods alt vil den måde, mindretalsspørgsmålet løses på, blive prøvestenen for, om det Europa, som foresvæver os, overhovedet kan skabes. Erfaringen har vist, at hverken fordrivelse eller frivillig udvandring kan løse problemet. Hjemstavn som det egentlige, konkrete udtryk for alle lokale sammenhænge har en større værdi, end vi i dag tror i vor reaktion imod tendensen i gamle dages hjemstavnsromaner. Europa må, hvis det skal kunne bestå, altid bevare det særpræg, hvorved det skiller sig ud fra andre kontinenter, og som gør det værd at leve for og – om nødvendigt – at kæmpe for. Det betyder ganske enkelt, at jeg skal kunne leve uforstyrret og respekteret i min hjemstavn ud fra de af mig valgte politiske og åndelige grundsætninger, som dansker i Slesvig eller som tysker i Haderslev.

Politisk har mindretallene her en dobbelt funktion. For det første er de fødte gesandter for et andet folk, som regel nabofolket. De alene er i stand til at gøre modpartens åndelige værdier forståelige, dels fordi de taler herbergslandets sprog, dels fordi de til hverdag lever med i herbergsfolkets åndelige strømninger. Ingen regeringsforordning og intet trykt ord vil kunne erstatte mennesket som medium, men menneskets funktion som formidler vil gå tabt i samme øjeblik, som båndene til den omgivende kultur klippes over, og livsrytmen derved mister sin harmoni. Et mindretal, der kun videregiver et filtrat eller et håndplukket udsnit af dets hverdag, er ikke i pagt med livet. Også vore dages uskikke er en del af vor tid. Mindretallene vil derfor udsætte sig for den største fare, dersom de under påvirkning af organisationernes ensrettende kraft og indesluttet i et kulturelt autarki kommer til at skære båndene over til den folkelige livskreds. Ser man kun en opgave for mindretallet som formidler, vil denne opgave være tidsbegrænset, for i så fald vil man i det mindste teoretisk kunne regne ud, hvornår den gesandtvirksomhed, der udøves af det enkelte medlem af mindretallet, vil være afløst af en gensidig tilpasning til herbergsfolkets med det resultat, at alle lever fredeligt side om side. Når

dette punkt er nået, vil denne mission være endt. Men i den henseende har for øvrigt intet mindretal nogen speciel funktion, det er midlet og ikke målet. Det skal ikke bane vej for danskernes forståelse for det tyske mindretal eller for tyskernes forståelse for det danske mindretal, men for en forståelse mellem danskere og tyskere i deres lande i det hele taget. Og derfor må mindretallene ikke forsvinde. Altså »Robinson må ikke dø«²⁰. Ikke blot i folkenes indbyrdes forhold, men også inden for de enkelte folkelige fællesskaber bliver det stadig sværere at bevare et individuelt særpræg. En såkaldt pluralistisk tidsalder og et forfatningssystem, der er baseret på, at hver stemme skal have samme vægt, altså på kvantitet, vil kun have liden forståelse for værdien af et mindretal, altså for en gruppe, der talmæssigt altid vil være underlegen. Og dog må vi gøre os klart, at når et mindretal først er assimileret i herbergslandets befolkning, vil dets livsløb være afsluttet én gang for alle. Der kan ikke blive tale om nogen genfødsel! Og alene af samfundspolitiske hensyn burde man gøre alt for at bevare mindretallene levedygtige og livskraftige. Her er det punkt, hvor grænsen mellem en statspolitisk og en samfundspolitisk problematik ikke er vandtæt. Vi må først og fremmest finde en model for et kommende Europa, som kan overbevise de pågældende befolkninger i Syd- og Østeuropa om, at det er muligt for forskellige nationalkulturer at leve fredeligt sammen i et område, når det sker i tillid og gensidig respekt. Kun på denne måde vil man i fremtiden kunne reducere grænsernes betydning til rene administrationsgrænser, og kun sådan vil det være muligt at lade Europa fremtræde klart på tværs af grænserne.

Man vil uden at være forudindtaget kunne sige om det tyske mindretal i Nordslesvig, at det siden 1945 konsekvent har fulgt denne vej. Mindretallets medlemmer er og føler sig som bærere af tysk kultur; samtidig føler de sig som danske statsborgere forpligtede over for herbergsstaten. Det danske mindretal i Tyskland befinder sig i en vanskeligere situation. Det har endnu ikke kunnet tage dette store skridt, endskønt viljen til at være med i fællesskabet vokser umiskendeligt. Inden for mindretallet virker endnu

– og det må vi have forståelse for – kræfter fra et parti på tysk grund, som blev undertrykt i Hitler-tiden, og hertil kommer resentiments fra den tyske besættelse af Danmark. Det er i øvrigt ikke let for et mindretal at lægge sig fast på en bestemt indenrigs-politisk linie. Det skal passe på, at det ikke lader sig hvirvle med i konformitetens strøm og får tildelt den velvilliges rolle i forholdet til en imødekommende regering, men i lige så høj grad må det undgå, at mindretallet på grund af sit ønske om at være anderledes bliver drevet ud i en opposition imod herbergsstaten blot for oppositionens skyld. Begge mindretal ser sig stillet over for det problem at skulle vinde ungdommen for deres arbejde. Dette er ikke nogen let opgave, for unge mennesker ønsker først og fremmest at være positive og vil kun være med dér, hvor de ved, at deres medvirken og stemme får vægt. Som børn af deres tid vil de være mobile sådan at forstå, at de ikke vil lade sig binde til en bestemt egn, og endelig vil de undgå at vække opsigt.

Her kommer regeringernes ansvar ind i billedet, idet de i deres lovgivning og gennem deres administration må understøtte mindretallenes arbejde, således at der gives mindretallene større muligheder, men dog uden at venligheden bliver så stor, at den kvæler den nødvendige spænding. Her kan også de politiske partier hjælpe med. De burde omsider opgive ønsket om at dele arven af mindretalsstemmer, for de vinder intet med denne arv, eftersom disse stemmer ikke i nævneværdig grad vil kunne ændre partiernes indbyrdes styrkeforhold. Der må sikres mindretallene politisk repræsentation i parlamenterne. I første omgang skulle begge mindretal uden hensyn til deres stemmetal have en repræsentant i henholdsvis Folketinget og i den slesvig-holstenske landdag, men herudover skulle de som hidtil være i stand til at søge at erobre yderligere et mandat, og til dette formål skulle der indrømmes begge mindretal rimelige lettelser i valglovene. Det danske og det tyske mindretals optræden i landdag og Folketing har vist, at mindretallene er i stand til at vise en loyal og disciplineret holdning, og at de aldrig har misbrugt deres stemme for at kunne give udslaget i så vigtige beslutninger som at danne eller

styrte en regering. Men uden sikker udsigt til at kunne opnå politisk repræsentation i parlamentet vil mindretallenes arbejde på langt sigt være bragt i fare.

Og endelig skulle man også engang være tolerant nok til at tænke på en ordning på det sproglige område. Hvorfor skulle det ikke være muligt at indføre tosprogethed i det gamle hertugdømme Slesvig, i det mindste på den måde, at offentlige skilte i et vist område på begge sider af grænsen blev tosprogede? Hvem kunne have ondt af det? Tværtimod ville det gavnede mange, som på denne måde kunne møde deres eget sprog i hverdagen. Det er ganske givet, at der er forskel på sprogundervisningen i de to lande. En tid som vor, der er indstillet på at tjene penge, ser kun på nytteværdien i at lære et fremmedsprog og overser, at det væsentlige ligger deri, at man kun ved hjælp af sproget kan lære at forstå den andens natur. Selv ikke den bedste oversættelse vil kunne tolke det åndelige indhold helt. I de tyske skoler må det imidlertid blive ved tilbuddet, og på seminarierne og universitetet vil det ikke kunne blive til mere end en opfordring til at lære dansk, hvis man skal se nøgternt på tingene. Og dog burde man alvorligt overveje at indføre dansk som obligatorisk fag i det mindste på fagskolerne. Endelig burde man også holde op med at anstille sammenlignende betragtninger. Lovene i Danmark og Tyskland er forskellige; de er hverken værre eller bedre det ene eller det andet sted, men simpelt hen anderledes, idet de må svare til det pågældende lands væsen. Intet mindretal kan kræve mere for sig selv, end der tilstås flertallet, men man må på alle områder uden smålighed og uden bagtanker gøre det muligt for mindretallet at opnå det samme, som flertallet har opnået. Hertil hører ikke blot, at man giver, hvad der bliver stillet krav om, men også at man tager modparten med på råd. Det er ikke de store ting, det drejer sig om her, men om praksis i den daglige hverdag.

Hverdagen har imidlertid et ønske om fred og harmoni for dagen i dag og om sikkerhed for morgendagen. Her er der endnu meget, der skal virkeliggøres, og her savner man noget, som hverken de to landes ambassader eller det tysk-danske kontaktudvalg

kan give os. Vi trænger ikke til noget nyt udvalg med protokoller, forretningsfører og dagsorden; hvad vi trænger til, er viljen til at lade erfarne mænd og kvinder fra grænseområdet, danske og tyske repræsentanter for mindretallene, men endelig ikke efter nogen politisk fordelingsnøgle eller efter social position, sætte sig sammen for at drøfte hverdagens problemer: told- og skolespørgsmål, problemer vedrørende skatte- eller konkurrenceforhold, spørgsmål vedrørende den fri bevægelighed over grænsen og spørgsmål vedrørende arbejdsmarkedet. Hvor mange af hverdagens vanskeligheder ville man ikke kunne få øjnene op for, hvor mange misforståelser ville man ikke kunne rydde til side, og hvor mange tilskyndelser ville man ikke kunne få for lovgivningsarbejdet og administrationen på begge sider? Dette gælder for dagen i dag, men for fremtidens skyld vil det være nødvendigt, at Danmarks og Slesvig-Holstens landsplanlæggere uden at tage hensyn til markeds- og statsgrænsen sætter sig sammen for at overveje, hvorledes den jyske halvø, dette område fra Hamburg til Skagen, kan få en sådan økonomisk og kulturel struktur, at man på den endnu uvisse dag for den økonomiske og politiske integration vil kunne arbejde gnidningsløst sammen, og således at dette område, selv om det regeres og forvaltes af to stater, vil være i stand til at hævde sig politisk, økonomisk og åndeligt i det fremtidige Europa. Ingen af os vil over for fremtiden kunne påtage sig ansvaret for, at landsplanlægningen som det vigtigste instrument i moderne regeringsarbejde på dansk og tysk side sker så at sige med ryggen til hinanden og med blikket vendt i hver sin retning. National skinsyge og selvtilstrækkelig tænkning i dag vil betyde, at dette område i morgen vil befinde sig i en hensygnende tilstand, og hvem vil med skyldigt hensyn til fremtiden påtage sig ansvaret herfor? Hvad bliver da ud fra dette synspunkt Slesvig-Holstens opgave nu og her? Min konklusion må være:

1. Det politiske og åndelige arbejde i Tyskland i alle dets afskygninger må ligesom gennem et brændglas opfanges i dette område, i litteraturen, i foredrag, i diskussioner og i andre foranstaltninger, således at vor danske nabo lærer at forstå os både kon-

kret og menneskeligt. Vi skal med andre ord præsentere os såvel fra vor gode som fra vor mindre gode side, og jo ærligere og jo mere overbevisende vi gør det, desto hyggeligere og desto mere tillidvækkende vil vi forekomme vor nabo, der hverken ønsker sig et overmenneske eller en åndelig undermåler som nabo.

2. Den mur af stumhed, som præger vor fælles tilværelse, må gennembrydes ved hjælp af vort tyske mindretal i Nordslesvig, som næsten på Europas vegne forvalter den opgave at finde ud af, om der endnu består uløste spørgsmål og problemer mellem vore to folk – ikke blot på de betydningsfulde, men også på de mindre vigtige områder – for derefter at påtage sig arbejdet med at arrangere diskussioner, hvor de forskellige meninger kan blive konfronteret med hinanden og stillet til debat. Dette arbejde skal ikke blot gøres repræsentativt inden for de smukke rammer, vi har i vore gode institutioner i grænselandet, såsom bibliotekerne eller folkehøjskolerne i Flensborg, Sankelmark, Læk, Skærbsbjerg eller Sofiesminde, men vi må også »handle ved dørene« i den forstand, at vi må opsøge modparten, henvende os til ham og få en samtale i gang også i mindre kredse. Et slesvigsk kulturlandskab, således som vi forestiller os det, vil, hvis det unddrager sig denne opgave, ikke få øje på sin tids kulturpolitiske mission.

3. Det vanskeligste ved vore foranstaltninger, hvor der er lagt så stor vægt på diskussionen, vil måske blive at finde veje og midler til at vise diskussionsdeltageren, at hans standpunkt også har en slags tredje dimension, således at den enkelte får øjnene op for, om nu også den kritik, den indstilling, den bedømmelse, den opfattelse, den påskønnelse eller hvad han nu i øvrigt måtte give udtryk for under en diskussion, vil kunne holde stik i forholdet til den europæiske nabo, idet han over for denne ikke blot tilkendegiver en individuel mening som hr. Meier, hr. Schulze eller hr. Müller, men optræder kollektivt som repræsentant for sit folk. Vi skal altså forsøge at få nutidens menneske, der taler så meget om politik, ja, som endda bliver uddannet hertil, til at optræde politisk i hverdagen, således at det ikke nøjes med at være politisk moden, men kommer til at føle sig politisk ansvarlig.

4. Som det givne kommunale område for mødet mellem dansk og tysk bør der i Flensborg for landsdelen Slesvig ske en koncentration af undervisnings- og forvaltningsinstitutioner, således at byen – ikke på grund af sin størrelse, men først og fremmest i kraft af, hvad den rummer – kunne blive til en ægte, europæisk by. Hermed skulle der langt om længe skabes et grundlag for et fælles dansk-tysk teknisk universitet eller en lignende undervisningsinstitution, der foruden sin undervisende funktion skulle have til opgave at udstråle europæiske integrationsimpulser mod syd og nord.

Vi tyskere har vanskeligere end andre folk ved at forme og praktisere en fremtidspolitik og på samme tid gøre den troværdig, ikke blot fordi vi tynges af de sidste årtiers belastning, men også fordi vi er i den situation først at skulle finde troen på os selv, og fordi vi er udsat for en stor fristelse til at unddrage os dette internationale, politiske ansvar. Men historien lader os ikke slippe. Vi må tage vor tørn, og det samme gælder ungdommen af i morgen. Denne ungdom må gøre sig klart, at selv om der findes mange lighedspunkter med hensyn til kritik og ungdommeligt gå-på-mod og i ønskerne om at ændre og forbedre samfundet, så er ungdommen i nabolandene dog en anden med en anden grundindstilling til disse spørgsmål, til historien og til nutiden. Og dette må vi indstille os på, hvis Tyskland i fremtiden skal kunne spille sin rolle i Europa.

VI. SLUTNING

Mangen en tysk folkevise slutter med spørgsmålet: hvem har digtet denne vise? Lad mig slutte på samme vis: Hvem har nu skrevet denne bog? Navn og titel er uden betydning i denne forbindelse, ingen vil alligevel kunne huske det. Den tålmodige læser vil dog måske have interesse i at vide, at forfatterens forfædre fødtes henholdsvis i Nîmes og i Salzburg. De var hugenotter og forfulgte protestanter fra Salzburg, og som sådanne søgte de tilflugt i Preussen og kom til at elske og tjene dette land. Efter anden verdenskrig kom vi til Slesvig-Holsten, hvor vi var lige så

ukendte, som vore forfædre engang var det i Østpreussen. Men som det var tilfældet dengang i det østlige område, har også dette land i norden, Slesvig-Holsten, byen Flensborg og grænselandet holdt os fast og pålagt os pligter. Dette er ikke noget enestående, blot en skæbne, således som millioner har oplevet den, en europæisk skæbne, og alligevel føler forfatteren det ikke som nogen blind skæbnens tilskikkelse, men som en forpligtelse for ham som tysker. Europa er stort nok til, at der er plads for alle europæiske folks historie og lidelsesvej, for tyskerne og for danskerne, men Europa er overalt, i København som i Königsberg, i Århus som i Flensborg eller Kiel.

Dr. Hartwig Schlegelberger

Opgøret med fortiden

I fremstillingen af Schlegelbergers levede gik vi let hen over hans forhold under nationalsocialismen og under krigen. I modsætning til så mange andre har Schlegelberger imidlertid gjort rede for sin stillingtagen i den periode. Baggrunden var især en sag anlagt mod en arg nazist, der efter krigen var blevet borgmester i Vesterland.

Heinz Reinefarth, født 1903 og 10 år ældre end Schlegelberger, blev i december 1951 valgt til borgmester, altså lønnet embedsmand, i Vesterland på Sild, som ikke er nogen sydslesvigsk ravnekrog, men Vesttysklands største badeby med gennemgående tog til alle størbyer. Han blev genvalgt i 1957, blev medlem af Syd-tønder kredsraad og i 1958 valgt ind i landdagen af GB, den fællestyske blok, og BHE, flygtningepartiet. Nærgående anklager mod ham tvang myndighederne til at indlede en undersøgelse. Det blev påstået, at han som SS-general havde været med til at kve opstanden i Warszawa i 1944, og det blev hævdet, at han skulle have befaleet, at kvinder, børn og spæde blev drevet sammen i hobe og slået ihjel. Han nægtede, men under alle omstændigheder er det talende, at han i løbet af krigen steg fra underofficer til general i SS. Den ene undersøgelse efter den anden løb ud i sandet, den fjerde blev standset 1. oktober 1958. Nye anklager og andre oplysninger kom til, og i oktober 1961 ophævede den slesvig-holstenske landdag hans immunitet. Forbundsradet og landdagen er ellers meget prikne med hensyn til deres medlemmers urørlighed, så det var et alvorligt nederlag, og Reinefarth måtte bede om orlov som borgmester. Endnu den 8. juli 1963 var kriminalsagen mod ham ikke afsluttet, og på denne dag besluttede byrådet i Vesterland på forslag af CDU at »vælge ham af«. Kriminalsagen løb atter ud i

det rene ingenting og det gjorde et nyt, polsk, forsøg også i 1968, og Reinefarth nyder vel nu sin borgmester-pension. Som politiker og embedsmand er han en død mand.

Det strafferetslige spørgsmål, om Reinefarth havde gjort sig skyldig i en krigsforbrydelse, er aldeles irrelevant for det i denne sammenhæng vigtigste spørgsmål: kan man optræde som folkevalgt politiker, det vil sige som folkelig tillidsmand, og i et politisk embede som borgmester, når man har et så stort moralsk og politisk ansvar som Reinefarth? I mange andre tilfælde har mænd sneget sig til borgernes tillid, uden at disse vidste, hvem og hvad deres kandidat var, et tillidsforhold, som hvilede på løgn og fortielse.

Man skal ikke spørge, om folk, som før 1945 var embedsmænd, har været medlemmer af NSDAP, Tysklands nationalsocialistiske parti, for man kunne ganske simpelt ikke komme i embede uden at være partimand. Spørgsmålet må i hvert tilfælde blive: hvad var manden dengang? Hvordan var han det? Og i mange mindre belastende personers tilfælde er det endda vigtigere at vide, hvad manden har gjort siden. Spørgsmålet må rettes til alle, der var noget dengang, både til en Reinefarth og en Schlegelberger.

Afgørende må i mange tilfælde blive, ikke svarets indhold alene, men dets åbenhed og form.

Til Schlegelberger kom spørgsmålet først som en anklage for, at han som krigsretsdommer skulle have været umenneskelig under krigen. Da dette blev afvist som ugrundet af landsregeringen, stillede lederen af det socialdemokratiske oppositionsparti i Kiel Joachim Steffen ham det moralske og politiske spørgsmål.

Steffen har i den politiske jargon kælenavnet »der rote Jochen«, »Røde Joakim«. Han er født i 1922 og var altså 11 år i 1933 og knap 23 år, da krigen sluttede. Han var redaktør af »Kieler Morgenzeitung VZ«, hvis sidste bogstaver står for »Volkszeitung«, det eneste socialdemokratiske dagblad i Slesvig-Holsten, som nu tilmed kun kommer en gang om ugen og hedder »Nordwoche«.

Steffen stillede sine spørgsmål i »Kieler Morgenzeitung VZ« den 9. maj 1963. Hans indlæg gengives i det følgende. I samme

blad – og det er ikke helt ligegyldigt, at det ikke kom i et CDU-blad – svarede Schlegelberger den 25. maj 1963, og hans svar gengives ligeledes her. Den 7. juni 1963 fulgte rundbordssamtalen i NDR, den nordtyske radios fjernsynsprogram på grundlag af de to politiske modstanderes udveksling af synspunkter.

Hovedspørgsmålet er stadig »die Bewältigung der Vergangenheit«, hvordan skal man få talt ud om fortiden og få gjort op med den? Det er et tyngende tysk spørgsmål, som endnu er uløst, men Schlegelberger har, som det ses her, bidraget sit til en heldig løsning.

Om ham selv er der nu klar luft.

I. ÅBENT BREV TIL MINISTER SCHLEGELBERGER

Kieler Morgenzeitung VZ 9. maj 1963

Højtærede hr. minister!

De har i de seneste år i bestemte situationer vist en optræden, der gav anledning til at håbe – i hvert fald hvor der er tale om Deres person – at visse sterile, vanemæssige reaktioner, som syntes at skulle danne grundformen i Vesttysklands efterkrigspolitik, var ved at skifte karakter. Og De, hr. minister, har også med hensyn til de beskyldninger, der er fremkommet imod Dem, vist en reaktion, som i hvert fald afviger fra den hidtil gældende sædvane.

Jeg henvender mig til Dem, fordi jeg tror, at De, såfremt De ikke vil svigte Deres hidtidige holdning, vil kunne yde et bidrag til det, vi kalder »at overvinde fortiden«.

Denne såkaldte overvindelse har desværre hidtil i overvejende grad været praktiseret på den måde, at man undgår at komme ind på ganske åbenbare modsigelser mellem tidligere gerninger og nutidige forsikringer, idet man søger beskyttelse bag en mur af tavshed eller en strøm af spørgsmål vedrørende fremgangsmåden.

Noget sådant kan kaste et skær af upålidelighed over vort land. Intet land kan i længden holde til, at man undlader at foretage en tilbundsående undersøgelse af grundlaget for beskyldninger, der rettes imod repræsentanter for regeringen, administrationen eller de politiske partier, og som vedrører disse personers menneskelige

holdning eller integritet. Vi ved ganske vist, at de enkeltpersoner, sådanne beskyldninger rettes imod, i mange tilfælde blot kan fortsætte, som om der intet havde været; men vi har endnu ingen klarhed over, hvilke politiske konsekvenser dette kan få for vort lands fremtidige stilling.

Når jeg henvender mig til Dem personligt, højtærede hr. minister, sker det endvidere ud fra et håb og en overbevisning om, at De som minister og politiker vil danne en undtagelse fra den førnævnte, ulyksalige regel.

De har vist, at der også kan tænkes og handles åbent selv i en tid, hvor man ofte kan få det indtryk, at indholdet i den aktuelle politik og de til denne knyttede debatter bestemmes af mennesker, der kun producerer reklame-slogans. De har ved Deres personlige holdning vist, at en parlamentarisk debat ikke nødvendigvis behøver at blive til en opremsning af propagandafloskler, men at den også kan være præget af en stræben efter gennem diskussionerne at skabe en tilnærmelse mellem metoder og midler. Endvidere har De, og det i sig selv turde være sensationelt, anmodet om at måtte blive fritaget for Deres ministerembede, indtil de mod Dem rejste beskyldninger vedrørende Deres holdning som medlem af den tyske krigsmarines retsvæsen var undersøgt.

Jeg skal ikke komme nærmere ind på, hvorvidt Deres noget usædvanlige indstilling kan skyldes den omstændighed, at De hr. minister, ikke har været medlem af det nationalsocialistiske parti. For mig kommer det her kun an på at begrunde, hvorfor jeg, selv om vi ikke tilhører samme parti, stiller særlige forhåbninger til Dem, og hvorfor jeg som demokrat tillader mig at fremsætte en bøn til Dem med hensyn til Deres fremtidige holdning.

Desværre forekommer det mig så meget mere nødvendigt med denne personlige henvendelse til Dem, hr. minister, som regeringens officielle behandling af de mod Dem rejste beskyldninger synes at være i modstrid med den holdning, De selv indtager. Det tog regeringen måneder at fremkomme med en kommentar til den første beskyldning imod Dem i anledning af Deres holdning som anklagemyndighedens repræsentant under Hitler-styret, hvorimod

den kun var nogle dage om at påpege beskyldningernes usaglighed, da de fremsattes for anden gang. Dette svarer ganske nøje til den hidtil fulgte taktik med at trække en sag i langdrag for at vente og se, hvad der vil ske, og først komme med en redegørelse, når omstændighederne gør det bydende nødvendigt.

Således handler kun den, der ikke har forstået hvilket problem, der ligger bag de påståede eller faktiske »sager«. Dersom De kunne henregnes til den kreds, som lader livsvigtige spørgsmål vedrørende fortiden fortone sig i vor hverdags partipolitiske taktik, eller som forsøger at få de borende spørgsmål til at gå under i en malstrøm af snak, som ikke giver svar, da ville De fortsat have siddet i Deres ministerembede, og jeg ville i så fald ikke have stilet dette åbne brev til Dem.

Men jeg henvender mig også til Dem, fordi den af regeringen anvendte taktik og den måde, hvorpå undersøgelserne af de mod Dem rejste beskyldninger er foretaget, får mig til at tænke på ordsproget: »Gud bevare mig for mine venner, mine fjender skal jeg nok selv tage mig af.«

Jeg beder Dem om at gøre rede for »retsvæsenets« daværende skæbnsvangre stilling, således som De har oplevet den, og for den konfliktsituation, som et rettænkende og samvittighedsfuldt menneske måtte komme i, når han skulle afgøre, hvad der var ret eller uret på en tid, hvor terror var »retlig«. De har allerede vist, at De har forståelse og fornemmelse for, hvilken betydning problemerne fra dengang har for vor tilværelse i dag. Kom med Deres svar! De er intelligent og i besiddelse af en af Deres samvittighed skærpet indsigt; gør Dem dog fri af regeringens »taktiske« æggedans. Vort politiske klima trænger til en ærlig redegørelse, ikke mindst her i Slesvig-Holsten.

Hvis blot en eller anden ville berette om, hvorledes det var dengang, er resultatet af undersøgelsen vedrørende de enkelte, konkrete beskyldninger ikke så vigtigt, for så ville denne sag adskille sig fra den endeløse række af lignende sager derved, at det ikke er fortid, som vi skal forsøge at få overstået, men et ansvarligt tænkende menneske, som har »overvundet« fortiden.

Jeg er ganske klar over, hr. minister, at jeg med denne bøn pålægger Dem en tung byrde. Men ved ikke at rette denne bøn til Dem ville jeg berøve Dem en politisk og menneskelig mulighed. Skulle De imødekomme min bøn, føler jeg mig fast overbevist om, at De vil have skabt en ny moralsk målestok for vort forhold til vor fortid, og det ganske uden hensyn til det endelige udfald og konsekvensen af de undersøgelser, der nu foretages i anledning af de mod Dem rejste beskyldninger.

Jeg håber, at De, højtærede hr. minister, i denne min bøn til Dem vil kunne se, hvilken højagtelse jeg nærer for Dem efter Deres virke i den tid, vort politiske og parlamentariske bekendtskab har bestået.

Deres hengivne
Joachim Steffen

II. SVAR PÅ JOACHIM STEFFENS ÅBNE BREV

Kieler Morgenzeitung VZ 25. maj 1963

Højtærede hr. Steffen!

De har skrevet et åbent brev til mig, som jeg hermed takker for, og som jeg gerne skal svare på. Ved at give mig lejlighed til at svare vil De give mig en chance som politiker og som menneske. Set med historiens øjne er dette i og for sig uvæsentligt; men når De hævder, at fortiden så at sige kun bliver pådømt i enkeltsager, der ofte sættes i gang ved en tilfældighed, og at man derfor ikke når ned til de dybere liggende årsager eller den politiske mentalitet og altså ikke får gjort politisk op med fortiden, da går De ud over det personlige og kommer ind på noget principielt.

Herudover har De på en måde, der ikke kan misforstås, rejst spørgsmålet om, hvorvidt man politisk eller menneskeligt kan nære tillid til en person, som har et embede i staten i dag. Især dette spørgsmål kræver svar. Det vedkommer enhver, der alvorligt stræber efter at danne sig sin egen mening om det, der ligger til grund for 12 års tysk politik fra 1933 til 1945 og om denne politiks opståen, virkninger og smertelige følger. Offentligheden og især den yngre generation burde hilse det med tilfredshed, at De

har fremsat denne kritik og givet Deres spørgsmål en så klar formulering.

Jeg kan tilslutte mig Deres kritik af den måde, hvorpå man har analyseret den tyske fortid. Også jeg er betænkelig ved, at man ved at betragte fortiden i enkeltsager vil have vanskeligt ved at skabe et overbevisende helhedsindtryk af den åndelige og politiske situation i datidens Tyskland.

Det har i øvrigt aldrig ført til noget godt at ville forsøge at knibe uden om historien. I vor situation kunne et sådant forsøg få skæbnesvangre følger for den statsbevidsthed, som først er i sin vorden, men ganske særligt kan det være farligt med henblik på de store, politiske problemer, der kan knytte sig til en genforening af Tyskland.

Men nu først til det personlige spørgsmål, som De har stillet mig med hensyn til troværdigheden, og som jeg vil tillade mig at formulere således: Under hvilke omstændigheder var det overhovedet muligt at handle retfærdigt i denne tolvårs periode, og hvorledes kunne man udøve »ret« i den periode, i hvilken jeg var beordret til at forrette tjeneste som dommer, anklager og forhørsleder ved marinedomstolen i Berlin, altså fra efteråret 1942 til krigens afslutning?

Selv om man bestræber sig oprigtigt på den største objektivitet, vil det på baggrund af det lige anførte ikke være let at besvare spørgsmålet, og jeg beder Dem om ikke at misforstå mig. Men jeg ønsker ikke at rense mig selv i sammenligning med andre, som af samvittighedsgrunde havde en anden indstilling eller traf et andet politisk valg, lige så lidt som jeg vil løbe en risiko for gennem en personlig, muligvis ubevidst hjernevask at give sagen en falsk drejning for at nå frem til et resultat, som det helst skulle have været, men som ikke ville have bund i virkeligheden.

Fremfor alt ønsker jeg imidlertid at undgå at fremkalde det indtryk, at min handlemåde, min politiske indstilling og mine opfattelser som ung, knap trediveårig mand, med et meget begrænset overblik over sit militære virkefelt, kan lægges til grund for en almenyldig vurdering.

Hvis jeg skal svare på Deres spørgsmål, må jeg nødvendigvis tale om min egen person. Da Hitler i januar 1933 holdt sit indtog i Berlin, var jeg netop i færd med at tage studentereksamen. Min indstilling til ham var på forhånd afvisende. Det er mig egentlig imod at skrive dette, fordi denne konstatering efterhånden er blevet en fast bestanddel af samtlige biografier og derved har mistet i troværdighed. I min generation var en afvisende holdning faktisk en sjældenhed, fordi det nationale i den brede offentlighed havde overvægtet i forhold til nationalsocialismen, hvilket i øvrigt ofte er blevet overset.

At jeg stillede mig afvisende over for Hitler, var i øvrigt ikke resultatet af overvejelser vedrørende min politiske meningsdannelse, men var snarere til at begynde med noget mere instinktivt. Jeg synes, det er vigtigt at fastholde dette. Når jeg her taler om min afvisende holdning til nationalsocialismen, skal det hverken betragtes som en vurdering eller som et forsøg på en personlig afnazificering. Men jeg kan i denne sammenhæng ikke undlade at nævne det, fordi man heri skal se grundlaget for en åndelig konfliktsituation i det pågældende tidsrum.

Da jeg altså nåede den alder, hvor et ungt menneske begynder at handle politisk, var den politiske kurs definitivt afstukket. Hermed være dog ikke sagt, at tiden fra 1933 til 1945 blev formet uden politisk medvirken fra min generation, for åndeligt kan en sådan medvirken komme til udtryk på mangfoldige måder – gennem aktiv handling eller ved undladelse af en handling.

Afgørende for min holdning til det daværende regime var min grundindstilling til staten som sådan. Jeg er opvokset i en forestillingsverden, hvor staten blev betragtet som noget om ikke ufejlbarligt så dog som noget, man ikke kunne undvære, ja, den var et etisk begreb. Jeg ville dengang ikke have kunnet forestille mig, at den preussiske stat, som jeg følte mig knyttet til på denne måde, engang skulle miste disse egenskaber.

Jeg hørte kort og godt til dem, der dengang troede, at staten som sådan kunne modstå systemet, og at det derfor blot kom an på at styrke det statslige.

I dag vil den, der ikke har oplevet tiden dengang, ikke kunne forestille sig en sådan indstilling. Men for os tog det sig faktisk sådan ud. Jeg vil forsøge at udtrykke det tydeligere gennem et eksempel, der imidlertid gør det nødvendigt at tale om mig selv. For at undgå partiet og dets åndelige fangarme ønskede jeg at træde ind i statens udenrigstjeneste – allerede dengang fandtes der et mægtigt partikontor for udenrigsanliggender – da der i denne endnu var ansat folk, der tænkte som jeg. Da »partiet« modsatte sig min ansættelse, fik jeg selv for første gang at føle, hvorledes dets kvælergreb om staten virkede.

Det råd, der dengang blev givet mig, nemlig at forbedre mine udsigter gennem et særligt aktivt arbejde for partiet, forekom mig latterligt, og jeg indstillede mig derfor på at søge ud i det frie erhvervsliv, hvor politikken endnu ikke havde gjort sin indflydelse gældende.

Men også på den tid troede jeg endnu på, at staten ville få sin fulde sundhed tilbage. Min udlandsrejse i året 1936/37 gav mig ganske vist mange muligheder for at opnå indsigt, men når jeg ser tilbage på den, var resultatet dog i det store og hele skuffende.

Enten blev man uden hensyn til politisk retning eller historiske kendsgerninger mødt af en generel fordømmelse af tyskerne, eller man mødte en interesseret – ja, måske ligefrem sympatiserende forståelse for det nye system. Udlandstyskeren kom dengang ofte i pinlige situationer.

I min studietid i de første hektiske år søgte jeg tilflugt i Tübingen, hvor jeg endnu kunne nyde en tænke- og handlefrihed, som ikke længere eksisterede i Berlin. Også medens jeg forberedte mig på min embedseksamen, kunne jeg beholde denne handlefrihed for den ringe pris af en funktion som NSKK-mand, der stillede mindst mulige krav til mig med hensyn til et engagement udadtil²⁷.

Konfliktsituationen bestod imidlertid stadig, og med krigens begyndelse tilspidsede den sig. Jeg mindes endnu en samtale fra en af de sidste augustdage i 1939 med en af mine bedste politiske venner under en sejltur på Donau. Vi stod begge afvisende over

for systemet, og vi gjorde os begge skyldige i den fejltagelse at tro, at Vesten var stærk, men vi var uenige om, hvorvidt det burde komme til krig eller ikke.

Min ven foretrak krigen, også hvis dens pris skulle blive en total udslettelse af staten, hvorimod jeg afviste krigen, fordi jeg fandt denne pris for høj, og fordi jeg ville se staten, således som jeg forestillede mig den, bevaret også i fremtiden. At det var en fejltagelse, og at staten og partiet var blevet uadskillelige, og at den politiske sygdom skulle føre til døden, er noget, vi ved i dag; men dengang var der kun få, der bare anede det.

Så kom krigen, og jeg blev beordret til at forrette tjeneste i marinen. På grund af en alvorlig øjenlidelse var jeg ikke duelig til krigsindsats, og efter en i denne forbindelse uinteressant ansættelse under rigskommissæren for det øverste priskekommissariat beordredes jeg til at gøre tjeneste ved krigsmarinedomstolen²⁸.

For den udenforstående knytter der sig ofte helt uden grund skrækindjagende forestillinger til begrebet krigsret, og heri skal man formentlig søge en forklaring på de mange associationer mellem krigsret og terrorhandlinger af alle afskygninger. I september 1942, da jeg tiltrådte min tjeneste, var retsvæsenet, som enhver vil vide, kommet i en yderst prekær politisk situation. Det var mit held – men ikke min fortjeneste – at komme til at gøre tjeneste ved marinedomstolen, som indtil krigen afslutning var i stand til at bevare en relativ uafhængighed.

Naturligvis var dommerne ofte uenige, men krigsrettens militære opgave forhindrede enhver afsporing i retning af politisk formålsbetingede handlinger eller domsafsigelser. Denne almene konstatering kan jeg fremkomme med, for så vidt angår det tjenesteområde inden for marinedomstolvæsenet, som jeg havde overblik over, og med hensyn til de dommere, der virkede her.

Men alligevel befandt man sig naturligvis stadig i en indre konfliktsituation. Som så mange andre soldater og indkaldte, der fordømte Hitlers udenrigspolitik, som havde ført til krigen, og som ikke ville lade sig påtvinge samme følelse af arvefjendskab over for England og Frankrig som i 1914, gjorde vi under hensyntagen

til vort folk og vor stat det, som vi anså for vor pligt. At vi gjorde det forgæves, er en bitter erkendelse, der intet kan ændre ved den klare kendsgerning, at jeg i valget mellem en afstandtagen fra det politiske regime på den ene side og min hengivenhed for staten på den anden side traf en afgørelse til fordel for staten.

Et resultat af dette valg var den indstilling, jeg dengang som ung dommer havde til straffesagerne. Militære forseelser skulle efter min mening straffes efter loven og med lovens strenghed, således at man i det mindste kunne sikre de sidste rester af statslig substans, enten for at statens egentlige værdi i tilfælde af en sejr-rig udgang på krigen skulle vise sig stærkere end partiet (hvilket med vore erfaringer i dag ikke ville have været muligt), eller for, i tilfælde af at Hitler skulle blive styrtet, at give den nye regering et slagkraftigt instrument i hænde, eller som en tredje mulighed for, i tilfælde af et nederlag, at bevare grundlaget for en genopbygning. Det var min opfattelse, og den vedkender jeg mig.

Til de militære forseelser kom imidlertid et utal af andre strafbare handlinger fra tyveri til mened og ikke mindst de vanskelige processer vedrørende nedbrydelse af værneviljen. Når jeg siger, at jeg selv – og jeg ved, at mange andre dommere bestræbte sig i samme retning – forsøgte at begrænse antallet af sådanne processer til et minimum og at opnå en forsvarlig og praktisk gennemførlig strafudmåling, så gør jeg det ikke for at fremhæve mig selv.

Det svarede ganske enkelt til min overbevisning om, at vi ikke skulle bringe ofre for partiets ideologi. Medens jeg skriver disse linier, bliver mit dossier i Cornelimünster gransket, og jeg føler mig overbevist om, at mine ord vil blive bekræftet af de kendsgerninger, som man vil finde der. Men med hensyn til den større andel af andre strafbare handlinger, da håber jeg, at jeg, ved behandlingen af disse ligesom i de lige nævnte alvorlige processer, har handlet under fuld hensyntagen til den enkelte menneskeskæbne og fri for enhver tanke på at skulle gavne et ideologisk formål.

I dag lyder det så let. Men hvem tænker endnu på, i hvilken åndelig atmosfære vi dengang og især i de sidste krigsår måtte

leve i Berlin. Propagandamaskineriet, der skulle påvirke øjet og øret, gik fra morgen til aften. Alt blev underordnet den politiske målsætning, enhver lovovertræder blev af den offentlige mening stemplet som folkefjende, og jeg indrømmer åbent, at jeg altid har måttet føre en kamp med mig selv for ikke at blive draget ind i denne tænknings malstrøm. Dette er, hvad jeg før kaldte den »relative uafhængighed«. I selve krigsrettens arbejde havde vi vor handlefrihed. Faren for at miste denne frihed kom udelukkende fra dette brutale, åndelige kvælergreb.

Højtærede hr. Steffen, jeg har måske beskrevet min holdning i den daværende situation noget udførligt; men det er min opfattelse, at man kun ved at gå i detaljer kan danne sig et indtryk af en tid, i hvilken de, der undgik at blive direkte berørt, kunne have det »rigtigt rart«, og af en tid, i hvilken der med eller uden parti-*emblem* kunne tjenes særdeles godt *under* og *på* dette system, og i hvilken de dystre profetier år for år kunne imødegås ved at hen-vise til de opnåede resultater.

I løbet af 19 år er vi desværre ikke nået langt med det, vi kalder opgøret med fortiden. Vi savner stadig en objektiv, altomfattende og virkelighedsnær skildring af regimets opståen og udvikling og en overskuelig fremstilling af, hvorledes dette system har været i stand til i 12 år at tiltvinge sig adgang til statens funktioner i alle deres mange forgreninger. Et juridisk opgør med fortiden, således som det kan blive nødvendigt, kan, om end man ikke kan komme uden om det i oplagte mordsager, for let eliminere den politiske virkning af en bedømmelse. Der vil blive tale om en række enkeltsager, som kun vil gøre indtryk på de direkte implicerede. Men det, det kommer an på, er med øje for nutiden og fremtiden at skabe klare moralbegreber. Det er en majsommelig proces, der ikke tager sigte på øjeblikkelige resultater, men den vil uvægerligt føre til det resultat, at tingene virkelig bliver nævnt ved deres rigtige navn sine ira et studio²⁹. Måske kan mit brev blive et lille bidrag hertil.

For mig har oplevelserne i disse år ført til den klare opfattelse, at staten som sådan ikke er nogen politisk realitet, og at vi må

frigøre os fra dette begreb, der er en overlevering fra absolutismens tid. Netop staten med dens perfektion og »styret« af de bedste kræfter kan blive til politikken farligste redskab. Den er det »mest iskolde uhyre«, hvis den ikke bliver gjort menneskelig eller, som vi ville sige i dag, demokratiseret. Der eksisterer med andre ord ikke nogen én gang bygget og uforanderlig stat, men derimod befinder staten sig hver eneste dag i forvandlingsmulighedernes politiske spændingsfelt. Dette er tillige ensbetydende med, at vi må tage afsked med den opfattelse, at det upolitiske er idealet. Dette berører ikke spørgsmålet om embedsmændenes politiske tilhørsforhold, men derimod det endnu mere vidtrækkende problem, at der ikke findes noget i vor tilværelse, som ikke berøres af politikken.

Min indstilling til staten, således som jeg har skildret den i det foregående, var sandsynligvis resultatet af en næsten tohundredårig utotalitær statshistorie. Jeg har aldrig, og det samme gælder sikkert for mange i min generation, gjort mig nogen forestilling om, hvad et totalitært system spændende fra den store politik lige til de mest trivielle, personlige anliggender i virkeligheden stod for, og det til trods for, at vi dengang havde to forskellige totalitære systemer så at sige lige uden for døren. Men da jeg voksede op, kunne »man« simpelt hen ikke forestille sig, at det engang kunne blive sådan også i Tyskland, og »man« beskæftigede sig dengang hverken med disse systemers åndelige grundlag eller med deres politiske praksis, og vi var derfor åndeligt forsvarsløse.

Hertil kommer en yderligere, vigtig konklusion, nemlig at al politisk ulykke har sit udspring i en åndelig ensretning. Jeg skal ikke kaste sten mod andre, men endnu i dag fyldes jeg med bitterhed ved at tænke på dem, der forsyndede sig i ord og skrift og i radioen ved at øve en åndelig påvirkning, der strakte sig fra politiske tåbeligheder til direkte forbrydelser. Derfor er jeg af den opfattelse, at der aldrig mere bør gives plads for politiske monologer. Heller ikke diskussioner kan udelukke fejltagelser og fejlskøn, men de kan i det mindste tjene til at forhindre, at vanviddet kommer til magten.

Til slut endnu et ord i anledning af Deres kritik af regeringens holdning i min sag. *Jeg* er den direkte berørte, *jeg* gav anledning til sagen og er dermed den ansvarlige part; *jeg*, som har påtaget mig ministerembedet, påtager mig derfor også det politiske ansvar. I samtlige sagens faser føler jeg, at mine politiske venner har stået mig bi på en ærlig måde.

Det må ganske vist ikke glemmes, at det i det politiske liv ikke er tilstrækkeligt at have en god samvittighed over for sig selv. I politik anerkendes kun det synlige og det, der kan stå for en efterprøvelse, og her kan der undertiden i politik være tale om en anden fordeling af bevisbyrden end inden for juraen. Herudfra – og udelukkende herudfra og ikke på grund af min egen sag, som dette ikke har noget at gøre med – er jeg nået til den erkendelse, at man af hensyn til troværdigheden skulle lade min indstilling dokumentere over for offentligheden igennem mine handlinger dengang, således som de fremgår af mit dossier.

Disse spørgsmål skulle kunne diskuteres i fuld åbenhed under iagttagelse af vedkommendes politiske ståsted og sådan, at også modpartens mening bliver respekteret. At diskussionspartneren er medlem af et andet politisk parti, må ikke mindske ens politiske eller personlige respekt for ham. At noget sådant er muligt, viser Deres brev med de nøgternt og klart stillede spørgsmål, der er kloge og retsindige i formuleringen, og derfor forpligter mig så meget mere.

I disse bestræbelser føler jeg mig enig med Dem.

Deres meget hengivne
Dr. Schlegelberger

III. OPGØRET MED FORTIDEN

Rundbordssamtale i fjernsynet

NDR, den nordtyske radio 7. juni 1963

Brevvekslingen mellem minister Schlegelberger og redaktør Steffen dannede ca. en måned senere grundlaget for en diskussion i en politisk udsendelse i det vesttyske fjernsyn. Foruden de to breve

forfattere deltog den kommitterede for statsborgerlig oplysning i landet Slesvig-Holsten, dr. Ernst Hessenauer, og en af fjernsynets politiske redaktører, Karl-Heinz Rücke. I det følgende gengives de forskellige parterers indlæg.

Red. Rücke: Deres reaktion har vakt opsigt, hr. minister, og man har endog talt om en ny politisk stil i Slesvig-Holsten. Kom det for Dem egentlig også an på at skabe en sådan ny politisk stil?

Min. Schlegelberger: Lad mig sige ganske klart, at det var det sidste, jeg ville have tænkt på. Jeg tror ikke, at det var min opgave at demonstrere en ny politisk stil, og det ville også være for anmassende at tro, at en sådan opgave skulle tilfalde mig. For mig var to ting væsentlige. Jeg ville forsøge at gøre denne sag til noget principielt, som ville gøre en almindelig diskussion mulig – også om min egen person, og også for den pris, at udfaldet i givet fald kunne gå mig imod. Endvidere, og det ønsker jeg også at understrege, måtte jeg have et ståsted, der til enhver tid gjorde det muligt for mig at virke i mit embede som minister for indre anliggender, der jo ikke udelukkende består i at gøre folk tilpas, men som også skal kunne stille krav til befolkningen. I det hele taget mener jeg ikke, at man skal tale om en ny stil; jeg tror snarere, at man i denne forbindelse hellere burde tænke på, at denne stil har været anvendt før i tiden, således at der mere er tale om en tilbagevenden til en god gammel skik og brug.

Rücke: Også den af redaktør Steffen indledte brevveksling i et Kiel-dagblad har vakt opsigt, og jeg vil tillade mig at citere følgende fra indholdet: »Ingen stat kan i længden holde til, at man undlader at foretage en tilbundsående undersøgelse af grundlaget for beskyldninger, der rettes imod repræsentanter for regeringen, administrationen eller de politiske partier, og som vedrører disse personers menneskelige holdning eller integritet.« Hr. Steffen, der bliver her ikke lejlighed til i detaljer at komme ind på denne

brevveksling, men De kan dog måske sige os, hvad det for Dem kom an på ved denne aktion.

Steffen: Ja, der var tale om flere årsager. Den første skal ses i sammenhæng med den kendsgerning, at vi i Tyskland, alle politiske omskiftelser til trods, i en vis forstand har bevaret den samme kreds af lederskikkelser, og at det naturligvis er vigtigt, hvorvidt de politiske omskiftelser og forandringer har manifesteret sig i den intellektuelle meningsdannelse. Det er den ene side af sagen, og det er mit indtryk, at dette ikke i tilstrækkelig grad har været tilfældet hos os, eller at det ofte er sket ud fra ganske bestemte, snævre propagandistiske synspunkter. Jeg finder dette uheldigt. Den anden årsag var den, at det er min opfattelse, at man bedst undgår politiske mistænkeliggørelser og misforståelser ved at tale åbent ud om tingene. En tredje årsag var, og det skal ikke her opfattes som en kompliment, at minister Schlegelberger i kraft af sin personlige politiske stil, der gør, at han diskuterer i stedet for at holde enetaler, hvis jeg må sige det sådan, forekom mig egnet til én gang for alle klart og tydeligt at skildre, hvad der faktisk skete.

Rücke: Hvis vi har forstået Deres svar rigtigt, hr. minister, kom det for Dem an på mere end bare Deres egen sag eller Deres egen person. Slesvig-Holsten anses imidlertid for at være en slags samlingssted for nazistiske kræfter, hvilket måske kan føres tilbage til udviklingen i krigens sidste fase, og jeg vil derfor spørge Dem, dr. Hessenauer, om der faktisk er tale om særligt afvigende forhold i Slesvig-Holsten?

Dr. Hessenauer: Den kreds af personer, som endnu i dag tænker på samme måde som i det tredje rige, er – og det er jo en kendt sag, som vi flere gange har taget stilling til, uden at vi nu behøver at gøre indskrænkninger – ikke så lille i vort land. Faren udgår ikke fra dem, der virkelig har skiftet mening, men fra dem, der stadig tænker som dengang, fra dem, der endnu i dag er reaktio-

nære, forkalkede og politisk og åndeligt forskruede. Der ligger dog også en fare deri, og den bør ikke overses, at denne kreds igen kunne ønske at komme til magten, og derfor betyder denne gruppe en alvorlig fare for vort folk og en virkelig belastning for Tysklands omdømme ude i verden. Men på den anden side har netop denne dialog mellem to fremtrædende politikere fra landets to største partier og befolkningens reaktion herpå på en meget interessant måde vist, at der i dette land³⁰ findes liberale traditioner, der gør, at befolkningen har hilst det med tilfredshed, at der igen er kommet nyt liv og nyt blod i den demokratiske debat, og at man har lagt kortene åbent på bordet uden at ville skjule, tilsløre eller pynte på noget, således at man har kunnet tale åbent og utvunget om selv de mest ømtålelige forhold fra fortiden. For den politiske meningsdannelse har diskussionen mellem minister Schlegelberger og redaktør Steffen været vigtig i to henseender. For det første derved, at der blev kastet lys over tiden i det tredje rige og de spændingsforhold, der opstod dengang, og for det andet ved den styrkelse af demokratiet i vort land, som den har betydet.

Rücke: Spørgsmålet for os er dog vel, hvorvidt en embedsmand, det være sig en dommer eller andre, der beklædte ansvarsfulde poster under naziregimet, kunne forsvare sine embedshandlinger over for sin samvittighed, eller om han ikke automatisk måtte pådrage sig skyld i et sådant omfang, at han i hvert fald ud fra et moralsk standpunkt skulle være udelukket fra at beklæde en ansvarsfuld post i den stat, vi i dag lever i. Bør vi i dag principielt og så at sige uden at kende den enkeltes indstilling tage afstand fra sådanne mennesker?

Min. Schlegelberger: Må jeg sige noget hertil? Jeg tror, at vi kan skille alle de tilfælde ud, hvor det på baggrund af de faktiske begebenheder med sikkerhed er godtgjort, at de pågældende er uantagelige for staten i dag.

Jeg kunne tænke mig spørgsmålet stillet med hensyn til min person. Redaktør Steffens brev, der jo har stillet nogle meget klare

og præcise spørgsmål til mig og egentlig til hele min generation, har jo det sigte at spørge mig, om jeg, om end jeg er afnazificeret og har fået bevis som »renvasket«, i dag er i stand til at stole på mig selv. Der er her virkelig tale om et problem, endog et alvorligt problem, og det er da også en af grundene til, at jeg, som De nu vil forstå, har ventet med mit svar, idet man, når man selv slæbes igennem en sag, måske kan miste sansen for proportionerne og derved komme til at hælde til den ene eller anden side, så man til sidst helt taber tråden med det resultat, at man i det mindste subjektivt mener, at man virker troværdigt på enhver – også den politiske modstander.

Rücke: Dette har, så vidt jeg kan se, virkelig intet at gøre med sagen Reinefarth, som vi jo beskæftigede os med tidligere i udsendelsen. Kan De også acceptere en sådan skelnen, hr. Steffen?

Steffen: Ja, også jeg ville mene, at der her er tale om et ganske andet kompleks. Her drejer det sig, hvis man skal se nøgternt på det, ganske simpelt om, at man foretager en analyse af den form for retfærdiggørelse, de pågældende har fundet for sig selv under forskellige forudsætninger for på den ene eller anden måde at komme igennem tiden. Mennesket er jo også et motivskabende væsen. Hvis der overhovedet skal være en mening med det hele, kommer det ganske enkelt an på at analysere den holdning, man den gang selv indtog. Simpelt hen fordi man herudfra kan afgøre, hvad man helst bør undgå at gøre i dag for ikke at blive udsat for de samme farer og vanskeligheder. Derfor har brevvekslingen været vigtig for os derved, at den har kastet lys over historien.

Dr. Hessenauer: Det kom også an på noget andet. Hvilke forestillinger gjorde et menneske sig, og hvad foregik der i et menneske, der som dr. Schlegelberger ikke sympatiserede med dette diktatur, men som alligevel var krigsretsdommer, og virkede i denne stat, og som i begyndelsen med den bedste vilje, ligesom så mange andre med ærlige hensigter, gik ud fra, at man kunne skelne mel-

lem stat og regime, men som først senere mere og mere mærkede, at de to ting desværre var et og det samme. Brevvekslingen har på en glædelig måde kastet lys over det spændingsforhold, der måtte opstå for et redeligt menneske, der ikke sympatiserede med regimet. Hidtil har vi desværre kun oplevet ekstreme tilfælde, enten helt sorte eller helt hvide. Her har vi for engangs skyld at gøre med et spændingsforhold, der ligger mellem yderpunkterne.

Steffen: Også jeg vil sige, at det for mig har været interessant og historisk vigtigt, at der blev skelnet mellem staten som sådan, således som den eksisterer et eller andet sted med moralske og etiske kvalifikationer, medens man på den anden side ikke syntes at interessere sig for statens reelle betydning, dvs. hvem der regerede i denne stat, idet man ganske simpelt troede, at staten i sig havde de og de kræfter, som kunne forhindre det eller det. Og jeg tror, at hvis vi kan lære noget af denne meningsudveksling, da må det være den simple kendsgerning, at statens eksistens realiseres i de former, med de grupper og med de mennesker, den handler igennem.

Rücke: De siger her til, at minister Schlegelberger i sit svarbrev nævnte, at han dengang hørte til dem, der troede, at staten som sådan kunne sejre over systemet. Man må da spørge, hvilke konsekvenser det kan få for os i dag. Det afgørende spørgsmål burde dog være, hvorledes det ville være muligt at skille avnerne fra kernerne i alle disse tilfælde af beskyldninger og anklager vedrørende fortiden, sager om hvilke vi ved, at anklagerne ofte ikke holder stik – sidst er De hr. minister blevet rehabiliteret, og for få dage siden politidirektør Westring i Hamborg, som også er indtrådt i sit embede igen; hvorledes skal vi i alle disse sager kunne skille de gode fra de dårlige, uden at det bliver til skade for tilhiden til staten eller de mænd, der står i dens tjeneste?

Dr. Schlegelberger: Jeg tror faktisk, at en af mulighederne består i – og heri vil jeg give redaktør Steffen ret – at vi først og fremmest kommer til at tale om tingene. Ellers vil der nemlig kun-

ne ske det – lad mig sige dette ganske åbent – at de mennesker, vi på den ene eller anden måde er forpligtede overfor, ud fra en fuldstændig forkert vurdering af tingene ikke kommer ind på dem overhovedet, endskønt de måske netop burde spørge os. Faren ligger i, at tingene forties. Mit eget tilfælde synes at bevise dette. På én gang har tingene antaget en ganske anden form, mere uforsonlig og mere spændt, således at man faktisk kan tale om en ny angrebsretning. Jeg føler mig overbevist om, at hvis vi taler åbent om tingene, hvis hver og en af dem, der føler sig angrebet, vil forsøge at skabe klarhed hos sig selv og hos andre, hvis han vil vise sig modtagelig for kritik, og hvis han vil gøre et forsøg på at imødegå denne kritik, da ville en drøftelse af de mange forhold i forbindelse med vort opgør med fortiden gøre tingene lettere. Som det er nu, er jeg bange for, at opgøret kun vil ske i form af en række domsafsigelser, fordelt på forskellige embedsmandsgrupper. Dermed ville sagen være afgjort, hvorimod det egentlige problem stadig ville være uløst, nemlig spørgsmålet om hvorledes det kunne ske dengang, hvorledes vi selv kom ind i det, hvorledes det gik til, at vi atter kom ud af det, og hvorledes vi vil kunne klare en ny situation, som vel vil ligne denne i mangt og meget, men alligevel vil være vidt forskellig fra det, vi har oplevet tidligere.

Dr. Hessenauer: Der er endnu en vigtig ting i forbindelse med denne sagligt hårde, men alligevel sobre diskussion, og den er især vigtig for statens tjenestemænd. Og da De jo er indenrigsminister, hr. Schlegelberger, har De virkelig indlagt Dem fortjeneste ved ganske klart at have konstateret, at der for statens tjenestemænd ikke eksisterer en statsopfattelse, der vurderer staten uafhængigt af de ydre forhold, men at tjenestemanden også må tage med i sin vurdering, på hvilket grundlag denne stat er skabt. Vurderingen skal ikke blot gælde staten som begreb, den skal gælde grundlaget netop for vedkommendes egen stat. Ud fra hvilke forudsætninger handler staten og dens ansvarlige embedsmænd? Er det en fri og demokratisk stat, vi lever i, eller er det en totalitær stat, som simpelt hen nedtromler ret og frihed?

Rücke: Vi kan formentlig sige, at tilfældet Reinefarth er et eksempel på et ynkeligt kapitel i vor efterkrigshistorie. Tilfældet Schlegelberger er, hvis jeg må sige det sådan, et eksempel på, at vi netop vil være i stand til at gøre op med vor så ofte omtalte fortid, hvis vi undgår at svække tilliden til de statslige organer. De, hr. Schlegelberger, skrev i Deres brev noget, som jeg gerne vil citere her, nemlig: »Jeg er derfor af den opfattelse, at der aldrig mere bør gives plads for politiske monologer. Heller ikke diskussioner kan udelukke fejltagelser og fejlskøn, men de kan i det mindste tjene til at forhindre, at vanviddet kommer til magten.« Det er mit håb, at vor diskussion må vise sig frugtbar netop i denne henseende og dermed være et bidrag til en sådan udvikling.

Noter

- 1) Der hentydes til Emanuel Geibels digt »Deutschlands Beruf« fra 1861:

Und es mag am deutschen Wesen
Einmal noch die Welt genesen.

Digtet er et udtryk for den tyske idealismes opfattelse af, at Tyskland havde en mission (Beruf, Sendung) i verden. Den samme opfattelse har franskmænd, russere, englændere og danskere haft om sig selv. Citatet er ofte blevet brugt af både venner og fjender af Tyskland, tiest uden rimelig sammenhæng og i forvansket form, som digteren ikke er ansvarlig for. U.a.

- 2) DDR = Deutsche Demokratische Republik = Østtyskland. U.a.

3) I det middelhøjtske helte-digt »Nibelungenlied« går kongesønnerne af Nibelungernes æt fra Worms til grunde i kamp mod kong Etzels mænd, og deres hær falder med dem til sidste mand, et tysk sidestykke til Rolf Krake og hans hird i Bjarkemålet. Finis Germaniæ, latin: Tysklands endeligt. U.a.

4) »klammert sich noch am Felsen fest, an dem er scheitern sollte«. Fra J. W. von Goethes tragedie »Torquato Tasso«. U.a.

5) »han tænker meget; den slags folk er farlig« William Shakespeares tragedie »Julius Cæsar«. U.a.

6) Sacco di Roma, Roms plyndring. I 1527 blev Rom plyndret til bunds af Georg von Frundsbergs landsknægte. Til dels var de tyske, til dels var de lutherske, dvs. kætterske, men de var i den katolske majestæt, kejser Karl 5.s sold.

- 7) Friedrich von Schiller: »Wallensteins Lager«, 5. scene:

Marketenderin: I freilich! Und er ist wohl gar Mußjü,
Der lange Peter aus Itzehö?

Den danske oversætter Johannes Magnussen har stednavnet i den rigtige form, og hans vers er bedre:

Marketendersken: Ja vel, Mosjø! Og han er min tro,
den lange Peter fra Itzehoe. U.a.

8) Ingen klang fra den ophidsede tid trængte endnu ud i denne ensomhed. U.a.

9) Staatssekretär Werner Schmidt: »Hat Schleswig-Holstein noch eine Chance« i: Schleswig-holsteinische Monatshefte für Heimat und Volkstum 1968 nr. 11.

10) Latin: Og det var det, der skulle bevises. Udtryk fra den klassiske geometri. U.a.

11) »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, skrevet 1844 af den danskfjendtlige advokat M. F. Chemnitz i Slesvig. Melodien af den blide kantor C. C. Bellmann ved St. Johannes adelige frøkenkloster i Slesvig var skrevet til en helt anden sang. Sangen blev forbudt af den kongelig danske regering. »Wir wollen keine Dänen sein, wir wollen Deutsche bleiben«, (vi vil ikke være danskere, men vedblive at være tyskere) var skrevet af den ovennævnte sydtysker Emanuel Geibel. U.a.

12) Randnotits af kong Frederik 2. (»den Store«) af Preussen 26. juni 1740 på en forestilling af statsminister von Brand og konsistorialpræsident von Reichenbach: »Die Religionen Müsen alle Tolleriret werden, und Mus der Fiscal nuhr das Auge darauf haben, das keine der andern abtrug Tuhe, den hier mus ein jeder nach Seiner Fassung Selich werden.« (Alle religioner må tåles, og statsadvokaten skal blot holde øje med, at den ene ikke gør den anden afbræk, for her må en hver blive salig på sin egen facon). (A. F. Büsching: »Character Friedrichs II., Königs von Preussen«, 1788, s. 118). Den litterære preussiske konges franske retskrivning var noget bedre end hans tyske! U.a.

13) Die »ruhmvolle Bilanz« der Kriege. Der er muligvis tale om et ironisk citat fra en Hitler-tale. U.a.

14) I skal omfavne hinanden, millioner! Verslinje i Friedrich von Schillers digt »An die Freude«, til glæden, med begyndelseslinjerne:

Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium

Glæde, skønne gnist fra guder,
datter fra Elysium

Digtet er bedst kendt fra Ludwig van Beethovens 9. symfoni, hvor det synges i slutningskoret. U.a.

15) Digt af Max von Schenkendorf 1813:

Freiheit, die ich meine,
die mein Herz erfüllt!

Du frihed, som jeg mener,
og som fylder mit hjerte. U.a.

16) Gustav Freytags roman fra 1854 »Soll und Haben« udkom på dansk i 1856-57 under titlen »Debet og Credit«. U.a.

17) Om Jens Nydahl, se: Vores egne Vindver, 1967, s. 13f og s. 164f. U.a.

18) Om Grenzfriedensbund se: Vores egne Vindver, 1967, s. 7ff. U.a.

19) Peter Jensen-Oksager, medlem af den slesvig-holstenske landdag for CDU, præsident for det slesvig-holstenske landbrugskammer, som i en vis forstand svarer til det danske landbrugsråd, og i mange år præsident for kredsagen i Flensborg landkreds. Denne slægt af storbønder har været politisk førende i Nørre Angel siden omkring 1850. U.a.

- 20) Ernst Kracht var overborgmester i Flensborg 1936–45. Han er doktor i retsvidenskab og i statskundskab, dr. jur. og dr. rer. pol. Sammensætningen Dr. Dr. læses: Doktor Doktor. U.a.
- 21) Om Hans Peter Johannsen se: Vores egne Vindver, 1967, s. 7, s. 10ff og s. 17ff. U.a.
- 22) Om L. P. Christensen se: Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969. Sydslesvigske år og dage, 1969.
- 23) Om Ernst Siegfried Hansen se: Vores egne Vindver, 1967, s. 11ff og s. 79ff. U.a.
- 24) Deutscher Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig, grundlagt 1919; Schleswig-Holsteinischer Heimatbund, grundlagt 1948; Arbeitsgemeinschaft deutsches Schleswig, grundlagt 1948, og Grenzfriedensbund, grundlagt 1950. Om Deutscher Grenzverein og Grenzfriedensbund, se indledningen s. 13ff. U.a.
- 25) Latin: Netop når (dvs. ved at) de tier, skriger (dvs. anklager) de. Citat fra Marcus Tullius Ciceros første tale mod Catilina. U.a.
- 26) »Robinson soll nicht sterben« (Robinson skal ikke dø). Friedr. Forster: Robinson soll nicht sterben. Stück in 3 Akten. Verlag Scholtze Nachf., 1932. U.a.
- 27) NSKK, National-sozialistisches Kraftfahr-Korps, til 1934 en afdeling af SA, men dernæst almindelig forening af bilejere til fremme af motorisering, færdsel og motorsport.
- 28) Prisekommissariatet afgjorde spørgsmål om lovligheden af fremmede handelskibes opbringelse eller sænkning. Krigsmarinedomstolen behandlede straffesager mod krigsmarinens personale og mod udenlandske personer, der kom i konflikt med krigsmarinen.
- 29) Sine ira et studio, latin, uden vrede og iver, svarende til dansk: uden vild og vrede, dvs. uden forudfattede meninger.
- 30) Dette land, nemlig Slesvig-Holsten.

REGISTER

- AdS, Arbeitsgemeinschaft
deutsches Schleswig 118
- Andersen, Holger 14, 16
- Bahnsen, Berthold 84
- Beethoven, Ludwig van 117
- Bellmann, C. C. 117
- Berger 38
- Bjørnsson, Bjørnstjerne 67
- Borzikowsky 83
- Buch 38
- Bund deutscher Nordschleswiger
84
- Büsum 47, 54
- Bøgh Andersen, Niels 12, 15ff,
84
- Callesen 84
- Chemnitz, M. F. 117
- Christensen, L. P. 84, 118
- Christian Wolff Verlag 14
- Christiansen, C. C. 82
- Cicero, Marcus Tullius 118
- Clasen 83
- Claudius, Matthias 47
- Clausen, Ludwig 83
- Cornelimünster 105
- Dansk-tyske dage 14
- Deutscher Grenzverein 13, 15,
83, 118
- Diekmann, Bruno 77
- Duckwitz 38
- Dähnhardt, Heinz 15, 82
- Ejdersted kreds 50
- Elmshorn 49
- Femern 47
- Fink, Troels 10, 15, 39
- Flensborg 13, 14, 18, 40, 50, 51,
53, 54, 68, 93
- Flensborg amt, se Flensborg land-
kreds
- Flensborg Avis 17, 84
- Flensborg folkehøjskole 92
- Flensborg landkreds 11ff, 58, 65,
78
- Flensburger Studienkreis 15
- Flensburger Tage (Flensborg-
dagene) 14
- Fontane, Theodor 9
- Forster, Friedrich 118
- Frederik 2. af Preussen 117
- Frederik 6. 62
- Freytag, Gustav 82, 117
- Geibel, Emanuel 26, 67, 116, 117
- Glaeser, Ernst 11
- Glahn, Torben 14
- Goethe, J. W. von 9, 18, 116
- Grenzfriedensbund 14, 82, 117,
118

Grenzverein, se: Deutscher
Grenzverein
Grothusen 83
Grænseforeningen 14

Hagge, Johannes 12
Hansen, Ernst Siegfried 84, 118
Hansen, Martin N. 18
Hassel, Kai-Uwe von 13, 78
Helgoland 47
Hessenauser, Ernst 8, 109ff
Hoffmeyer, Johannes 7, 15
Holberg, Ludvig 12
Husby 65
Husum 47, 51, 54
Hvass, Frants 38

Itzehoe 47
Janssen, Jan E. 15
Jaruplund højskole 13, 84
Jensen, Leon 83
Jensen-Oksager (Ausacker), Peter
14, 15, 16, 82, 117
Johannsen, Hans Peter 10, 14,
15, 83, 118
Johannsen, Jakob 83

Kiel 16, 18, 47, 50, 51, 54
Kieler Morgenzeitung VZ 96ff
Kiel-kanalen 47
Knuth-Winterfeldt 38
Koopmann, Paul 84
Kracht, Ernst 83, 118
Käber, Wilhelm 77

Lemke, Helmut 13, 38, 78
List 47
Lübeck 9, 39, 49, 50, 51, 54
Lübke, Friedrich-Wilhelm 13,
77f, 83
Lyksborg 14

Læk folkehøjskole 83, 92
Marquardsen, Harro 84
Müller, Wilhelm 83
Møller, J. C. 84
Mørvig 69

NDR, Norddeutscher Rundfunk
97, 108ff
Neumünster 50, 51
Nibelungenlied 33, 116
Nolde, Emil 53
Nordiske dage 39
Nordwoche 81
NSKK, National-sozialistisches
Kraftfahr-Korps 103, 118
Nydahl, Jens 82, 117

OECD 29

Petersen, Peter 83
Pinneberg 51
Pinneberg kreds 50

Ranken, Pogge van 10
Reinefarth, Heinz 95f, 115
Rücke, Karl-Heinz 109ff

Sankelmark grænseakademi 40,
78, 82, 85, 92
Schenk, Richard 77
Schenkendorf, Max von 117
Schiller, Friedrich von 9, 116,
117
Schleswig-Holsteinischer Heimat-
bund 118
Schmidt, Hanno 83
Schmidt, Jes 84
Schmidt, Werner 116
Scholl, Günther 38
Schriewer, Franz 82
Shakespeare, William 10, 34, 116
Simon 38

Skærsbjerg folkehøjskole 17, 92
Sofiesminde folkehøjskole,
Flensborg 92
Steffen, Joachim 81ff, 108ff
Stehr, Rudolf 84
Storm, Theodor 47f, 53
Sydslesvigsk Vælgerforening 15,
84
Sydtønder kreds dag 95

Timmendorf 47
Tinglev 84

Torsdagsselskabet (Donnerstags-
gesellschaft) 17
Travemünde 47
Tønder 14, 15

Vagn-Hansen 58
Vesterland 41, 95

Wandsbeck 47
Westring 113

Zimmerschmied 83

STUDIEAFDELINGEN,
DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG,
FLENSBORG

har på Forlaget Skandia, N. A. Sørensen KG, Flensborg, udgivet:

Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach den zwei Weltkriegen. Erinnerungen. Herausgegeben von Lorenz Rerup. 1966. 303 sider. Indbundet. Pris DM 18.00.

Hermann Clausen (1885–1962) var fra 1920 socialdemokratisk byrådsmedlem, 1929–1933 tillige medlem af magistraten i Slesvig by. Valgt af Sydslesvigsk Vælgerforening var han 1946–49 medlem af den slesvig-holstenske landdag og 1949–53 af den tyske forbundsdag. Den britiske militærregering udnævnte ham i 1945 til borgmester i Slesvig, og i 1946 blev han enstemmigt valgt til borgmester. Hans politiske minder går fra Kappuppet i Slesvig i 1920, over afstemningen samme år og den demokratiske udvikling i bystyret frem til nazificeringen fra 1933, sammenbruddet i 1945 og det slidsomme arbejde i byråd og magistrat frem til 1948. Hans bog er et levende stykke samtidshistorie.

Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland. 1967. 160 sider. Illustreret. Pris DM 8.00.

Den flensborgske historiker Lorenz Rerup skriver om A. D. Jørgensen, som fik sin grundlæggende uddannelse på Flensborg latin- og realskole, og som også var lærer på denne skole. Rerup gør rede for A. D. Jørgensens liv, hans virke som historiker og rigsarkivar og for hans historiesyn. Bogen egner sig til gave for historisk-interesserede tysktalende slesvigere.

Vores egne vindver. Udvalgte artikler fra tidsskriftet Grenzfriedenshefte. Udgivet af Poul Kürstein. 1967. 192 sider. Illustreret. Hæftet. Pris DM 10.00.

Bogen er en præsentation af tidsskriftet Grenzfriedenshefte, der er talerør for de tyske kredse, som vi danske har været på talefod med siden 1953. Samtidig har den vigtige bidrag til belysning af dansk-tyske kulturforbindelser ved forfattere som Hans Peter Johannsen og Ernst Siegfried Hansen og til sønderjysk historie ved Günther Lapp om postmester Moltke i Åbenrå og Flensborg og af Gerhard Beier om Marx, Engels, Lassalle og den tysk-danske konflikt samt af Johannes Tonnesen om fromhedsliv i Nordslesvig og om generalsuperintendent Theodor Kaftan.

H. V. Gregersen: Niels Heldvad. Ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 1967. 272 sider. Illustreret. Indbundet. Pris DM 24.00.

Niels Heldvad var sognepræst i et nordslesvigsk sogn, men samtidig astronom, tysk og dansk digter, topograf og historiker og Christian 4.s kongelige kalendariograf og matematiker, alt sammen i en meget bevæget tid. Velegnet som gave til tyske venner med interesse for sønderjysk historie.

Nørre og Sønder Gøs herred. Sydslesvigske egne og byer. Udgivet af Poul Kürstein. 1969. 252 sider. Illustreret. Indbundet. Pris DM 18.00.

De to sydvestligste herreder med oprindeligt dansk folkesprog er den samme egn som de slesvigske amter Husum og Bredsted og den senere preussiske Husum kreds. I en række ældre og nyere afhandlinger af fremtrædende danske – og en enkelt tysk – forskere belyses den sproglige og folkelige udvikling. Bogen er den første i en planlagt række, der skal dække hele Sydslesvig.

Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969. Sydslesvigske år og dage. Redigeret af Poul Kürstein. 1969. 480 sider. Illustreret. Indbundet. Pris DM 20.00.

Fremtrædende forfattere har skrevet denne bog. Den præges ikke mindst af hidtil utrykte bidrag fra Jens Jessen, sin tids førende danske bladmand. Hans samtidige og medarbejdere Peter Simonsen og Ernst Christiansen har også bidrag, og dens sidstes ven og medarbejder Jacob Kronika giver et stærkt og personligt præget billede af højt begavede Ernst Christiansen, lige som også Bernhard Hansen giver personlige minder om L. P. Christensen. Kaj Munks mindedigt over Ernst Christiansen og Thorkild Skjerbæks store afhandling om Henrik Pontoppidans forhold til Flensborg Avis er af vigtighed for dansk digtnings historie, mens Sven Tägil skriver politisk historie om forbudet mod Der Schleswiger.

I trykken er:

L. S. Ravn: Lærerne under sprogeskripterne 1851–1864. Sydslesvigske år og dage. 1971. Ca. 250 sider. Illustreret. Indbundet. Pris ca. DM 20.00.

Tiden 1851–1864 mellem de to krige var kritiske år i det nuværende Sydslesvig. Det store forsøg på at fremme dansk sprog i kirke og skole blev mødt med tysk modstand. Hidtil har tiden været skildret ud fra præsternes oplevelser. For første gang skildres livet i skolerne, og derved ændres billedet ikke så lidt. Bogen indeholder 360 lærerbiografier.

DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG,
FLENSBORG
har udgivet:

Læs om Sønderjylland. Et udvalg af bøger og bidrag. 1964. 120 sider. Hæftet. Pris kr. 4.00.

En fortegnelse over 1256 bøger og tidsskriftsbidrag til Sønderjyllands natur, erhverv, topografi og historie ordnet i overskuelige afsnit med talrige kryds-henvisninger. Bogen er i første række tænkt til brug for den almindeligt interesserede læser og har derfor først og fremmest danske bidrag.

Hvad skal jeg læse om Sydslesvig. Råd fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, ved Poul Kürstein. 3. udgave 1966. 16 sider. Illustreret.

FORLAGET SKANDIA

N. A. SØRENSEN KG. FLENSBORG.

Niels Bøgh Andersen: Homo insanus. Dramatisk skitse. 67 sider. Hæftet. Pris DM 8.00.

Jacob Kronika: Kronika fortæller. 167 sider. Indbundet. Pris DM 19.00.

Poul Kührstein: Mens Kalle var i krig. Sydslesvig på en noget anden måde. 88 sider. Hæftet. Pris DM 11.00.

Willy-August Linnemann: 12 taler. 127 sider. Hæftet. Pris DM 14.50.

Ole Olesen: Dänisch für den Alltag. 5. Auflage. 79. sider. Hæftet. Pris DM 5.80.

DANSK BOGHANDEL

FLENSBORG

Flensborg i billeder. 144 sider. Indbundet. Pris 9.80.

Troels Fink: Geschichte des schleswigschen Grenzlandes. 352 sider. Indbundet. Pris DM 12.00.

Jacob Kronika: Prins Hamlet og Sydslesvig. Udpluk af dagbogs-optegnelser fra årsskiftet 1945/46. 32 sider. Hæftet. Pris DM 3.00.

Poul Kührstein: Mænd og minder i Sankt Peters katedral, domkirken i Slesvig. 43 sider. Hæftet. Pris DM 3.00.

Poul Kührstein: Kapellet på Gottorp. 4 sider. Hæftet. Pris DM 0.50.